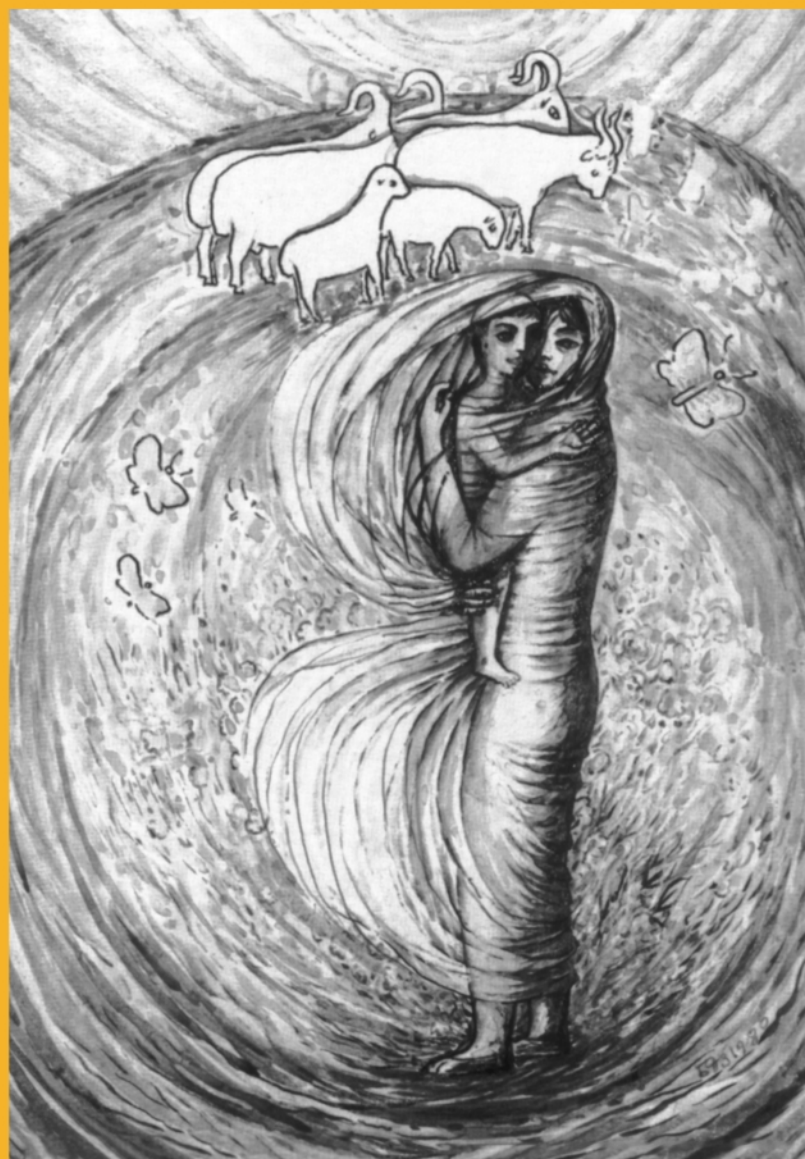

*Паддзахады хэс ч, адсем ич севзагыл ксем дзурыни,
чыцы зсеххытсе бану ксенын семсе, севзаджы рсэзтсен
чыдсериддсэр кчымылпын хос ч, чыдон фсасарын.*

ВЛАДИМИР ЛЕНИН

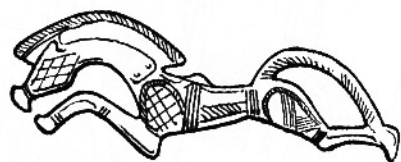
MAX ΔУГ

6

2007

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,

Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,

Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2007

МАХ ДУГ

6
'07

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

РЕСПУБЛИКÆ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦÆДИСЫ АРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор — ХЪОДЗАТЫ Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2007

НОМЫРЫ ИС:

<i>КЪАДЗАТЫ Станислав. Рæстдзинады тæмæн. Æмдзæвгæтæ</i>	5
<i>ЦОМАРТАТЫ Изæтбег. Зынгхуыст бæллицтæ. Роман. Дыккаг чиныг</i>	15
<i>СКЪОДТАТИ Эльбрус. Фæрстæ. Æмдзæвгитæ</i>	65
<i>ТЕДЕТЫ Георги. Рагон маст æмæ уарзондзинад. Радзырд</i>	72
<i>ХÆМЫЦАТЫ Юри. Фæззæг. Æмдзæвгæ</i>	84

ХЪАЗБЕГТЫ ХЪАЗБЕГ: 95 АЗЫ

<i>ХЪАЗБЕГТЫ Хъазбег. Фыстæджытæ фронтæй</i>	86
--	----

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

<i>Таурæгътæ</i>	92
------------------	----

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

УИДÆГТÆ

<i>РУБАЙТЫ Барис. Чи уыди Рубайты Реуаз?</i>	115
<i>«Ирон газет» фыста</i>	127

НÆ РАЗАГЪДЫ ЛÆГТÆ

<i>ХУАДОНТЫ Фатимæ. Дыууæ ныхасы Мамытты Стефаны тыххæй</i>	131
---	-----

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

<i>ГУСАЛТЫ Барис. Фыссæг — Фæндагсары Уастырджи</i>	142
---	-----

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ

КЪАДЗАТЫ Станислав

РÆСТДЗИНАДЫ ТÆМÆН

ИРЫСТОНМÆ

Цы нæртон дзырдæй райхъал кæнон дæу?
Цы фынаёйы хос бадардтой дæуæн?

Дæлдзиныг дæ кæнынц, дæ удæй хъазынц,
Фæлæ куы дæ цæуылфæндыдæр разы...

Ныллыг кодтой йæ рæбыныл дæ уидаг.
Беслæны дын куы басыгътой дæ фидæн...

(Дæ хъуырæй дын куы фелвасынц дæ комдзаг,
Ныууадзынц ма дын фæлхæрттæ 'мæ омдзæг...)

Фынаёйы хостæ пал ысты, дæдæй!
Ау, райхъалы хос иунæг-иу дæр нæй?!

13.06.04

* * *

Мах фæзилæны стæм.

Цæголты Георги

Уарзæм мах фæзилæн,
Уайтагъддæр фæзилæм,
Зилæм æмæ зилæм
Мидбынаты цъилау.

Оххай-гъе, сæрзилæн!
Охх-уæууæй, зылд-расыг...
Масты чъиу æууилæм
Мах æдзæугæ балцы.

Ацы бæстæ диссаг —
Рис ын нал у риссаг.
Басæттын нæ уæндæм —
Ферох и нæ фæндаг.

2002

* * *

Рæстдзинады тæмæн —
Мæ иунæг хур мæнæн.

Зæххыл сыгъдæг цы ис,
Куы цæуынц уыдон цъист.

Æхца æмæ гæлдæр,
Цы уæ хъæуы æндæр!

Æлгъин æмæ фæлывд —
Хæйрæгимæ æмгуывд.

Ныббуц йæхицæй Тар —
«Æз дунейы æлдар!»

Дзæгъæлы у йæ цин —
Рæстдзинады фæринк

Куы акалы цæхæр,
Уæд додойаг — йæ сæр!

Рæстдзинады тæмæн —
Мæ иунæг удлæууæн.

10.12.06

* * *

«Хæст ма уæд, æндæра
Цыфæндыдæр уæд!» —
Гъе, ахæм нæ тæраз,
Нæ диссагдæр фæнд.

Æнæ хæстæй царды
Ис уыйбæрц фыдæх, —
Зындоны цъæх арты
Куы судзы нæ зæхх.

«Хæст ма уæд, æндæра
Цыфæндыдæр уæд!» —
Гъе, афтæ куы цæрæм,
Нæ рухс фæндтæ — стъæлд.

Æргом хæст кæй нæ ис, —
Нæ ис уый, нæ бис,
Куы сæххæст нæ бæллиц —
ЦЫФÆНДЫДÆР ис!..

21.10.06

«ЭЛЕКТРОЦИНК»

1

Йæ пайдайæ йæ марг, йæ хъылма
Куы фесты мин хатты фылдæр,
Ирыстон уыдонæй — йæ хъуырмае,
Уарæсейы хъæуы уæддæр.

2

Кæд афтæ у æцæгдæр, майдыма, —
Нæй айсæн заводæн нæ зæххæй,
Уæд та Ирыстон айсут ардыгæй —
Æнцондæр уыцы хæс, æвæдзы!..

2006

ÆНАХУЫР ЦЫРТДЗÆВÆН

*Ныртæккæ уын диссаг
Æрхæсдзынæн æз.*

Къоста

Диссаг — не знагтæ цыртдзæвæн
Скодтой водкæйы цъæх авгæн!
Тынг бæрзонд — æндзæвы арвыл.
Охх, ныффыстой йыл фыдæнæн

Ахæм арфæйы ныхæстæ:
 «Стыр бузныг, арахъхъ, нæ хæстæ
 Ды æххæст кæныс дывæрæй —
 Ирæтты цæгъдыс нæ бæсты,
 Сафыс сын сæ фарн, сæ хъæстæ!..»

2005

МИТУАРДЫ ЛÆВАР

I

Йæ алы тæпп дæр талынгæн — рæхуыст,
 Сæ пурæ стъалытæй цы кæныс?!
 Сыгъдæгдзинадæн раздæхта йæ хуыз,
 Æдзæмæн раздæхта йæ хъæлæс —

Куыд дзинг кæны æрдхæрæны хъуытаз!
 Йæ дыдзы зæлтæ мит-тæппытау — уаз...

II

Зымæгон бон йæ кæронмæ фæхæццæ,
 Нæ дуне цыма фегуыппæг, фæсæццæ,

Цыма Æдзæм йæхæдæг дæр фæхъус —
 У афтæ сабыр, афтæ сабыр ныр,
 Æмæ дын ахсын райдыдта мæ хъус
 Изæрмилты цъæх базырты сыр-сыр...

09.01.06

* * *

I

Зæлдаг фæззæг — дзæнæтау —
 Хъырмыз æмæ æрвыг,
 Æнтæф сæрды сæрвæлтау
 Цыкурайы фæрдыг.

Сызгъæрин рухс фæйлауы,
 Йæ ирд фæлгъуызтæ — цал!
 Фæрныг фæззæджы науы
 Куыnnæ уа зæрдæ хъал!

II
 Дзæнæты дæр, æвæдзы,
 Нæй ахæм рухс зæрин —
 Мæ зæрдæйæн æвдадзау
 Сыфтæры хæрдгæ цин.

Куыд сыгъдæг у, куыд фæлмæн,
 Куыд райдзаст у, куыд уаз!
 Йæ лæвар мын — уæлтæмæн,
 Æрвыг дзырдтæй хъуытаз.

26.10.06

* * *

*«Нуазгæ кодта, нуазгæ!» — фехъусын нæ
 хистæртæй цутæй, Хаджеты Таймуразыл ныхас
 куы рауайы, уæд.*

I
 Ныр сæ уæддæр ныууадзут
 Уæ ницæйаг ныхæстæ!
 Уæд та сымах дæр нуазут
 Æмæ уыл Музæ 'рвæсса...

II
 Цы ма зæгъат, цы ма зæгъат æндæр?!
 Уый нал фæуыдзæн ингæнæй дæлдæр,
 Æххуырсут ма йыл уайдзæфтæ уæддæр,
 Фæлæ куы фæци стъалытæй уæлдæр...

2005

МÆ СÆРДЫГОН ÆРДХОРД

I
 Æтт, мæ фæйнæгфарс æфсымæр,
 Æтт, мæ болатриу æрдхорд!
 Фервæзын кæн мæн цъысымæй —
 Ацы цард мын фестад хъоргъ.

Атынæг та айтынг Иры,
 Зиууæттæ нæ сæрдæн — цас!
 Галиумæ вæййы дæ сирын,
 Афтæмæй дæ хъуыддаг — раст...

II
 Мæ фæйнагфарс æфсымæр,
 Мæ болатриу æрдхорд,
 Пъæзыйæн уа, хъынцъымæн
 Къæдзæй куы фæдæ хорз!

Ныффæйлыдтай æрхæндæг,
 Фæсырдтай уды рис,
 Æрфæлдæхтай бæхгæрдæг,
 Куы фестад хъамбул уис...

Æрхуымы низ цы фæци?
 Цы фæци низты рад?
 Сæ бæсты ныр — нæргæ цин,
 Сæ бæсты ныр — бæркад!..

2001

* * *

Нæ дуг зындонцадæй куы фыцы,
 Уæддæр нæ уалдзæг-цин нæ сысы —

Сызгъæрин фæззæджы хъæбысы
 Цæй хорз у ивгъуыд бонтæ мысын!

Уый удæн — ногтæнæг, тыхдæттæг
 Æмæ зындон-зинты ныхсæттæг.

НÆ РÆСТÆДЖЫ ГАКК

I
 Æтт, цæуыл кæныс тæргай —
 Давын зон æмæ цæрай!..

II
 Кæд давын нæу дæ бон,
 Уæд та дæ бынат зон!..

* * *

Рахизырдаем акæс æмæ — Гейне!..
Галиуырдаем акæс æмæ — гени!..

Диссаг — стъалытæй нæ зæхх куы байдзаг,
Афтæмæй нæ цард куынæ у райдзаст...

* * *

Нæ хъусæм мах нæ уидæгты фæдисхъær,
Нæ хъусæм мах нæ зæрдæйы хъæлæс.
Зæгъ-ма: æнæ фыдæлтæ чи стæм?
Куыд ма зонæм нæ нысан æмæ хæс?

* * *

Нæ цард нын карз æгъдау æвзоны,
Фæлæ йыл сахуыр дæн æз дæр —
Æгасæй хорз дзурын нæ зонæм,
Нæй дзурæн мардæй та æвзæр.

НЫСТУАН

Цæмæй дæ удæн уай æмæ дæ сæрæн,
Дæ зæрдыл дар, мæ фырт, фæрнæй:
Æнæ хуыцæуттæй ис зæххыл фæцæрæн,
Фæлæ æнæ сыхæгтæй нæй.

ТЫХПОЭТАН

Уæлтæмæны æрвыг лæвæрттæй цух дæ,
Уæддæр гуыппы тыххæй бæлæстæ калдтай.
Къоста дæумæ нæ радтаид йæ къух дæр,
Къостайы номыл преми та дын радтой.

НОГ ДУГ

Раппæл дзы — йæ зæрдæ дурау
У рæдау æмæ фæлмæн —
Абон алцыдæр ис дзурæн,
Фæлæ ницы и гæнæн.

* * *

Кæфхъуындар, рувас, бындз,
Хæлуарæг, цъулбер, сыст
Дæ æууæлтæм бæллынц —
Фæтæгæн сын бæззыс.

* * *

Цы дур расайы зæй,
Фæвæййы уый бынæй,

Йæ рæдыды рæу-уысмæй
Ныгæд вæййы æнустæм...

* * *

Ехх, зын у цæрын рæстæй,
Дуг — тыхтона, сайдæй.
Иутæ хауынц тъæпп мæстæй,
Иннæтæ та — цардæй...

ИВДДЗИНАД

Цы ныхас кодтой раздæр:
«Дæ хъару 'мæ дæхæдæг!»,
Нæ дуджы уый фæкарздæр —
«Дæ хъару 'мæ дæ хæйрæг!..»

* * *

Цы амонд мæ æрсырдта,
О, стъæлдды фæуа, стъæлдды —
Лæгсырдтæй лидзын сырдтæм,
Хъæддаг адæмæй хъæдмæ!..

* * *

Охх, ироны тынгдæр
Йе стырзæрдæ 'взоны —
Чердæм у тыхдымгæ,
Уый рыг дæр куы зоны!..

ФÆЛТАУ

Не 'хсæн к'уул йеддæмæ ницы и,
Æмæ базыдтон дæ ницæйаг...

Хох фæлтау куы уайд не 'хсæн,
Дардмæ кодтаин уæд де стæн.

* * *

Мæ сагъæсты рифтаг
Æууæнкæй æмпгузын:
Нæ царды таг — иу бон,
Æнустæм — нæ уд-зынг...

* * *

Зындоны дæр нæ сæттын,
Мæ разæй скодтон тар.
Нæртон хæс мын нæ дæтты
Лæмæгъ уæвыны бар.

* * *

Цы та хъаст кæныс, цæй?
Нæ рæстæгæн йæ цин æндæр —
Æвзæр хабар кæй нæй,
Гъе уый дын хабæртты хуыздæр...

ÆРХЪУЫДЫ

Ныууагътон бандоныл æхца фырырдæм —
Йæ ауынæг йæ сисынмæ куыд тырна
Æмæ йæ царды хорздзинад куыд уырна...

* * *

Чи нæ кусы, уый нæ цæры.
Æмбисонд
Диссæгтæ! Нæ рæстæгæн йæ уаг æндæр —
Чи нæ кусы, уый нæ цæры, нæ... æвзæр!..

МЕ СТЫРДÆР БÆЛЛИЦ

Дур нæма срæгъæд цæфæн
Æмæ баззайæд цъæхæй...

* * *

Цæуылнæ кæныс, ололи, дæ хъарæг?
Ирæттыл фидауы дæ сау куыд —
Кæй уæрдоны нæ ныццæлхъ ластам зарæг?!
Нæхи уæрдон та сугæн бахъуыд...

* * *

Сæ Бæрзонддзинад Уидæгтæн
Ныллæг нæ сæрæй акувæм...
Нæ абон дæр, нæ фидæн дæр
Сæ нæртон рухсмæ агурæм!..

* * *

Дыууæ цæхæры астæу
Кæдмæ уыдзæни Ир?
Нæ ныфс, нæ куыст, нæ уарзтæй
Йæ фæндаг скæнæм ирд!..

ЦОМАРТАТЫ Изæтбег

ЗЫНГХУЫСТ БÆЛЛИЦТÆ

Роман

ДЫККАГ ЧИНЫГ

Згæхæрд уæзласæн машинæ хæлддзаг бричкайау, гыбар-гыбургæнгæ, тæхы къуыппытæ æмæ дзыхъхъытæ фæндагыл, йæ бæттæнтæ тоны размæ, цыма йæ нысаныл æвæстиатæй куынæ сæмбæла, уæд зæхмæ лыстæг пырхæнтæй æрызгæлдзæн. Йæ уды быцъынаг скъуыны, фæлæ йæ авналæнты сæрты ахизын нæ фæразы æмæ хъæрзы, нæты. Рæстæгæй-рæстæгмæ ферхæцы, йæ артæнбынтæй тархæнджыны хуыфт ныккæны æмæ æваст йæ мидбынаты фæлæууы суртæгæнæгау, фесхъиу-фесхъиугæнгæ, атьæпп-ахæц кæнын райдайы, стæй æнæнхъæлæджы йæ рохтæ феуæгъд ваййынц, æмæ йæхи хуызæн зæронд сосæйыл, уыхерыгæнгæ, азгъоры.

Афтид гуыффæйы хæбæццæй лæууын, хихджын фæйнагыл фидар хæцын æмæ адæргæй арвмæ асинтæ æвæрын. Ацал-ауал азы мæ былыцъæрттæ кæмæ хæрын, уыцы 'мбисонды галуанмæ ацы æдзæллаг хæдтулгæйы аххосæй куынæ схæццæ уон, уæд мæ хуыздæр азтæй иу зæфцы фыдæй фесæфдзæн, æмæ тæрсын. Уæвгæ мын мæ риу æрмæст уыцы тас не 'вдæрзы. Уымæй мæ тынгдæр æргæвды мæ удхайраг мидхъуырдухæн. Ме уæнгтæ мын сындз телæй бæтты æмæ мæ фезмæлын нæ уадзы.

«Ныр дæ къухы куы ницы бафтдзæн, уæд дæхи цы тухæнæй марыс? Уæлæрвты

тæхынæн нæ райгуырдтæ, сæрхъæн, фæлæ фаджысы хилынæн æмæ фæстæмæ дæ мæгуыр къæсмæ аздæх, уæддæр дæ Радж Капуры хуызæн артист нæ рауайдзæн. Уый курдиатджын лæгæй равзæрди, фидар бындурыл лæууыди æмæ уæлмонц аивады цъушпыл цæхæркалгæ стъалыйау уымæн сæрттывтæ, ды та, йæ цард саразын дæр чи нæ бафæрæзтæ æмæ йæ фырæнæбонæй арахъхъыл чи бафтыди, ахæм æвæрæз зæхкусæджы фырт дæ, смаггæнаг кæвдæсы гуырд сидзæр къæбыла, æнæфæхæцæгæй дæ къæхты бын хæрог зæхх дзедзырой кæны, æмæ Хуыцауы 'взæрст адæмы рæсугъд дунемæ дæ фæндаг æхгæд у. Гæвзыкк уызын цæхæрцæст уарийы аууон къудзиты 'хсæн куы агура, уыйау дæ хъарутæ дзæгъæлы бахардз кæндзынæ æмæ цæргæбонты фæсмоны арты суддзынæ. Фæлтау, дæ бон кæуыл цæуы, ахæм дæсныад равзар æмæ дæхицæн мамæлайы къæбæр амал кæ».

«Нæ, нæ! Цыфæнды хъизæмæрттæ куы 'взарон, адæмы фæсдуар сыдæй куы мæлон, ихы къайыл бæгънæгæй куы басыгон, уæддæр хъуамæ артист суон! Артист, æрмæстдæр артист! Æз мæ ныфс хæссын цыфæнды ролы ахъазынмæ дæр! Цавæрфæнды хъайтары фæлгонц дæр сараздзынæн: Отеллоы, Ягойы, Гамлеты, Дон Кихоты, Спартачы, Квазимодойы, къярол Лиры, йæ хъазæнхъул айуаны, Чермены, суанг ма къулыбадæг усы дæр, æрмæст мын бар раттæнт. Сценæмæ куы баирвæзон, уæд мæхиуыл нæ бацауæрддзынæн. Йæ мæгуыры хъиутæ хæргæйæ, æргъæвстæй чи схъомыл ис, уыцы сау лæппуйы зæрдæйы цы пиллон арт судзы, уымæ дзыллæты 'ркæсын кæндзынæн!»

Æхсидгæ курдиат мæм кæй ис æмæ мæ бон стыр артист суæвын кæй у, ууыл дызæрдзыг нæ кæнын, æрмæст мæ мачи бахъыгдарæд, мæ размæ мын цæлхдуртæ мачи сæвæрæд. Фыдæвзарæнтимæ тохы бахсыстæн, æмæ сæ нæ тæрсын, фæлæ мæ уæддæр æцæгæлон адæймаджы куыдфæндыйы цæстæнгас мæ астæуыл дыууæ дихы кæны, æмæ мыл ахæм лæг ма сæмбæлæд. Мæ тасæфтауæг хъуыдытæ мæхицæй сурын æмæ мæ тых-мæ бонæй мæ бæллицты суадонмæ тындзын.

Машина, хуыфгæ-натгæ, асфальтмæ рахæццæ и, горæтырдæм азылди æмæ лæгъз фæндагыл стырынды. Фæздæгхуыз мигътæ хæхтæй рахъуызыдысты. Уыраугæ хур сæ фæстæ бамбæхстой, æмæ йе 'лхыскъгæнаг тынты зынг ахуыссыди. Сатæг уддзæф

мын ма тæвд буарыл æхсызгонæй узæлы, ма сæрыхъуынтæ мын йæ фæлмæн уырзтæй фасы. Ме 'нæрай хъуыдытæ æрбайсæфтысты. Æмбисонды бæллицтæ ма сæ уæлныхты систой æмæ ма æрдхæрæны дунемæ фæхæссынц. Ма цæстыты уайынц иуæй иннæ рæсугъддæр нывтæ æмæ мæм удсыгъдæггæнæн æнкъарæнтæ гуырын кæнынц. Рæхджы ма зæрдæхæлар лæгтæ театрма æйсдысты æмæ ма курдиатджын фæсивæдимæ ахуыр кæнынмæ арвитдзысты. Сценæйы сусæгдзинадтæ базондзынæн, хъуыдыджын уацмысты фæрцы ма зонындзинадтæ фæфылдæр уыдзысты, æхсæнады царды фæзилæнтæ æмæ адæймаджы миддуне хуыздæр бамбардзынæн æмæ, амæй-ай диссагдæр спектакльты хъазгæйæ, алыхуызон цæрæццаг хъайтарты сурæттæ араздзынæн. Адæм театрма кæрæдзи сæртыл хаудзысты æмæ мæм, сæ улафт бауромгæйæ, цымыдисæй кæсдзысты. Цард цы хорз у, æвæдза! Ехх! Фæнды ма уæларвмæ стæхын æмæ сыгъдæг уæлдæфы ма базыртæ айтындын, фæнды ма дзæм-дзæмы дон фестын æмæ ма райгуырæн бæстæйыл фæлмæн къæвдайæ æруарын, фæнды ма æппæтхъомыс удгоймаг уæвын æмæ æххуысхъуаг адæмæн хорздзинадтæ саразын. Ныртæккæ Данкойау ма зæрдæ ма риуæй стонин æмæ сын сæ развæндаг срухс кæнин, æвдадзы хос сын бадарин, куырмытæ ацы рæсугъд дунемæ цæстыдзагæй куыд ракæсой, цæнкуылтæ сæ къæхтыл куыд слæуой. Уыцы хъуыддагæн царды уæвæн нæй, фæлæ йын театры аивадон фæрæзтæй равдисæн ис. Театр адæмæн сæ цæсгом у, сæ фарнхæссæг артдæст. Сæ цинтæ æмæ сын сæ хъыгтæ æвдисы. Куырыхон ахуыргæнæгау сæ талынгæй рухсмæ хоны. Дунейы мидæг литературæйы Олимпмæ чи схызти, уыцы стыр фысджыты æнæмæлгæ уацмысты фæрцы сын сæ дунембарынад парахатдæр кæны. Уымæ гæсгæ йæ бон бирæ у, тынг бирæ, æмæ йæм цыфæндыйæ дæр хъуамæ бахауон...

— Гъей, дæ дзых цы ныххæлиу кодтай?! Æрхиз дæлæмæ æмæ згъоргæ театрма! Афтæ хорз ахуыр кæн æмæ царды диссагтæй адæмы раз маймулийау дзагъултæ кæнынæй хуыздæр дæснийад ма равзар! — их дон мыл скалдта Тазе. Йæ цурмæ æрхызтæн, æмæ мæм ахæм цæстæй æрбакасти, цыма йæ разы сæнтдæф адæймаг и.

«Ирон лæджы хъалæн дзы 'мбал нæй. Арвæй зæхмæ машина скъæрынæй уæлдай мацы зон æмæ, йæ фадхъултæм дæр кæмæн не схæццæ дæ, уыдоныл худ. Ацы æнæхсæст гуырымыхъмæ

Тиминае хорзæй цы ссардта, цыма? Цæмæ йæм бабæллыди? Кæд йæхæдæг дæр ахæм у, мыййаг, æмæ йæ æз нæ раиртæстон?» Уыцы хъуыды мæм, æвæццæгæн, ме 'фхæрд сæрыстырдзинад бахъахъхъæныны тыххæй фæзынди. Мæхицæй йæ фæсырдтон, мæ к'уух шофырмае бузныджы тылд фæкодтон, хидæй цæугæдоны былмæ ныххызтæн æмæ, йæ уылæнты сыбар-сыбурмæ хъусгæйæ, уæлæмæ араст дæн. Театрмае куыд хæстæгдæр кæнын, афтæ тынгæй-тынгдæр тыхсын. Зæххыл мын амæй зынаргъдæр хæдзар нæй. Афтæ мæм кæсы, цыма адæймаджы к'уухтæй цыдæриддæр конд æрцыди, уыдонæн сæ тæккæ мидисджындæр æмæ ахадгæдæр бæстыхай у. Цыдæр сусæгдзинад мæм дзы ивылы æмæ мын мæ зæрдæ суадонау сыгъдæг кæны. Мидæмæ бацæуыны æмæ спектакль феныны фадат мын кæй ис, æрмæст уый тыххæй дæр мæ цардæй разы дæн. Куы йæм бахауин, уæд та Иры дзыхъхъы мæнæй амондджындæр адæймаг нал уайд, фæлæ... Фæлæ цы? Ницы. Цæуыннæ йæм хъуамæ бахауй? Иннæтæй æвзæрдæрдæ? Нæ дæн. Уæдæ цæмæй тæрсыс? Дæ сагъæстæ дæ зæрдæйæ аппарат æмæ — размæ! Адæм ныфсджынтæн кæнынц аргъ, лæмæгъты ничи уарзы. Бæргæ йæ æмбарын, фæлæ мæ зæрдæ мæ коммæ нæ кæсы. Тыхсы, фæлмæцы йæхимидæг, риуы к'уултыл йæхи хойы. Цыма исты знаггад ракодтон, уыйау æфсармытæгæнгæ адæмы 'хсæн æрныгъуылдтæн, æмæ мын мæ хъысмæт цы тæрхон рахæсдзæн, уымæ æнхъæлмæ кæсын.

Лæппутæ æмæ чызджытæ — хæрзарæзт, цардбæллон. Æрмæст сæ уындæй дæр зæрдæ райы. Афтæ зыны, цыма се 'ппæты дæр æрдз сценæйы хъазынмæ сфæлдыста, цыма иууылдæр курдиатджын артисттæ сты æмæ ныртæккæ мæнæ ацы стыр фæзы спектакль æвдисын райдайдысты, уынгæй дæлæмæ цы бирæ асинтæ æрцыди, уыдон та цыма фæхсбандæттæ сты, æмæ дзы театрдаутæ бадынц. Чызджытæ алыхуызон рог к'уабаты уалдзыгон гæлæбутау цинхуызæй пæр-пæр кæнынц, æмæ сæ хæлдзæг кæлкæл удылтайгæ музыкайау цæугæдоны уылæнты сæр-сæримæ иу кæны. Комæй уадымс куы 'рбадымы, уæд сын æваст сæ фæдджитæ фелвасы, сæ урс зæнгтæ фегом ваййынц, æмæ адæймаг йæ улæфт бауромы. Лæппутыл — биноныг итувæрд хæлæфтæ, дзыхъхъынног хæдæттæ æмæ æрттиваг туфлитæ, мæныл та — зæронд уæлæдарæс æмæ уæззау кирзæ цырыхъхъытæ. Хуыцау хорз, æмæ мын сæ Алан æфсадæй схаста, æндæр мæ ардæм ме скъуыдтæ хæцъыл дзабырты цæуын бахъуыдаид.

Иуварсырдыгәй бурдзальг хәмпәлсәр әдзәххарәзт ләппу гом чиныг йә къухы дары әмә дзы мә уарзон поэты әнкъард әмдзәвгә куыдфәндыйы хъәләсәй кәсы. Йә дәргәәлвәс нарәг цәсгомыл иу әнкъарәны фәд дәр нә зыны, йә әгъуыз цәстытә дәр — афтид. Сдзурон әм әви мәхи бауромон? Әнәзонгә адәймагән зонд амонын аив куынаә уа. Исчи зәгъдзән: «Йәхицәй әппәлы». Адәймагән дә бон баххуыс кәнын куы уа әмә дәхиуыл куы бацауәрдай, уәд уый әнаив мийә әвзәрдәр у», — скарстон мәхинымәр әмә йәм сабырәй дзурын:

— Раст әй нә кәсыс, ләппу. Поэт әй йә фыды рестораны бадгәйә зәрдәхъәлдзәгәй нә ныффыста, фәлә талынг ахәс-тоны әрдиаггәнгәйә, әмә йын йә тыхст зәрдәйы уаг рар-гом кә, науәд дын дә хус ныхәстыл ничи баууәнддзән.

— Бакәс-ма мын әй, дә хорзәхәй, — әрхатыди мәм ләппу. Йә курдиат ын сәххәст кәнон әви нә? Уәвгә мын фәстәмә здәхән дәр нал и. Куынаә йын әй сәххәст кәнон, уәд зәгъдзән: «Йәхәдәг ницы 'мбары, афтәмәй искәмән зонд амоны». Ноджы ма мәм иннәтә дәр цымыдисәй се 'ргом раз-дәхтой, әмә къәмдзәстыгхуызәй кәсын райдыдтон.

— Уый дын артист, гье! — сирвәзт саухил чызджы дзыхәй, әмә мә цәсгом артау ссыгъди. Цал әмә цал хатты фехъуыс-тон уыцы зәрдәхъыдзыгәнән ныхәстә, фәлә мәм ныры хуызән никуы бахъардтой, сә рәстдзинадыл баууәндын мә ныры хуызән никуы бафәндыди.

— Цыдәр рәсугъд хъәләс дын и. Зарын нә зоныс? — рай-дзастхуызәй мә афарста чызг.

— Кәд мын феххуыс кәндзынаә, уәд демә азардзынән, — хъазгәмхасән дзуапп ын радтон әз, кәй не сразы уыдзән, ууыл мә зәрдә даргәйә әмә йын йә нарәг астәуыл мә цәст әрәвәрдтон. Ноджы ма йә әрттиваг ронәй хъәддых бабаста, әмә афтә зыны, цыма чысыл куы фәгуыбыр кәна, уәд дыууә дихы фәуыдзәни.

— Табуафси, — дзуры мәм мидбылхудгәйә.

— «Господин — 420» федтай?

— О.

— Радж әмә Наргис уынджы цай куы цымдтой, уый ма хъуыды кәныс?

— Тынг хорз.

— Уаргәйә зонтыччы бын цы зарәг кодтой, уый та?

Чызгән әваст йә цәсгомы хуыз аивта, хәстәг мәм әрба-
цыди, цыма зәххыл мәнаей фылдәр никәй уарзы, ахәм
цәстытәй мәм әрбакаст әмә фәлмән хәләсәй базарыд.
Исдугмә, дызәрдыггәнәйә, аләуудтән, стәй әз дәр база-
рыдтән. Әрдз нә цыма нә уарзон кинойы хәйтартимә иу
кәны, уыйау ныл арвәй цины цәссыгтә згъалы.

— Лата Мангешкары хәләс дын и раст. Консерваторимә
дә әхсызгонәй айсиккой, — дзурын әм ныфсәвәрәгау.

— Мәнән та дә хәләс цәуы мә зәрдәмә...

— Дә ном цы хуыйны?

— Лейлә.

— Мәнән та — Меджнун, — хязгәмхасән та загътон әз
әмә мә мидбылты бахудтән. Цы рәузонд дән, әвәдза. Ныр-
ма йә ныр федтон, афтәмәй йәм кәсынаей нал әфсәдын. Йә
сатәгсау стыр цәстытә цәхәр калынц. Зына-нәзына гуыбыр
фындз, уардихуыз тышпыргомау былтә, фәлмән роцъо, хәрзаив
гуырыконд. Әрдәгкәбәлдзыг сәрыхъуынтә йә сыгъдәг гом
ныхыл сабыр змәлынц әмә йә ноджы зәрдәисгәдәр кәнынц.
Тиминәимә сә кәрәдзиуыл барын әмә мә ног зонгәйы пай-
дайән хатдзәгтә кәнын.

«Иумә куы бахауиккам, уәд цы хорз уаид!» — дзурын әм
мәхинымәр, йә цәстыты дәр ын кәсын уыцы бәллиц. Къәвда
фәтыхджындәр ис, әмә адәмы фәдыл театры фойемә
базгъордтам. Къамисы уәнгтә сә бынәттә әрцахстой әмә
нәм иугай сидын райдыдтой. Не 'ппәт дәр фәсагъәсхуыз стәм,
әрмәст иу нылләггомау саулагъз фыдцъылызарәст ләппу стыр
залы япойнаг уасәгау хионхуызәй рауай-бауай кәны әмә чыз-
джытимә йәхи ирхәфсыныл архайы. Йә цәсгомыл әппындәр
сагъәсы фәд нә зыны. Йә налат цәстытә дәр — уыцы
әнәмәтхуыз.

— Ацы къуызыппа та кәдәм цәуы? Зәххәй уәләмә дәр
куына зыны, уәд йә зәрдә цәуыл дары? — былысчыләй йыл
худы бәрзонд мыдхуыз ләппу.

— Әз кәй бахаудзынән, уый дызәрдыггаг нәу, фәлә ды
ГИТИС дә цәсты кәронәй дәр нә фендзынә! — цәхгәр әм
фәзылди нылләг.

— ГИТИС та циу?

— Кәдәм цәуыс, уый зонгә дәр нә кәныс, афтәмәй мәм

ницы 'нхъалæй уæлæ дæлæмæ кæсы! Театралон аивады пад-
дзахадон институт. Мæскуыйы ис, номдзыд зарæггæнæг Лео-
нид Собиновы уынджы. Уым ахуыр кæндзыстæм.

Бæрзонд лæппу йæм ахæм бæстон дзуапмæ æнхъæлмæ нæ
каст æмæ хæлиудзыхæй аздад.

— Дæ дзых бахгæ, бындзытæй дын байдзаг уыдзæн, — фел-
хыскъ æй кодта ныллæг, æмæ йæ цыма æппындæр ницæмæ дары,
уыйау æм йæ чъылдым раздæхта. Дисы мæ æфтауы, ахæм
æнæцæстыахадгæ лæппу йæхиуыл куыд тынг æууæнды, уый.
Йæ къæйныхдзинадыл та йын уымæй тынгдæр дис кæнын. «Уым
ахуыр кæндзыстæм...» — мæ хъусты зæлынц йæ хъал ныхæстæ.
Нæ хъæуы дæр ис ахæм къуыдиппытæ. Дзурынмæ сæ разæй
никай ауадздысты, хъуыддаджы бацæугæйæ та — кæлмхæрд
бутьротæ.

— Тæхудиæг нæу! Кæм ахуыр кæндзæн, уый дæр ма зоны
æмæ Гигойы хуыйы хъыбылау стымбыл и, æз та цалдæр азы
фырмæтæй сойын цырагъау батадтæн, æмæ мæ хуызы цъыртт
нал и.

— Цæуыннæ йæ зона! Æниу мæнæн мæ хистæр æфсымæр
æмæ мæ чындз театры куы кусиккой...

— Уыдон та цæй артисттæ сты! Æз сæ нæ хъæуы клубы дæр
хъазын нæ бауадзин! — фæйнæ-фæйнæ ныхасы кæнынц чыз-
джытæ æмæ лæппутæ.

«Театрмæ зонгæйы фæрцы бацæуæн куыд и? Театр дзуæрт-
ты бынат у, æмæ дзы хъуамæ цæхæрцæст артисттæ кусой», —
хъуыды кæнын мæхинымæр.

— Мæнмæ гæсгæ, театрмæ æнæ курдиатæй бырсын фыдра-
кæнддзинадæй стырдæр бæллæх у. Фыццаджыдæр, адæймагæн
йæхицæн, стæй та 'хсæнадæн. Ацы лæппуйæн йæ 'фсымæр æмæ
йæ чындз йæ цард аразгæ нæ кæнынц, фæлæ — халгæ. Рæстæг
фесафдзæн æмæ æндæр куыстæн дæр нал сбæздзæн, — са-
бырæй дзурын Лейлæйы хъусы.

— Ды ныртæккæ æмдзæвгæ кæмæн кастæ, уый дæр дзы дард
нæ лæууы. Мемæ ахуыр кодта, æмæ йæ æз хорз зонын. Урокты
хъæрæй рæстмæ никуы ницы бакаст, афтæмæй театрмæ цæуы.

— Цы ныфсæй?

— Йæ хо дзы хуыйæгæй кусы. Гугын фыс кæй у, уый йæхи
цæстæй уыны, уæддæр дзы тыххæй артист аразы. Æндæр, дам,
ницæмæн сбæздзæни.

— Ау, сценае йæхицæй фылдæр чи уарзы, театры цæрайæ чи цæры, уыдон цавæрдæр хуыйæджы ныхасæй се 'хсæнмæ гугын фыс бауадздзысты?

— Ирон куыдфæндыйы цæстæнгасимæ алцæмæн дæр уæвæн и.

Уаты дуар байгом ис, æмæ дзы рахызти бæрзонд хæрзконд лæг. Цæудзæн ыл цыппор азæй чысыл фылдæр. Йæ сæры тенка слæгуын, æмæ сатæгсау дзыккуты 'хсæн урс-урсидæй æрттивы, фæлæ къахæй сæрмæ афтæ рæсугъд у, æмæ йæ уыцы аипп нæ фыдынд кæны. Йæ ныфсхаст цæсгом — хæрздаст, йæ сау цæстытæ — хъуыдыдзаст. Йæ сæрыстыр лæудмæ гæстæ афтæ зыны, цыма æппындæр гуыбыр кæнын нæ зоны. Йæхи карæн дзыгъуыр сырхфындз лæгыл зæрдиагæй бацин кодта, йæ цонгыл ын рудзынджырдаæм ахæцыд æмæ сценайы хъазæгау зæллангæнаг тыхджын хъалæсæй дзуры:

— Хуыцауæй дæ бауырнад, Тасо, тынг тæригъæдгæнаг нæ дæн, фæлæ ацы кæстæртæм кæсгæйæ мæ зæрдæ риссы.

— Цæмæн уæд? — хъазгæмхасæн æй фæрсы йе 'мбал. Йæ цыбырæлвыд сырхбын зачъетæ æууæрдæ æмæ йæ гæдывад цъæх цæстытæй хинхудт кæны. — Акæс-ма сæм, акæс, цы цыбæлгæнæн бæдултæ сты. Уыдонæй иуцалдæр дæ кæркдоны ма схъуыдатт кæнæнт...

— Уæллæй, ды зæрондæй дæр дæ гацца митæ нæ ныууадздзынæ.

— Цæст æнæфсис у, Фидар, цæст, — ныххудти Тасо æмæ йын йæ фæтæн уæхск æрцавта. — Уæддæр дæ зæрдæ цæмæн риссы?

— Гæвди театр алы лæхмаргæй кæй байдзаг кодта æмæ йæ барвæндæй кæй сафы, уый тыххæй, зæрдæргъæвд фæсивæды дзæгъæлы кæй удхарæй мары æмæ сын се 'ууæнк кæй сафы, уый тыххæй.

— Ома куыд дзæгъæлы? — фæтар и Тасойы цæсгом.

— Кæд дæ уырны, уæд дæ бауырнад. Ахуырмæ кæй æрвитæм, уыдон Гæвдийы номхыгъды раджы фыст æрцыдысты, фæлæ дзы иу дæр сценамæ рауадзынæн нæ бæззы.

— Уæдæ ма ай та цию? — йæ хъуынджын дзыгъуыр цæнгтæ фæйнæрдæм аппæрста æмæ махыл фæрсæгау йæ цæст ахаста Тасо.

— Худæджы спектакль, худæджы, мæ хæлар, цæстфæливæн ми. Куыдзины-фыртæн театр йæ къухтæм радтой, æмæ дзы

хъазы, æфсæст гæды мæгуыр мыстæй куыд фæхъазы, афтæ. Зонд æмæ курдиат кæмæ и, уыцы артисттæй йе сæфт уыны. Хъуыдыджын театрдаутæ йын уæнгæлæй æнаддæр сты. Хъæуынц æй æрмæстдæр, йæ лæмæгъ водевильтыл ын рæузонд адæмы чи худын кæна æмæ йын йæ рæбынмæ æхца чи хæсса, ахæм быдзæутæ.

— Цырда æм фæлæуут æмæ театр цудын ма бауадзут, гормæттæ. Къамисы уæнгтæн сæ бон бирæ у.

— Нæу, Тасо, нæу! Чъирикувæг дæр йæхæдæг у, омменгæнæг дæр, аходæг дæр æмæ никæмæ хъусы! Уæлейы чи бады, уыдон ирон аивадæн æмбаргæ ницы кæнынц, амæ та æфсарм нæй, æмæ байсафдзысты театр, бабын æй кæндзысты! Дæ адæмы фарныл æппындæр ма тыхс! Гъе, уæууæй, гъе! — зæрдæбынæй хъæрзы Фидар, æмæ йæ митыл бæлвырд зыны, сценæйы хъазын кæй сахуыр и, уый. Æз æм циркмæ кæсæгау кæсын. Йæ ныхæстæ мæ иуæй уырнынц, иннæмæй — нæ. Хъуыддаг ахæм бынсæфт уа, ууыл зын баууæндæн у. Ау, йæхи спектакльты хъазынæн дæр æй нæ хъæуынц арæхстджын артисттæ? Æвæццæгæн æм Фидар истæуыл мæсты у æмæ йæ цыфимæ змæнты.

— Гæраты Ирбег, табуафси, мидæмæ, — къæсæрæй мæм хъуысы сылгоймаджы хъæлæс.

Æваст мæ зæрдæйы цыдæр хал аскъуыди, йæ судзгæ рыст мæ буарыл ахæлиу и, æмæ мæ туг фæтарсти.

“О стыр Хуыцау, кæд искуы мæгуыр лæджы фарсмæ æрбалæууыдтæ, уæд мæнмæ дæр фæкæс. Де ’ххуыс мæ нырæй тынгдæр никуы хъæуы. Мæ цард æнæ театрæй афтид у, бынтон афтид, æмæ мæм дæ цæст фæдар. О сыгъдæг Уастырджи, мæхи марын мæ куынæ бауагътай. Кæд дын æцæг дæр зынаргъ дæн, уæд мæ дæ рахиз базыры бын бакæ”, — мæхинымæр кувын, мæ фыдæлтæ сæ зыны сахат кæй ном ардтой æмæ сæхи кæуыл фæдзæхстой, уыдонмæ. Мæхицæн ныфсытæ æвæрын æмæ тæрсгæ-ризгæйæ фæцæуын уæрæх залмæ.

— Ай та цæмæй тæрсы, цымæ? Мæнæй гæнгæ куы уайд, уæд æй æз ныртæккæ дæр æнæ фæлварæнтæй райсин. Дзæбæх æй сараз, уæд цыфæнды киноы дæр сфидауид, — æнæдызæрдыгæй дзуры, Лейлæйы фарсмæ цы бæрзонд даргъроцъо чызг лæууы, уый. Ехх, мæ акомкоммæ стъолы уæлхъус чи бады, уыдон дæр афтæ куы хъуыды кæниккой! Иу дзы — саухил, зæрдæмæдзæутæ.

Йæ цæсгом — аив, хæрздаст, лæгъз. Йæ сæрыхъуынтæ æмæ йæ рихитæ — сатæгсау, бæзджын. Цæудзæн ыл фæндзай азмæ æввахс. Афтæ зыны, цыма мæ иувæрсты æбæрæг ранмæ кæсы æмæ мæ уынгæ дæр нæ кæны. Иннæ — уымæй чысыл кæстæр, галгуыр мыдхуыз лæг. Фырнæрдæй йæ цармы нал цæуы. Æфсæст богъау мæм йæ тæнæг фæлурс æрфгуыты бынæй æдылы каст кæны æмæ мæ ахæм хæр-хæргæнаг фæсус хъæлæсæй фæрсы, цыма йæ ныхæстæ йæ дынджыр гуыбынæй ласы:

— Цы нын бакæсдзынæ?

«Ай, æвæццæгæн, Куыдзылы-фырт у. Байсæфтæн!» — тасæфтауæг хъуыды фæвæрд мæ сæры, электрон тыхау ме уæнгты атаhti æмæ мын мæ хъарутæ айста. Фæнды мæ судзин фæстын æмæ пьолы хуынчбы ныллæсын.

«Ахуырмæ кæй æрвитæм, уыдон Гæвдийы номхыгъды раджы фыст æрцыдысты...» — мæ хъусты зæлы Фидары тыхджын хъæлæс æмæ мын мæ фæстаг ныфсы муртæ сæтты.

«Цы уа, уый уæд. Лæг иу мард йеддæмæ нæ кæны», — загътон мæхицæн, тыхтæй-амæлттæй ме 'фсæрты баст райхæлдтон æмæ Къостайы «Салдат» кæсын райдыттон.

Удæнцой ма фена, махæн нæ цардывæнд

Чи халы барæмвæндæй!..

О, мæ ныййарæг, æвзаргæ тын ма нывæнд, —

Цухъхъатæ дарæн мын нæй!..

Фыртæссæй хъуыды кæнын нæ фæразын æмæ, мæ уарзон æмдзæвгæйы цы 'нкъарæнтæ æвæрын, уый æмбаргæ дæр нæ кæнын. Дыууæ лæджы фæстæ чи бады, уыдоны цæсгæмттыл бакæсынмæ хъавын, цы зæрдæйы уагæй мæм хъусынц, уый. Кæд мæ мæ цæстытæ нæ сайынц, уæд сæ хъуыдытæ æндæр рæтты зилдух кæнынц.

«Адæм тугдзых сырдатæй æгъатырдæр сты, æмæ сæм хорзæй мацæмæ æнхæлмæ кæс, Ирбег. Иу дæр дыл дзы нæ бацауæрдзæни. Ды дæ царды ахсджиагдæр фарста хынцынмæ куы бавналай æмæ дæ удæй арт куы цæгъдай, уæд дæ хъысмæт лыггæнджытæ та хъуыды кæндзысты, æхсæв-бонмæ кæй фæрæвдыдтой, уыцы хæзгултыл», — мысын Хæстыбеджы мæстæлгъæд ныхæстæ. Ацы удисæн цæхæры ма мæ суцца хæрæфырты маргæйдзаг зондамонæнты хъуаг дæн. Адæммæ æппындæр бæллиццагæй мацы уын! Афтæмæй семæ царæн куыд и? Уæвгæ, чи зоны, раст у...

Раззаг стьолы уæлхъус дыууæ лæджы ривæдгæнæг фыстау кæрæдзимæ багуыбыр сты, цæуылдæр æнæмæт ныхас кæнынц æмæ мын сæ уазал цæстангасæй мæ зæрдæ сæттынц.

«Нæ мæ райсдзысты! Нæ мыл æрвæссынц, æмæ мæм хъусгæ дæр нæ кæнынц!» — уыцы хъуыды мæ фыцгæ сæрымагъзы фæдисы дзæнгæрæгау ныййазæлыди, хуылыдз хæцъилау мæ ныллæмæрста, æмæ мæ хид фемæхсти. Суадонау мидæгæй æддæмæ куыд бырсы æмæ мыл уырдыгмæ цыхцырджытæй куыд згъоры, уый æнкъарын æмæ тыхст рынчынау æгæлæнтæ кæнын.

«Айсут мæ театрмæ! Мæн сценæйы хъазын фæнды!» — хъæр кæнын мæ тых-мæ бонæй, фæлæ мæ хъæлæс махицæй дарддæр никæмæ хъуысы. Мæ цæстытæ дудынц. Мæ къухы чъылдымæй сæ сæрфын æмæ артисттæм тарстхуызæй кæсын. Ме 'ууæнк къаддæрæй-къаддæр кæны. Уалдзыгон хуры тынтæй ма хуссæрт-ты мит фæтайы афтæ тагъд. Ныртæккæ мын зæххыл мæхицæй æнаддæр адæймаг нæй, уымæн æмæ лæмæгъ дæн, æнæкурдиат, æнæмбаргæ, уымæн æмæ æнæ базыртæй мæргътимæ тæхын. Фæлтау мæм куы ницы бæллицтæ гуырид. Мæхицæн æнцæд бадин, мæ цардæй разы уаин æмæ ницæуыл мæт кæнин. Тазейæу æдзæсгом у, нуаз, хæр, машинæ скъæр, чызджытимæ хæт æмæ цардæй къæртт æппар. Нæ, ахæм æдзæлгъæд цард кæныны бæсты фæлтау мæнæ ам, театры, дæ уарзон артистты къæхты бын ныммæл!

— Цы ныхтхъус дæ? Кæс истытæ. Цæмæй ма нæ бафтаудзынæ дисы? — худæнбылæй мæм дзуры сауыл рæсугъд лæг. Йæ хъæлæсы йын хынджылæджы мыртæ ахсын æмæ адæргæй мæхицæн бынат нæ арын.

«Ай у сæйраг режиссер. Йæхи куыд дары, уымæй бæрæг у. Иугæр мæм хицау ахæм хъæлæсы уагæй сдзырдта, уæд мын театрæй ницы пайда и», — скарстон мæхинымæр, æмæ ме уæнгтæ арызгъæлдзысты, мæ уæрджыты хъæру асаст æмæ зыр-зыр кæнынц. Куы райгуырдтæн, уæдæй нырмæ æцæгæлон адæмы 'хсæн ахæм æдзæллаг уавæры никуымæ уыдтæн, æмæ мæхи куыд дарон, уый нæ зонын. Афтæ мæм кæсы, цыма дун-дунетыл мæнæй тæригъæддагдæр адæймаг нæй, цыма адæймаг дæр нæ дæн, фæлæ æлгъаг къæбыла, æмæ мыл æппындæр ничи 'рвæссы. Мæ аком-коммæ чи бады, уыдон иууылдæр мæныл кæй худынц, ууыл дызæрдыг нæ кæнын æмæ мæхимидæг æмпылын.

«Дæ ныхкъуырд мæгуыр мады куы ницæмæн хъæуыс æмæ

дæ уынджы куы ныууагъта, уæд ацы сæрыстыр хъал адæммæ цæмæ æнхъæлмæ кæсыс? Цæй тыххæй дæ хъуамæ бакæной сæ роны? » — мæстæй мæ мары мæ дыккаг фыдыусы хъæлæс. Мæ цæстытыл уайы бабайы знæт цæстом, æмæ мæстæлгъæдæй кæсын Чермены монолог:

*Бæргæ мын фыд куы раттаид Хуыцау!
Цы диссиджы æвзыгъд кæстæр ын уаин!
Лæгдыхæй-иу ын рафæлдахин хох,
Ыскæнин фос, уыгæрдæнтæ йын дасин,
Уираг дурыл æрзайын кæнин хор!..*

Фидар мидæмæ æрбахызти, къæсæргæрон лæууы æмæ йæ сæр разыйы тылд кæны, фæлæ йæ цæстæнгасыл бæлвырд зыны æдых тæригъæдгæнæджы ахаст, цыма мын афтæ зæгъынмæ хъавы, курдиат дæм ис, фæлæ дын мæ бон баххуыс кæнын ницæмæй у.

— Истæмæй ма йæ фæлварыс? — Гæвдийы козбау хъæлæсæй фæрсы мыдхуыз гуыбынджын лæг. Фæрсгæ йæ нæ кæны. Кæй сфæлмæцыди, уый æмбары æмæ йын йæ зæрдæ мæ хардзæй æлхæны, ницытæ æмæ мацытыл дæ рæстæг ма саф, стырдæр хъуыддæгтæн дæ бахъæудзæн, зæгъгæ. Хицау ныззæмбыдта, йæ хæрззылд урс-урсид къух мыл зивæггæнгæ ауыгъта æмæ, йæ фæстæ чи бады, уыцы рæсугъд æрыгон сылгоймагмæ азылди, цыдæртæ йын дзуры, æмæ сылгоймаг æнæуаг худт кæны. Сæхи афтæ дарынц, цыма сæ алыварс æппындæр ничи ис. Дзидзайы къуылдых мын йæ тыппыр æнад æнгуылдзæй дуарырæм амоны. Кæй сæ нæ хъæуын, уый æмбарын æмæ, мæ цырыхъхъытæ уæззау истгæнгæйæ, уæнгмардæй фæцæуын. Кæдæм? Уый мæхæдæг дæр нæ зонын. Уæвгæ, цы уæлдай у? Иугæр театрæн нæ бæззын, уæд мæ бæллицтæ фæмæнг сты, æмæ ингæнмæ цæуыныл дæр разы дæн. Афтæ мæм кæсы, цыма ныртæккæ мæ зæрдæ йæ куыстæй ныллæудзæн, æмæ мæ хъизæмæрттæ фæуыдзысты. Цы хорз уайд! Мæ сæр зилы, æмæ зæхх иуварсырдæм фæлидзы. Мæ хъустыл уайы артистты мынæг чыр-чыр. Æз сæ мæ фæлгæнæны уæларвмæ исын, уыдон та мæ сæ къæхты бынмæ æппарынц. Мæ лæмæгъдзинадыл мæ фæуæлахиз уæвын хъæуы, науæд пълмæ æрхаудзынæн æмæ сæ цæсты бынтон фæгад уыдзынæн. Тыхтæй-амæлттæй фойемæ ахызтæн, къуымы уæгъд бандон ссардтон æмæ йыл мæхи 'руагътон. Уæвгæ, дзæгъæлы бадын ам, бынтон дзæгъæлы. Дуне иннæрдæм куы сфæлдæха,

уæддæр мæ нæ райсдзысты. Сæ уæлæнгай хъуыдытæ сæ афтид цæстыты ирдæй фыст уыдысты, æмæ мын ардыгæй цæугæ кæй у, уый æмбарын, фæлæ мæ мæ къах æддæмæ нæ хæссы. Афтæ мæм кæсы, цыма къæсарæй куы ахизон, уæд мæхицæн стыр зиан æрхæсдзынæн æмæ бадын, æнхæлмæ кæсын. Æрæджиау иу-дæс адæймагмæ фæдзырдтой, æмæ амонджын фæсивæд цингæнгæ мидæмæ батындзыдтой. Се 'хсæн — хуыйæг æмæ артисты 'фсымæртæ, стæй дæргъай-дæргъмæ зылындзаст мæллæг лæппу. Гриппæй сæйæг рынчынау йæ фындз сфутт-сфутт кæны. Йе стыр сæры уæзæй рæхснæг талайау бынмæ æртасыди, йæ сау кæсæнцæстытыл схæц-схæцгæнгæ, иннæты фæдыл хъуызæгау сабыргай фæцæуы. Афтæ зыны, цыма йæ кæдæм хонынц, уый æмбаргæ дæр нæ кæны.

Фыртыхстæй мæ уд мæ хъуырмæ схæццæ и æмæ йæ схуынмæ бирæ нал хъæуы. Нæ мæм фæсиддзысты, цымæ? Ау, уымæн уæвæн куыд и? Нæ, нæ, ахæм æбуалгъ хъуыддагæн уæвæн нæй! Хъуамæ йын царды бынат ма уа! Уымæн æмæ уый раст нæу! Уый стыр рæдыд у, æмæ йын æруадзæн ницыхуызы и! Тагъддæр æй сраст кæнын хъæуы, тагъддæр, цалынмæ нæ байрæджы и, уæдмæ! Дуне фегуыппæг и. Мæ зæрдæйы мын цыма исчи судзин тъыссы, уыйау æлхыскъ рыст кæны. Рæстæджы цыд нал æнкъарын. Фæнды мæ фынай кæнын. Фынай, æрмæстдæр фынай! Куыд нал райхъал уон, афтæ! Фын æмæ та æцæгдзинад мæ фæлгæнæны баиу сты, æмæ дзы чи кæцы у, уый нал иртасын. Цæмæ рантыстæн, цымæ, ацы дунемæ? Цæмæй дзы æдзухдæр куыдзы цард кæнон æмæ мæхи уæлдай адæймагыл нымайон, уый тыххæй? Цæмæй æдзухдæр адæмы фæсдуар лæуон æмæ сæм мæгуыргурау мæ къухтæ лæгъстæхуызæй дарон, уый тыххæй?

«Æрсабыр у, мæ рæсуъд æфсымæр. Не 'лгъыст мад кæй ныййардта, уыдонæй иуæн дæр йæ амонд ссарæн нæй, æмæ иудадзыг дæр хъуамæ дæ хъысмæты цæфтæм цæттæ уай. Нырма дæм разæй бирæ зындзинадтæ æнхæлмæ кæсы, æмæ дын домбай уæвын æмбæлы», — мæ хъусты зæлы мæ уарзон хойы хъæлæс æмæ мын мæ уавæр ноджы кæуинагдæр кæны.

«Рæсугъд æфсымæр... Домбай уæвын æмбæлы...». Нæ, мæ хур, нæ. Хъаймæтон фыдæвзарæнтæ мын мæ хъару басастой, æмæ мæ чысыл уддзæф дæр йæ быны ссæнды. Æнхæл уыдтæн, мæ фыд æмæ йæ устыты маргæйдзаг хызæй куы фервæзон, уæд

хурæмдых суыдзынæн, тæмæссаг дунемæ æмбисонды дуæрттæ байтындздынæн æмæ мæ уæлмонц бæллицтæй амад галуанмæ хуры тынтæй нывæзт фæндагыл зæрдæрайгæйæ араст уыдзынæн, фæлæ мын фыццаг фæлварæн мæ ныфс асаста. Æрдз мын хорзæй ницы радта, мурдæр ницы! Афтæмæй йæ бырынцæг фæндæгтыл фидар к'яхдзæфтæй цæуæн куыд и?! Фаджысы мæ уаллоны цард кæнын нал фæнды, мæ хо, фæлæ мæ гæнæнтæ цыбыр сты, хæрзцыбыр æмæ, абон куынае уа, уæддæр райсом дæ фарсмæ уыдзынæн...».

«Нæ, нæ! Мæ фарсмæ — нæ! Ам æвзæр у! Ам тынг æвзæр у! Цыфæнды зынай дæр цæрын хъæуы! Æрдзмæ цардæй зынаргъдæр ницы ис, адæймагæн æй иу хатт йеддæмæ нæ дæтты, æмæ йæ цæстыгагуыйау х'ахъхъæн. Æз ма дæ бынаты куы уаин...».

«Æз та дæ бынатмæ куы бæллын уæдæ. Дунейы хæрзтæй дæ æппындæр ницыуал хъæуы æмæ сау ингæны дæхицæн æнæмæтæй хуыссыс. Мæн дæр дæхимæ акæн, æмæ мæ удмарæн хъизæмæрттæй фервæзон. Уæддæр ацы дыдзæсгом фæлынд царды хорзæй ницы ссардзынæн», — цæугæдоны знæт уылæнтæм кæсгæйæ, мæхинымæр ныхас кæнын Зæлинеимæ. Ацы талынг к'уыммæ мæ цы 'рбахаста, уый нæ зонын, фæлæ бæлвырдæй зонын иу х'уыддаг. Фæнды мæ лак'онызмæст донмæ мæхи ныппарын æмæ æвæдæй æрбайсæфын, мæт æмæ сагъæс кæм нæй, ахæм дунемæ ацæуын. Мæ хæйрæджы хай мыл сагъуыди, æмæ мæ лæмæгъæй куы ссары, уæд мæ йæ фæдыл сайын райдайы. Ныр дæр мæ цуры ис. Йæхи мæм не 'вдисы, фæлæ йæ мæ буарæй æнкъарын. Суанг ма йын йæ комулæфт дæр хъусын. Йæ уазал к'ухы 'ндзæвдæй мыл ихæнриз æфтауы, æмæ мæм рухсы цъыртт никæцæйуал кæлы.

«Нæ дæм рæсугъддзинад и, нæ курдиат, нæ зонд, нæ хъару æмæ арвæй зæхмæ иу адæймаджы дæр нæ хъæуыс. Нæ дæ мады, нæ де 'фсымæры, нæ дæ уарзаны, нæ дæ хæстæджыты, нæ театры кусджыты. Зæдты бынаты кæй æвæрыс æмæ дæ уæрджытыл лæугæйæ кæмæ кувыс, уыцы артисттæ дæ хъотырджынау сæ цурæй фæсырдтой. Иу дæр дын дæ зæрдæйы цæхæр нæ федта æмæ дзы арт нæ бандзæрста. Алчидæр сæ дæумæ кæсгæйæ федта, цы уынын æй фæндыд, уый, æмæ дæ к'æвдайы бынмæ донласт гæдыйау раппæрстой. Цы ма у дæ цард? Ницы. Уæдæ ма цæмæ æнхъæлмæ кæсыс? Донмæ ныххиз æмæ дæ зынтæй

фервæз. Айфыццаг мæ коммæ куы бакастаис, уæд ныр æнæмæт уаис. Ныххиз донмæ, гормон. Уæддæр дæ ницы рауайдзæн! Цы бæрзæндмæ тырныс, уырдам никуы схиздзынæ æмæ дæ бонтæ курдиатджынтæм хæлæггæнгæйæ æрвитдзынæ”, — мæстæй-марæн хъæлæсæй мын дзуры мæ хъусы æмæ мæ аивæй донмæ ивазы. Раст кæй у, уый мæ къуымых зондæй æмбарын, фæлæ мæ зæрдæйы къуымы иу мæнгæфсон ныфсы хал дзедзырой кæны æмæ мыл фæстæмæ хæцы. Афтæ мæм кæсы, цыма ныртæккæ Гæвди мæ уæлхъус æрлæудзæн æмæ зæгъдзæн: «Æз дæ фæлваргæ кодтон, Ирбег. Ныр æй уынын, театр куыд бирæ уарзыс, уый. Ды бæрзонд аивадæн лæггад кæнынмæ райгуырдатæ æмæ мемæ цом».

Мæ алыварс æдзынæг кæсын æмæ йæ бæлæсты 'хсæн зыдæй агурын. Ныртæккæ мæ дун-дунетыл уымæй тынгдæр ничи хъæуы. Мæ цард ын æнæвгъауæй ратдзынæн, æрмæст мæм æвæсти-атæй фæзынæд æмæ мæ ахуырмæ арвитæд. Кæй фæрæдыди, уый дызæрдыггаг нæу, уымæн æмæ æз æнæкурдиат нæ дæн. Адæймагæн иу фембæлдæй аргъгæнæн куыд и? Йемæ цæххы пут чи бахæра, уымæн дæр йæ зæрдæйы 'лхынцъытæ халын куынæ бакомдзысты, уæд иу лæгмæ ахæм бар лæвард цæмæн и? Доны былыл зæрдæсастæй лæууын æмæ мæ ирвæзынгæнæгмæ æнхæлмæ кæсын, фæлæ бæстыл цъиуызмæлæг нæй. Зæххыл иу адæймаджы дæр мæнмæ не 'вдæлы, æрмæст мæм хъуынтъыз арвæй уазал ставд æртæхтæ фæдисхъæргæнæгау кæрæдзи фæдыл згъорынц æмæ мын мæ дымгæдзагъд цæсгомыл мæ судзгæ цæссыгтæ æхсынц...

* * *

Æппæтхъомыс æгъатыр мæлæт та мыл ацы хатт дæр нæ барвæссыди æмæ мын мæ ницæйаг уд нæ айста. Мæ хойæ хъауджыдæр мыл цæмæн ауæрды, уымæн ницы 'мбарын. Æгæр лæмæгъ æмæ тæппуд кæй дæн, уый тыххæй мæм йе стæгдар къух нæ тасы, æвæццæгæн. Ау, уый дæр та тыхджындæртæ æмæ ныфсджындæртæ хъæуынц? Æвæрæз адæймагæн бынат куыд никуы ис, уый диссаг у. Суанг ма йæ Барастыр дæр йæхимæ нæ уадзы. Доны был мæм æнахуыр хуызы 'рбахъуызыди æмæ мыл дзæвгар рæстæг хъæддых фæхæцыди, стæй мæ æвæндонæй суагъта æмæ дызæрдыггæнгæ ацыди. Цæугæ бæргæ акодта, фæлæ мын мæ зæрдæйы арф хъæдгом ныууагъта, æндидзын нæ

комы æмæ ма царды рæсугъддзинæдтыл цин кæнын нæ уадзы. Хур мæм уæларвæй худы, йæ зæлдаг тынтæ мыл цæстуарзонæй нывæнды, фæлæ йæ æз нæ хатын, æхсызгондзинад дзы нæ исын. Алыхуызон дидинджытæ мæм цъæхфæлыст хъæдабæ гауызæй сæ райдзаст цæсгæмттæ здахынц æмæ мыл зæрдæбынæй райынц, сæхимæ сидæгау мæм сæ рæхснæг базыртæ тилынц, фæлæ мæнмæ сæ цин нæ хъары, сæ хæрздæф сын не 'нкъарын. Сыдæй мæлын ма чи нæ бауагъта, уыцы алаемæты дыргътæ тугыл аскъуыдысты æмæ ма цыбæл кæнынц, фæлæ сæм æз раздæрау мæхи не 'ппарын, уымæн æмæ ма зæххыл æппындæр ницы хъæуы. Æнхъæл уыдтæн, ме 'лгъыст сабидуг аивгъуыдта æмæ мын ма зынтæ йемæ ахаста, фæлæ фæрæдыдтæн. Зæлинайы мæлæты фæстæ цы уавæры уыдтæн, уырдам та 'рхаудтæн, ма риу сафтид и, æмæ нæ мæрдтæй дæн, нæ — æгæстæй. Мæнмæ гæстæ, адæймагæн йе 'ппæрццæг миниуджытæй фæрвæзынæй зындæр ницы ис, фæрвæзын та сæ æнæмæнг хъæуы, уымæн æмæ йын маст æмæ хæрамдзинад йеддæмæ ницы дæттынц. Маст æмæ хæрамдзинад... Хурхæй ма марынц æмæ ма сабыргай цъыфдзастмæ тæрынц. Сæ фыдæхæй куы фæрвæзин, уымæ бæллын, фæлæ мæм сæ ныхмæ фæлæууыны хъару нæй.

Даргъ æнæуд бонтæ кæрæдзи фæдыл уыцыиухуызон æрхæндæгæй ивылынц æмæ мын ма хисабыргæнæн сæнттæ дæр ма сафынц. Афтæ мæм кæсы, цыма, мæнмæ ницы бар даргæйæ, ма иувæрсты аивгъуыйдзысты, æмæ ма цард гомгæрццæй баззайдзæни. Мæ хъысмæты цæфтæй цас тынгдæр тæрсын, уыйас ма ирддæрæй фенын фæнды ма фидæн. Рухсы цъыртт мæм дзы куы 'рбакæлид, уымæ ма былыцъæрттæ хæрын, фæлæ мæм уый сатæгсауæй зыны æмæ мыл æбæрæг катый æфтауы. Æвæццæгæн, ма размæ æгæр уæззау хæс сæвæрдтон æмæ йæ ма бон сæххæст кæнын нæ бауыдзæн. Уæдæ йæм афтæ тынг цæмæ тырнын? Æнæхъуаджы йæм ма бæттæнтæ цæмæ тонын? Ме 'рвонг зонд ме 'нæбындур бæллицтыл цæуыннæ уæлахиз кæны? Цæмæй мæхиуыл зæрдæниз бафтауон æмæ æппындæр мацæмæнуал сбæззон, уый тыххæй? Нæ къласы разамонæг æгæр раст дæр ма уыди, мæнæн та йыл ма зæрдæ худти.

«Кæд иуцалдæрæй техникуммæ бахауат, уæд-иу фырцинæй уæ худтæ хæрдмæ æппарут! Иннæтæй хъомгæстæ дæр нæ рауайдзæн!»

Уыцы карз ныхæстæ нын афтæ мæстыйæ дзырдта, цыма йæ

цыфыддæр знæгтæ уыдыстæм, æмæ ныл Хуыцауы фыдæх æфтыдта. Уæд дæ ахуырдаутæн, сæ царды стыр фæндагмæ хизгæйæ, зæрдæ ма бавæр, фæлæ сын сæ ныфс асæтт. Уæвгæ, æхсæвыгæтты искæй лæгимæ кæйдæр цæхæрадатты фыдгæнæгау чи рамбæхс-бамбæхс кæны, уымæй цы домын? Халонау йе уæны кæй касти, уый тыххæй йæ æрымысын, æндæр мын тугдзых сырдай æнаддæр у. Уынджы мыл хæрхæмбæлд куы фæваййы, уæд мæм ахæм каст æрбакæны, цыма мын афтæ зæгъынмæ фæхъавы:

«Æгъгъи! Уый дын кæй фæдтон! Æгæр-мæгуыр хъомгæсэн дæр не сбæззыдтæ!»

Цы, цы, фæлæ уыцы куыстæн бæззын, райсомæй изæрмæ фосы фæдыл хъæргæнгæ згъорын æмæ мæ хъысмæт æлгъытын, уæлдайдæр мæнæ ахæм хъуынтъыз бон. Бæстæ сидæрхуыз æмæ уынгæгзæрдæйæ йæхимæ ныхъхъуыста. Афтæ зыны, цыма мæрдфынæй баци æмæ нал райхъал уыздæни. Арв, зæхх, хъæу, къуыбыртæ, дзыхъхъытæ, рæгътæ, быдыртæ — цæст цыдæриддæр ахсы, уыдон иууылдæр сты уымæл, фыдынд æмæ фæлладхуыз. Суанг ма дондыппыр уæззау уæлдæф дæр æбуалгъ хабармæ æнхъæлмæгæсæгау йæ мидбынаты тарстхуызæй бандзыг и æмæ мын сусæгæй мæ буар æлхысчъытæ кæны. Кæд абонсарæй фадхъултæм цъыфы мæ удæй арт фæцагътон, уæддæр ме 'ргъæвст уæнгтæ не стæфстысты. Мæ къæхтæ мæ быны нал цæуынц, афтæмæй мæхи размæ тыхтард кæнын. Ахæм уавæры марадз æмæ, хъæумæ чи лидзы, уыцы стурæ фæстæмæ раздах. Сурынвæнд æй ма скæнай. Дæ фæстаг хъарутæ дæр ма дын айсдзæни. Баййафдзынæ йæ æви нæ, уый бæрæггæнæг ма дæм йæ сæр æнæрвæссонхуызæй разилдзæни, рауай-рауай, зæгъгæ, дæм мæстæймарæгау йæ къæдзил батилдзæни æмæ дæ йæхимæ хæстæг бауадздзæни. Куыддæр йæ разæй фæуыныл ацархайай, афтæ йæ бынатæй феккуырздзæни æмæ йæ уæлвæзы аууонæй уынгæ дæр нал акæндзынæ. Цы мæгуыр дæн, æвæдза. Æгомæг фос дæр ма дæ хынджылæг кæнæнт. Уæвгæ мын кæй аххос у? Дæ бон цы бæласыл цæуы, уый акал, иннæмæ ма 'внал. Ацы дуне тынг раст арæзт у. Алчидæр дзы ахсы, цы бынаты аккаг у, уый. Театрмæ куы бахаудтаин, уæд æндæр уавæрты цæрин. Ехх, театр, театр!.. Йæ хъул сах кæмæн абадти, уыцы амондджын фæсивæд Мæскуыйы райдзаст агъуыстыты сæ курдиатджын ахуыргæнджыты зондджын ныхæстæм хъусынц æмæ удсыгъдæггæнæн

спектакльты хъазынц, æз та мæнæ ацы удмарæн быдыры мæ бонтæ æдылы хайуантæм мæстæй мæлгæйæ æрвитын.

Мæ сæр хост кæй æрцыди, уый мын фаг нæу, æмæ ма уæлæм-хасæн мæхи дæр удхарæй марын. Мæ мидхъуырдухæнæй куы сфæлмæцын, уæд мæ фыды хæдзармæ бацæуын æмæ йæм дзæвгар рæстæг æнкъардæй фæкæсын. Цыфæнды зынай дæр дзы 'рцæрин æмæ никæйуал хъыгдарин, фæлæ йæм мæ зæрдæ куына комы, уæд цы кæнон? Æгæр бирæ хъызæмæрттæ дзы бавзæрстон, æмæ мæ тут фæтарсти, стæй йæ æнад уымæлы тæф æппындæр нæ сæфы, æмæ мын дзы улæфт нæ фаг кæны. Цæрдудæй мæ ингæнмæ чи тардта, уыдоны сау æндæрттæ мыл æртыхсынц æмæ мын мæ цард бынтон сæнæд кæнынц. Ахæм зæрдæйы уагимæ дзы 'хсæвиуатгæнæн куыд и? Фæлтау уæртæ уынджы, кауы рæбын, ныффæлдæх æмæ куыдзы мард ныккæн! Уæд та арахъхъ нуазын райдаин? Кæд мын иучысыл фенцондæр уайд. Адæм се стыр зынтæ уымæй куы сафынц. Судаггаг зиан кæуыл æрцæуы, уымæн дæр ма йæ зæрдæйы рыст куы фæрогдæр кæны, уæд мæныл нæ сахаддзæн? Бæгуыдæр мыл сахаддзæн, æрмæст æм мæ ныфс бахæссын хъæуы. Ме 'мгæрттæй бирæтæ нуазгæ дæр кæнынц, дымгæ дæр æмæ сæ рæстæг хъæлдзæгæй æрвитынц, æз та иудадзыг мæхи хæрын.

«Нæ, мæнæн уыдонимæ иумæйагæй ницы ис, æмæ мын семæ æмдзæхдонгæнæн нæй. Æз æндæр дæн, бынтон æндæр, æмæ мæ ме 'взæрст фæндагæй иуварс зылын нæ хъæуы», — дзурын мæхинымæр, фæлæ сæ цæмæй хицæн кæнын, уый не 'мбарын. Ам, æвæццæгæн, мæхи сайын. Æгæр дæр ма йæ æмбарын æмæ тухæнæй дæр уымæн мæлын. Уыдон иу боны цардæй цæрынц, æрмæстдæр сæхиуыл мæт кæнынц, сæ хъуыды бахæрын æмæ баназынæй уæлдæр нæ хизы, мæнæн та мæ зæрдæ æппæт адæмы маст æхсыны, сегасы дæр мæ амонджынæй фенын фæнды æмæ сын мæ цард снывонд кæнынмæ тырнын.

«Æрдумæ дæр дæ куына дарынц, гормон, мисхалы бæрц дæр дын куына æххуыс кæнынц, æрмæстдæр сæ æххуырстæн куы хъæуыс, уæд сыл цы тыхсыс?» — фæрсы мæ мæ мидхъæлæс, æмæ йын дзуапп дæттын æнæдызæрдыгæй:

«Æрдз мын уыдонæй фылдæр радта, мæ удыхъæд уыдонæй хъæздыгдæр у, æмæ мыл сæ разы хæс æвæрд и. Хæс та фидын хъæуы».

«Ссардтай хъæздыг удыхъæд. Уæдæмæ, сæ къæхты бын ных-къуырдай схъомыл дæ æмæ дæ ныр сæ сæрма схицын фæнды.

Дæхицæн се 'ппæтæй зонджындæр æнхъæл дæ æмæ се 'мвæзадмæ æрхауынаы тæрсыс. Æгъуыз бардзы 'хсæн дæ æбæрæгæй цæрын нæ фæнды æмæ æхсæвай-бонаы уымæн нæтыс. Стыр хъуыддæгтæ саразынмæ дæр уымæн бæллыс, цæмæй дын стыр аргъ скæной æмæ дæ уæларвмæ сисой».

«Нæ, нæ!..»

«О, о! Де 'фхæрд хиуарзондзинад дæ тæры размæ, æндæр дæ адæмы мæт нæй. Диссаг та куыд нæ у. Мæнæ ацы смаггæнаг къæсы тыхтухæнтæгæнгæ байрæз, цæргæсы тынд бæлонау дæ сабибонты уыхерыйæ тугæрхæмттæй раирвæз, дæ фыццаг фæлварæнаы дæ астæуыстæг асæттæд, цы фидæн дæм æнхъæлмæ кæсы, уый ма зон, æвæрæз сывæллонаы уæлдай дæ бон мацы уæд æмæ хохы цъупмæ схизынаы дæхицæн зæрдæтæ æвæр. Хуымæтæг адæймаджы цардæй цæрынæн æвгъау кæй дæ, ууыл дæхи баууæндын кæн æмæ дæ тутт бæллицты мæнгæфсон базыртыл æрттиваг стъалытæм æнæрхъуыдыйæ тæх. Нæ, мæ лымæнлæггаг, ахæм æнæмбаргæ куы уай, уæд дæ, цы рауаинаг у, уый дæр нал рауайдзæн».

Фыртыхстæй мæ уд куы сцæйхауы, уæд дуар мæ сæрыл ахæссын, хъомгæсы лæдзæг райсын, æмæ тæдзынæгæй цыхцырæгмæ бахауын. Зæххыл, æвæццæгæн, ацы куыстæй фæлдурæджындæр æмæ дæлдзынггæнæгдæр куыст нæй. Адæймагæн дзы 'рмæст йе уæнгтæ нæ мæлынц, фæлæ ма дзы удхаргæнгæ мæлы йæ сæрыстырдзинад дæр. Уымæй æвирхъаудæр бæллæх та у, фосмæ кæсгæйæ йæ зонд кæй къуымых кæны, стæй йæ райгуырæн бæстæмæ йæ зæрдæ кæй ивы, уый. Изæрырдæм мæ къуындæг дунейæ ме сæфт фенын. Афтæ кæсын мæм райдайы, цыма мæ цуры исты аххосджын у, цыма мæ размæ стыр цæлхдуртæ уый азарæй лæууы. Æххæстдæрæй мæ куы сфæлдыстайд, уæд амондджындæр уаин, ныр та куырм уыры дæн, фæлхæрст.

Мæ хъуыдытæ æмæ ме 'нкъарæнтæ уæлдай æмтъерыдæр свæййынц, æрдз зыгъуыммæ куы рафæлдæхы æмæ мæ алырдыгæй куы нылхъивы, уæд. Царды æппындæр хорзæй ницыуал фæуынын, мæхиуыл нал феууæндын, æмæ мæ ныфс бынтондæр асæтты. Ныр дæр ахæм уавæры дæн. Ноджы ма мæм мæ къæхты бынаы тæнæг ихы къæрцц-къæрцц хъуысы æмæ мæ сæрымагъзыл æмбæлы. Бæзджын мигъ лæнчыты нал цæуы æмæ æнхъызт хыссæйау сабыргай алырдæм лæбыры. Рæхджы мæм æрбахæццæ уыдзæн æмæ мын мæ дуне баталынг кæндзæн. Хъуццытæ дæр

цыма уымæй тæрсынц, уыйау сæ хъуын арц сбадти æмæ дурнад хуымы кæрон кукатæй лæууынц. Æниу сæ абондæргъы ам та цы дарын? Кæнæ сæ сæ хицæуттæ афтид быдырмæ цæмæн ратардтой, бахæринаг дзы куы ницы ис, уæд? Сæ цыфæйдзаг сæфтæджытæй сæдæгай хæттыты кæй фессæстой, уыцы дæвдæг хъæллæгъы уæлдæйттыл бон-изæрмæ сæ дæрзæг былтæ зивæггæнгæ фæрахаф-бахаф кæнынц æмæ та сæ хæдзæртæм æххормагæй ацæуынц. Адæмимæ сæм иумæйагæй цыдæр ис, фæлæ цы у, уый бæлвырд нæ хатын. Сæ удыхъæды арф æварæнтæ зын раиртасæн сты, фæлæ мæм сæ уæлæнгай миниуджытæ ирдæй зынынц. Мæнмæ гæстæ, сæ дыууætæн дæр сæ фыдуæгтæ рогдæр цард кæнынц, сæ сабыртæ та уæззау уаргъ хæссынц. Чыллиппытæгæнгæ мæ чи алыгъди, уыдон ныр сæ хъарм æндарæнты 'фсæстæй хуыссынц æмæ æнæмæтæй сынæр цæгъдынц, адон та мылазон арвы бын узал æмæ стонгæй мæлынц. Сæхи бахъахъхъæныны охыл цыфæнды куы саразой, уæддæр сæ кæрон æргæвдæн кардмæ кæй цæуы, уый æмбарæгау се сфæлдисæг дунемæ куыдфæндыйы цæстæй кæсынц. Цал æмæ цал хатты фæдтон æз ахæм цæстытæ адæмы 'хсæн, æмæ мæ æдзухдæр дисы 'фтыдта, се ссæст уавæрыл куыд æнцонæй разы кæнынц, уый. Дисы мæ æфтауынц мæнæ ацы хъуццытæ дæр. Æвиппæйды хъæуырæм куы фæраст уаиккой, уæд сæ зынтæй фервæзиккой, фæлæ мæ коммæ нæ бакæсын сæ фæсон-æрхæджы дæр нæй. Уæвгæ, æз адонæй цас хуыздæр дæн? Мæхи мæ æдылы хайуантыл барын нæ фæнды, фæлæ мын æгъатыр æцæгдзинадæй алидзæн никуыдæм и. Мæ хъысмæты цæфтæй алкæмæн дæр афтæ куы быхсон, уæд фосы бынатмæ æрхаудзынæн, нозты бын фæуыдзынæн æмæ, æдзух мæхинымæр кæуыл худын, уыдоны гаччы абаддзынæн. Нæ, нæ, уый бæсты мæлæт — хуыздæр. Цалынмæ ацы кæлæнгонд цыфдзасты нæ байсæфтæн, уæдмæ дзы фервæзын хъæуы, фæлæ куыд æгъдауæй? Мæ уæрджытæм дзы куы аныгъуылдтæн æмæ мæ бынмæ куы фæласы, уæд дзы мæхи куыд атонон?

Цыма мингай халæттæ сæ холымæ æрбатындзыдтой, уыйау нæм фæздæгхуыз мигъы уылæнтæ, кæрæдзи сæртыл хаугæйæ, æрбагуылф кодтой æмæ нæ сæ быны ассæстой. Бæстæ ныттар и, æмæ дзы æппындæр ницыуал уынын.

«Бирæгътæн замманай фадат фæци мæ хъуццытæ ныргæвдынæн, æмæ дзы куы спайда кæной, уæд мæ раны дæн». Уыцы

хъуыды ма тас бауагъта, æмæ иуварс алæуыдтæн. Цыбыр рæстæгмæ быдыр афтидæй аздади, æмæ дзы дымгæ сæрибарæй къуызитт кæны. Раздæр иугай миты гæлæбутæ æрбахаста, стæй сæ ставд тъыфылтæй баивта æмæ сæ, мигъы 'вдулгæйæ, алырдæм æнæсæрфат раскъæф-баскъæф кæны. Дуне куыд змæст у, ма хъуыдытæ дæр афтæ сæмтæры сты æмæ мын æнцойад нæ дæттынц. Æрдз æддæг-мидæг куы ауайы æмæ арвы æгæрон тыгъдады йæхицæн бынат куы нал фæары, уæд йæ хъомыс ма зæрдæмæ бахизы, ма тугдадзинты фыцгæ анхæвзы æмæ ма йæхи хуызæн сæрра кæны. Кæцæйдæр мæм æгæрон хъарутæ фæзыны, æмæ ма æрфæнды карз тохы бацæуын: сæнтдзæф тымыгъимæ, ма лæмæгъдзинæдтимæ, ма бирæ цæлхдуртимæ, ма царды зындзинæдтимæ.

Дымгæ мыл миты тъыфылтæ æгъатырæй хойы, куы ма æрбырсид, ууыл йæ тых-йæ бонæй архайы, фæлæ йæ æз ницæмæ дарын. Афтæ мæм кæсы, цыма ма уæларвон зæдтæ лæгдзинæдæй фæлварынц, æмæ сæрбæрзондæй ма риуы 'мбæрц лæгæрдын размæ. Базыртæ мыл куы разайд, уæд æдæрсгæйæ сæ цурмæ стæхин æмæ мигъы къуыбылæйттимæ уады знæт уылæнтыл кæл-кæлгæнгæйæ скафин. Æнахуыр уавæры дæн, тынг æнахуыр уавæры. Ма зæрдæ цыдæр хорздзинадмæ æнхæлмæ кæсы æмæ йæхимидæг райы. Тымыгъ мын ма фæллад айста æмæ ма хъæуырдагмæ уæнгрогæй фескъæфы. Кæройнаг самандур хæдзæрттæм бахæццæ дæн æмæ ма ных нæхимæ сарæзтон. Нæхимæ... Цы диссаджы дзæбæх дзырд у! Цавæрдæр рухсдæттæг хъарм уддзæф дзы ивылы æмæ мæм æхсызгон æнкъарæнтæ хæссы. Кæд уыздæн, цымæ, мæнæн та бинонтæ, стæй цавæр уыздысты? Тиминæ йеддæмæ ма ничи хъуыд, бæргæ. Куы ма бауарзтаид, уæд æнæхъæн дуне мæхи бауыдаид. Ма цæстытыл уайынц, Тиминæ ма куыд рæвдауы, ма хæдзары куыд зилæнтæ кæны, сывæллæттыл куыд ауды, уыцы рæсугъд нывтæ, æмæ фырцинæй ма къæхтæ зæххыл нал хæцынц. Нæ, уыцы мæнг бæллицты фæдыл цæуæн нæй. Ферох кæнын æй хъæуы, цас тагъддæр, уыйас — хуыздæр, науæд та ма зæрдæ срисдзæни. Мæхицæй йæ сурын, фæлæ уый ма цуры лæууы æмæ мæм дзагцæстæй комкоммæ кæсы. Æнæхъæн хъæуы 'ндæр цъи-уызмæлæг нæ зыны. Удгоймагæй дзы цыдæриддæр ис, уыдон иууылдæр сæ хъарм бынæтты бамбæхстысты. Тохынатæй фæздæг куынæ кæлид, уæд афтæ банхæлæн уайд, цыма дзы

иу цәрәг дәр нәй. Дымгәйән йә рохтә бынтондәр суәгъд сты әмә дзы барджынәй хицауиуәг кәны. Куы иу ранәй тасмачы рахәссы әмә йә уынджы хәр-хәргәнгә аскъәфы, куы иннә ранәй рудзынг ратоны әмә йын йе 'вгтә ныццәхх кәны, куы бәләсты къалиутә ныссәтты. Әндәр хатт мә сәр мә кой суыдаид, фәлә дзы ныр әппындәр нә тәрсын. Хәдзармә бацәуын мә нә фәнды, фәлә бәстастәу дәр куыд ләууон әмә уаты дуарыл әддәмә рахәцыдтән.

— О-о, мә ләппу әрбахәццә! Хәрзаг тынг суазал, мәгуырәг. Дә пәләз феппар әмә пецмә дәхи батав, — мәтәйдзаг хәләсәй мәм дзуры Аминәт, скъаппәй тәбәгъ радавта әмә styr цәнгәт агмә фәуайы. Кәй мыл тыхсы, уый мын әхсызгон у, фәлә йәм уәддәр зәрдиагәй нә хъусын. Мә цәстәнгас мын йәхимә здахы сәвджынтә дастсәр нәлгоймаг. Цәудзән ыл фәндзай азы бәрц кәнә чысыл фылдәр. Йә уәлә — морә костюм, йә хәдон әмә йә галстук — кәрдәгцъәх. Йә цәсгом — хәрзхуыз, цәрдәфсәст. Йә фындзы бын — нарәг мыдхуыз рихитә. Йә цәстытә — сәгъдзаст, мәстыхуыз. Цәмән, уый нә зонын, фәлә мәм афтә кәсы, цыма сә хицау цәргәбонты уәле дәләмә бардырдтә дәттын сахуыр әмә йә ныхмәдзурагыл нә бацауәрддзән. Арахъ-хъы графин, цәхх, кәрдзын, цыхт, картәфтә әмә цывзыдзәхдон йә разы, афтәмәй фынджы уәлхъус бады әмә мәм уайдзәф-гәнәджы каст кәны. Йә сәры банкъуыстәй мын мә саламән дзуапп радта, гыццыл агуывзә мәм дары әмә барджынәй дзуры:

— Айс де 'мбәләгга! Аназ әй, әмә дә туг скус!

— Дәхицән — хәлар. Әз нә нуазын.

— Айс әй, айс! Әфсәрмы ма кән!

— Дзәгъәлы йәм хатыс: йә дзыхмә дәр әй никуы схаста, — бузныгхуызәй бафиппайдта Аминәт, әмә йәм уазәг йе 'ргом аздәхта.

— Кәй нә нуазы, уый тыххәй йә хъәуы раппәлын, йә фыды мардыл кәй нә куыдта, уый тыххәй та — бафхәрын!

«Чи у, цымә? Әз әй зианы куына федтон. Иугәр йә маст уыйбәрц рәстәг йә риуы хәссы, уәд бабайы бирә уарзта, әмә йын әцәгдәр хъыг уыди мә уазал зәрдәйы ахаст», — хъуыды кәнын мәхинымәр. Фәнды мә исты зәгъын, фәлә цәмәй райдайон, уый нә зонын. Әнәхсәст ныхас мә куы схауа, әмә уазәгән йә бадт куы фенад уа, уымәй тәрсгәйә, Аминәт не'хсән аләууыди әмә талф-тулфәй сдзырдта:

— Не 'рвад у — Сосләнбег. Иу артәй байуаргә стут.

Ома дæ туг, де стæг у æмæ йын уайдзæфтæ кæныны бар ис, куыд хистæр, афтæ.

— Отставкæйы булк'он! — йæ ныхасмæ ма йын сæрыстырæй бафтыдта лæг, чи дæн, уый зон æмæ мын аргъ кæ, зæгъгæ, агуывзæ йæ дзыхмæ фæфæлдæхта, афтидæй йæ стъолыл æрцафта æмæ мæм æлхынцъæрфыгæй æрбакасти.

— Ды чи дæ, уый зончы? Ды Гæрайы-фырт дæ æмæ хъомгæс цæуын дæ сæрмæ ма хæсс!

— Мæнæ, зæгъын, иуцалдæр бон... Æхца бакусыны тыххæй, æндæр... — мæхи срæст кæныныл афæлвæрдтон æз, фæлæ уымæн йæ барджын ныхас фæкарздæр и:

— Ды кæй фос хизыс, уыдоны хуызæттыл дæ фыдæлтæ æрвæсгæ дæр нæ кодтой, ды та дæхи сæ къæхты бынмæ æппары! Стæй æрмæст дæхи нæ, фæлæ мах не 'ппæты дæр! Æнæхъæн мыггаджы!

— Раст дын зæгъы, мæ хæдзар. Уæ фыдæлтæ номдзыд уыдысты, дзырddзæугæ, — цæмæй йæ ныхмæ мацы сдзурон, уый тыххæй та не 'хсæн бацыди Аминæт.

— Уæллæй, афтæ! Арв нæ сæрмæ нæрын нæ уæндыди, нæ фосы дзугтæн кæрон нæ уыди. Замманай фысы хуызæн падзах нæ сæргъыл лæууыди, æмæ цардæй къæртт æппæрстам, фæлæ ацы бынтыдзæуæг дзуттаг хæрæфырт йæ бынаты абадти æмæ нын нæ бынæй рухс суагъта! — мæстæлгъæдæй дзуры Сосләнбег æмæ стъол тымбыл къухæй хойы. — Мæнæ ацы хæдзары кæй конд къæбæр хæрыс, уый ныййарджытæй кусагдæр æмæ уæздандæр адæм Ирыдзыхъхъы нæ уыди! — Аминæтмæ амонтæйæ, дарддæр кæны йæ ныхас, цыма йæ куы бауромон æмæ йæ хъуыды куы 'рбайсæфа, уымæй тæрсы, уыйау. — Æмæ цы?! Æнæхъæн бинонтæй сæ фыдгæнджытау алы рæттæм фæхастой, æмæ ныххæлæттаг сты! Чи дзы Бакуйы баззади, чи — Душанбейы, кæмæн та дзы йæ хъæр дæр нал райхъуысти!

«Уый дын нæ каджын æфсады сæйраг цæджындз, гъе, нæ цардаразæг! Хъуыды иуырдаæм кæны, архайгæ та — иннæрдæм. Йæ зондахаст ын куы базониккой, уæд ын йæ булк'оны цин байсиккой», — худын ыл мæхинымæр. Фæнды мæ Къостайы ныхæстæ зæгъын: «Дæ фыдæлтæ рухсаг, дæхæдæг мын бæзз», фæлæ йæм мæ ныфс нæ хæссын. Мæнмæ гæсгæ, алкæмæ дæр ахæм цæстæй кæсы, цыма йæ салдат у æмæ йын хъуамæ йæ

бардзырдтæ æххæст кæна. Искæй ныхас райса, уый мæ нæ уырыны, æмæ хъусæй лæууын.

— Мæ лæппуйы мын загъды бын фæкодтай, æмæ хæрын дæр нал уæнды, мæгуыр, — стъольт дзæрнайы тæбæгъ æрæвæргæйæ, йæ мидбылты бахудтис Аминæт, æмæ Сослæнбег йæ къухтæ стылдта.

— Хатыр, хатыр. Æфхæрыны тыххæй йын нæ уайдзæфтæ кæнын. Мæ кæстæр æфсымæр у, æмæ хъуамæ зона, цы бæстæйы цæры, уый, хъуамæ адæмы къæхты бын ма уа, фæлæ сæ сæргъыл лæууа. Ды куыд зæгъыс, кæд æцæгдæр афтæ хорз ахуыр кодта, уæд хъомгæсэн æвгъау у, æмæ йæм фæкасын хъæуы.

— Æз — дæ мад, дæ фыды уазæг. Кæд ын дæ бон истæмæй баххуыс кæнын у, уæд æм дæ цæст фæдар, æмæ дæхицæн удыбæстæ скæ.

— Бæгуыдæр у. Æппындæр мын чи ницы бавæййы, уыдонæн дæр ма стыр хъуыддæгтæ куы аразын, уæд ме 'дзард æфсымæры хъæбулы æвæгæсæгæй ныуадздынæн? — Аминæтæн зæрдæ бавæрдта Сослæнбег æмæ мæм бардзырддæттæгау æрбакасти. — Тæккæ райсом-ма бавдæл æмæ горæтмæ рацу! Мæнæн æфсæддон заводы директор мæ кæнгæ æфсымæр у, æмæ дын уымæ ахъаззаджы куыст ссардзынæн, цæргæ та кæндзынæ мæ цыппаруатон фатеры!

— Мæ уд дæ фæхъхъау фæуа, Сослæнбег. Дæу нæм цы зæдтæ æрхастой, уыдонæн сызгъæрин тæбæгъты кувдзынæн амæй фæстæмæ.

Дымгæйы 'хситт æмæ гыбар-гыбурмæ ма бафтыди машинæйы уасын дæр. Сослæнбег та дзаг агуывзæ йæ дзыхмæ фæфæлдæхта, йæ урс æнгуылдзтæй цыхты мур систа æмæ хæргæ-хæрын сыстади.

— Мæ шофыр фæзынди!

Уыцы 'ртæ дзырды ахæм сæрыстырæй загъта, цыма зæххыл уымæй стырдæр хицау нæй, æмæ йын иууылдæр йæ зондджын уынафæтæм æнхъæлмæ кæсынц.

— Абадтаис уал. Кæдæм тагъд кæныс? Чи зоны, уæдмæ дымгæ дæр фæсæтта, — зæрдæбынæй йæм æрхатыдис Аминæт, фæлæ йæ уый дзурын дæр нал суагъта:

— Нæ, нæ, нæ! Мауал мæ уром. Горæты мын бирæ хъуыддæгтæ ис. Адæмы домæнтæй мæ мæ сæр схъил кæнынмæ дæр не 'вдæлы. Чи мæ фидауæг æрвиты, чи — къухылхæцæг, кæй

исты змалды рæстæг йæ кæрты æгъдау сæвæрынæн бахъæуын, кæй — марды уæлхъус радзурынæн, кæмæ фынджыдзаг вæййы, кæмæ та — æртæ кæрдзыны, кæмæн куыст агурын, кæй та институтмæ кæнын. Лæг алцæмæ дæр куы арæхса, стæй йæ къахыл лæууын куы фæраза, уæд алкæй дæр хъæуы.

— Хуыцау дæ сразы уæд, Хуыцау. Хорздзинад дыууæрдæм у, æмæ йыл фæстæмæ ма хæц.

— Ды куыд зæгъыс, афтæ куы уайд, уæд лæджы адæмимæ цæрынæй чи бафсадид, фæлæ афтæ нæу, афтæ, Аминæт. Алчидæр дзы спайда кæныныл архайы, — уайдзæфгæнæджы хъалæсæй бафиппайдта Сослæнбег, сау æрттиваг худ æмæ цъарджын кæрц йæ уæлæ скодта æмæ ацыди. Æз уынгмæ йæ разæй атындыдтон æмæ йын дзыхъхъынног «Победа»-ы дуар байтыгътон. Уый дзы барджынæй сбадти, æмæ йæ хъалæс моторы фæлмæн тыр-тыримæ баиу и:

— Хъусыс?! Тæккæ райсом мæ хæдзары куыд уай, афтæ!

Æрра дымгæ соттæй æрбасыффытт ласта, машинæйы йæ уæлныхты фелвæста æмæ йæ урс-урсид митæмбæрзт фæндагыл уырдыгмæ аскъæфта.

* * *

«Мах хуызæн алцæмæй æххæст бæстæ зæххыл æппындæр никæмæн и. Хъазайраг цардыл йæ къух куы систа, уæдæй нырмæ рацыд æнæхъæн æнус. Сæдæ уæззау азы мæгуыр адæмы фæлмæст зæрдæтæ, дзывырæй хуымгæнгæйæ, аивылдысты æбæрæг дунемæ, историйы амæддаг баисты æмæ сын раздахæн нал ис. Иу адæймагæн бар уыд иннæ адæймаджы фосы бынатмæ тæрын, нæмын, стигъын, æргæвдын, марын, уæй кæнын, къæхты бын ссæндын. Стæй йын йæ куыствæллад æфхæлд бæрзæйæ цагъайраджы къæлæт аппæрстой, йе 'ндон рæхыстæ йын ныссастой æмæ йын, цæргæбонты йæ былыцъæрттæ кæмæ фæхордта, уыцы сæрибардзинад радтой...».

Ацы ныхæстæ нын арæх дзырдта Лези. Йæ уроктæ иууылдæр арæзта иу уагыл: «Адæм фæлтæрæй-фæлтæрмæ сыгъдысты зындоны арты, æмæ сæм рухсы цъыртт никуыцæй калди. Хуыцауы сконд лæгтæ сын сæ хъизæмæрттæм кæсын куы нал фæрæзтой, уæд сæ ракодтой дзæнæты 'рттивгæ цæхæрадонмæ æмæ сыл аудынц, куыд никуы ничи никæуыл аудыдта, афтæ».

Цал æмæ йæ цал хатты бафарстон, уæларвæй нæм цы зæдтæ

артахти, уыдон скъолатæ æмæ рынчындæттæн æхца кæцæй исынц, зæгъгæ, фæлæ дзы номылусы фидистæ æмæ æлгъыстытæй уæлдай никуы ницы фехъуыстон. Йæхицæн мæстæй марын æнхъæлæй мын-иу алывыдтæ акалдта, æмæ-иу хъуыддаг ууыл ахицæн и.

«Бæгуыдæр диссаг у нæ бæстæ. Тугцъир сырдатæн дзы сæ кой, сæ хъæр дæр нал и. Дунемæ чи никуы 'рцыди, ахæм зæй сæ йæ разæй ахаста сæ хъæддаг митимæ æмæ сæ дуррæдзæгъдты бын æгъатырæй баныгæдта. Ралæууыд сæрибар дуг. Алкæмæн дæр йæ бон у йæ уарзон бæстæйыл æдæрсгæйæ зылын, кæм æй фæнды, уым цæрын, цы дæсныйад æй хъæуы, уый равзарын».

Ацы 'хсызгон хабæрттæ та кæсын газетты, хъусын сæ радио æмæ телевизорæй. Сæ цины хуыдуггæнгæйæ сæ кæрæдзи дзыхæй исынц иуæй иннæ зындгонддæр поэттæ, зæлланггæнаг хъæлæстæй сæ зарынц æппæты хъуыстгонддæр артисттæ, мæ хъусты мын сæ цæгъдынц адæмон кадæггæнджытæ. Политикæй, юристæй, фыссæгæй, журналистæй, ахуыргæнагæй, инженерæй, дохтырæй, шофырæй, бæхтарæгæй — иууылдæр цыма иу æмдзæвгæ сахуыр кодтой, уыйау иу уасæнæй уасынц, æмæ сыл æууæндын. Уæдæ мын цы гæнæн и? Мæ магуыр хо скъолайæ фынддæс туманы тыххæй кæй фæхаудта æмæ зæфцы фыдæй кæй фесæфти, уый рæстæджы æртхутæг йæ быны фæкодта, æмæ мæ зæрдæйы рывт иучысыл фæсабыр и. Уæвгæ та мæнмæ дæр уыцы кæуинаг хъысмæт æнхъæлмæ касти, фæлæ, мæ амондæн, цыппар азмæ нæ сæргълæуджыты зонд аивта. Былалгъæй æппæлгæйæ цагъайраджы бынаты кæй дардтой, уыцы магуыр фæллойдæнджыты хидæйдзаг капеччыты хъуаг нал уыдысты æмæ сын сæ цоты «лæвар ахуыр кæнын райдыдтой». Хурыскастæй хурныгуылдмæ, тракторы æнахъинон къæркъæрма хъусгæйæ, бæзджын рыг чи улæфы æмæ тæвд кабинæйы йæ игæртæ кæмæн фыцынц, бон-изæрма талынг скъæты фосы бынтæ чи хафы æмæ смаггæнаг фаджысæй дарддæр чи ницы уыны, уыдонæн се рагъыл бадгæйæ æдзух сæ цæстмæ дар, медицина æмæ уын ахуыр лæвар сты, зæгъгæ, æмæ дæ æгæрон бузныг уой.

Ацы зæрдæсæттæн хъуыдытæ мын хъыгдарыны хос йеддæмæ ницы сты. Мæ мастыл мын цæхх кæнынц æмæ мæ хурхæй марынц. Мæхицæй сæ фæсурин, фæлæ мæ сæрæй тæрын нæ комынц, уымæн æмæ хъазайраг дунейæ мæхи атонын нæ фæразын. Сæдæ

азы размæ цы 'ндон рæхыс ныппырх и, уый фидар цæгтæ мæ къæхтыл стыхстысты æмæ мæ хъæуæй горæтмæ нæ уадзынц. Кæйдæр фæнды, цæмæй æз мæ фыды мæгуыр къæсы æгуыдзæгæй цæргæйæ баззайон æмæ мæ дæрзæг уырзтæй зæххы хъæбæр цæсгом фæлмæн кæнон, цæмæй дзы хъæздэг тыллæг исон æмæ йæ горæтмæ лæвархæццæ æрвитон. Хицæуттæн, давджытæн, фыдгæнджытæн, хамасхортæн, цæстфæлдахджытæн. Æмæ ма мыл æрвæсгæ дæр куы кæниккой. Царды æнафыст закъæттæм гæсгæ хицауы фырт хъуамæ суа хицау, юристы фырт — юрист, ахуыргонды фырт — ахуыргонд, дохтыры фырт — дохтыр, артисты фырт — артист, зæхкусæджы фырт та — зæхкусæг. Ацы хъуыддаг раздæр не 'мбарстон, æмæ йыл мæ зæрдæ нæ рысти, ныр æй, хъæуæй горæты 'хсæн цоппайгæнгæйæ, мæхиуыл æвзарын æмæ фырмастæй мæхимидæг судзын. Бæрзонд къæлæтджынты чи бады, уыдон сæ тых-сæ бонæй архайынц, цæмæй, мæ ныхæй дуæрттæ гомгæнгæйæ, мæ ныфс асæтта, мæ бæллицтæ бампылой, æмæ сын сæ фидар æгъдæуттæм ма ныхилон. Ноджы ма мæ Сослæнбеджы узал хъæлæс мæ астæуыл дыууæ дихы акодта, æмæ хæрзæфснайд хъарм кабинетыл дызæрдыггæнгæйæ зылын. Æнцон бахауæн сæм куы уайд, уæд мæстæй дзæнгæлтæ нæ кæнин, фæлæ къуыри иу рады фæлæууын, къуыри та — иннæ рады. Мæ къухы ницы бафты, æмæ нæхимæ уæнтæхыл сæргуыбырæй ацæуын. Дисы мæ æфтауы, мæ райгуырæн хъæуæн куыд зынаргъ сдæн, æмæ мæ йæхицæй куыд нæ уадзы, уый. Уымæй диссагдæр та мæм кæсы ме 'рвады фæдфæливæн ми. Хъæуæй сæхимæ куы схæццæ и, уæд арахъхъ йæ сæрæй фæлыгъди, æмæ цъæх гæккуырийау йæ хуыз аивта. Куыддæр йæ фатеры къæсæрæй æфсæрмытæгæнгæ мидæмæ фæцæйхызтæн, афтæ ныхкъуырдай мæ размæ рауади æмæ мæ салам раттын дæр нал бауагъта. Мæ цонгыл мын фæхæцыд æмæ мæ тыргъмæ радавта.

— Заводы дын ахъаззаджы куыст, бæргæ, ссардтон, фæлæ дæ нæ райсдзысты, искæмæ дæхи куына æрфыссай, уæд, — загъта мын фæсмонгæнæджы хъæлæсæй æмæ æнкъардæй кæдæмдæр аджих и. Æз исдугмæ йæ цуры зæрдæсастæй фæлæууыдтæн, стæй йæм фæрсæгау бакастæн, ома дæхицæн хорз фатер куы ис, уæд ма мæ искæмæ та цæмæ æрвитыс? Уый ме уæхскыл йæ къух æрæвæрдта æмæ мын мæ хъусы сабырæй бадзырдта:

— Зоныс, ме 'фсымæр, мæ гæнæнтæ мæхи бар не сты, нæ. Цыппар сывæллоны мын и, æртæ лæппуйы æмæ иу чызг, стæй ме 'фсины мад дæр мæнмæ цæры, æмæ мæм бынат нæй. Ды зондджын лæппу дæ æмæ мæ бамбардзынæ.

«Дæу бамбарынаен бирæ зонд нæ хъæуы, фæлæ, кæд дæ бон ницы у, уæд мæ цы сцырын кодтай? Мæхи бар мæ уагътаис, æмæ мæ мæгуыры бон зыдтаин», — мæхинымæр ыл былысчылаæ бахудтæн æмæ йæм мæ чылдым раздæхтон. Сослæнбег мын мæ зæрдæйы уаг бамбæрста æмæ мæ йæ барджын хъалæсæй баурæдта:

— Нæлгоймагæн тæргæйттæ кæнын не 'мбæлы! Уый бæсты ма бавдæл æмæ не 'рвад Зæрæдамаæ дæхи æрфысс! Иу зæронд лæг йеддæмæ йын ницы ис, йæ хæдзар та æнæхъæн гектар ахсы!

— Мæ цæсты кæронæй дæр æй куы нукуы фæдтон, уæд æм цы цæсгомæй бацæуон?

— Мæ номæй йын зæгъ! Æз ын бирæ хорздзинадтæ фæдæн, æмæ мæ хæсджын у.

Ууыл нæ ныхас алыг и. Мæйæ фылдæр мæхимидæг фæудхар кодтон. Хъæуы-иу мæхицæн зæрдæтæ февæрдтон, фæлæ-иу куыддæр горæтмæ схæццæ дæн, афтæ-иу фыртæсæй ме уæнгтæ амардысты, æмæ-иу фæстæмæ æрхæндæгæй аздæхтæн.

«Цы уа, уый уæд, мæ пъагæттæ мын нæ сисдзæн», — скарстон æрæджиау мæхинымæр æмæ йæм, мæгуыры къултæгæнгæ, бацыдтæн. Мæ фæндыл æвæндонæй сразы и, фæлæ Сослæнбеджы æнæ фелхыскъгæнгæ нæ ныууагъта:

— Зæххыл махæй æнахуырдæр адæм нæй. Алчидæр нæ искæмæй родтæм цæуын уарзы. Йæхицæн дыууæ хæдзары ис, афтæмæй дæ мæнмæ æрбарвыста. Уæвгæ дзы цы домын? Йæ налат усы æвастæй уынгмæ рацæуын дæр нæ уæнды, йе стыр ныхасмæ йын байхъус, уæд та — агургæ æмæ æнæаргæ хæзна. Чи нæ йæ зона, уый зæгъдзæн: «Тæхуды, ацы лæгимæ цæрынаæй бафсæд!»

Зæрæдайы аив цæсгоммæ кæсгæйæ, æрсабыр дæн, фæлæ та мæ ногæй æмæ ногæй алыхуызон кабинеттыл зылын бахъуыди, æмæ карз низæй сæйæгау æгæлæнтæ кæнын. Афтæ мæм кæсы, цыма нæ уарзон паддзахадæн йæ рæсугъд кусæнуатты зæрдæхæлар цингæнаг сылгоймæгтæ нæ бады, фæлæ ихзæрдæ хъæхъхъаг усбирæгътæ. Чифæнды сæм куы бацæуа, уæддæр æй нæ фендзысты, уымæн æмæ йæм æхсызгонæй нæ кæсынц,

фæлæ æлхынцъæрфыгæй, куыдфæндыйæ, æцæгæлон адæймаджы цæстæй. Худын сæ ферох и, се 'рттиваг стъолтыл хъуынтызæй ныггуыбыр сты, гæххæттытæ рафæлдах-бафæлдах кæнынц, цыдæртæ дзы фыссынц æмæ тыхст адæмы хынджылæггæнæгау алы рæттæм рарвит-барвит кæнынц. Сæ хъæлæсты 'ндон мыртæ мæ буары иннæрдæм хизынц, фæлæ сæм ницы дзурын. Сослæнбег мын йе 'рдхорды заводы "ахъаззаджы куыст" кæй ссардта, уый мæ разæнгард кæны, æмæ сын сæ хиваст митæ быхсын.

Раст уыди мæ историйы ахуыргæнæг, тынг диссаджы бæстæ нын и, фæлæ дзы хус æнæуд гæххæттытæй удæгас адæймаг зынгæ дæр нæ кæны. Иу ранæй дзы хи суæгъд кæнын куыд зын у, иннæ ран хи 'рфидар кæнын та уымæй зындæр у, æмæ, дам, сæрибар дунейы цæрæм. Кæддæр историйы фæсдуармæ зæронд хæррæгъау кæй аппæрстой æмæ сæ къæхтæ кæуыл ныссæрфтой, уыцы хъазайраг дунейыл сæдæ азы рацыди, фæлæ уæддæр йæ уд сисын нæ фæразы æмæ мæ хуызæн гæвзыкк æнæбар адæмы тухæнæй мары.

* * *

Мæстджын — фæрæтджын. Мæ тыхст уавæр мæ йæ фæдыл кæй сайы, уый тыххæй, чи зоны, мæ хатдзæгтæ мæнг разыной, фæлæ мæм афтæ кæсы, цыма мæ скъолайы мæ ахуыргæнджытæ царды удхæрæн цæлхдурты сæрты хизыномæ нæ цæттæ кодтой, фæлæ мæ йæ карз æцæгдзинадæй иуварс здæхтой, цыма мæ æцæг хæзнаты бæсты мæнг хæзнаты фæдыл сайдтой. Цы фæндагыл мæ сарæзтой, уый ацу æмæ ма 'рцуйы фæндаг у æмæ мæ сæрсæфæномæ кæны. Мæ рæузонд хъомылгæнджытæ мын мæ сæры уагътой, царды мæ æппындæр чи нæ бахъæудзæн, æрмæстдæр мын хъыгдарыны хос чи уыдзæн, ахæм хъуыдытæ. Кæд рæузонд нæ уыдысты, мыййаг? Кæд хъуыддæгтæ иууылдæр уæле дæлæмæ барæй арæст сты афтæ? Цæмæй мæ æгомьг хайуан рауайа æмæ сойывдылд сихты ме 'рагъыл хæссон, цæмæй сæ уæларвон зæдтæ æнхъæлæй цæстыгагуыйау хъахъхъæнон æмæ сыл къæм абадын ма уадзон, цæмæй мæ кæуинаг уавæр ма 'мбарон æмæ мæ ницæйаг цардæй разы уон, цæмæй мæхи сæрыл сдзурынхъом ма уон æмæ мæ куыдзы бынат зонон.

Скъолайы фæстæ цалдæр къахдзæфы йеддæмæ нæма акодтон, афтæмæй царды бырынцъаг фæзилæнтыл кæлынæй бафæлладтæн, мæ зæрдæ сæ фæцъæх и, æмæ, дарддæр цы кæнон,

уый нæ зоньн. Мæхицæй аразгæ чи нæ у, ахæм тых мын мæ ныфс сæтты æмæ мæ тасæфтауæг дунемæ фæхæссы. Йæ ныхмæ куы 'рлæууин æмæ мæ бæллицты фæдыл куы ацæуин, уый мæ фæнды, фæлæ мæ бон нæу, уымæн æмæ уыцы тых мæнæй домбайдæр у. Адæймаджы æнауæрдон миниуджытæ æмæ мын æхсæнады хъæддаг æууæлтæ ничи бацамыдта, æмæ сыл маройгæнгæ мæ фæстаг хъарутæ хардз кæнын. Ногæй æмæ ногæй мысын мæ хæрæфырты зондамонæнтæ, мæ хъусты зæлынц æмæ мын мæ сæрымагъз цъирынц. Мæхицæн цы рæсугъд фæндаг равзæрстон, ууыл æнæкъуылымпыйæ куы ацыдаин, æмæ мæ лæмæгъ уæхсчытыл царды уæз куынæ æрæнцадаид, уæд сæ хъуыды дæр не 'ркæнин, фæлæ ныр мæ судзгæ зæрдæ йæ дойны уыцы ныхæстæй уадзы æмæ сæ æнæрынцойæ мæхинымæр фæлхат кæнын.

«Хуыцаумæ кувæгау мæ кæмæ кувын кодтой, уыцы фысджытæ, стæмтæй фæстæмæ, царды рохтыл хæцджыты фæсдзæуинтæ уыдысты, сæ былалгъ уæлæнгай ныхæстæ сын бамбæрстон, æмæ мæ фидар æууæнк мæ риуы атади. Адæймаг куыд бирæвæрсыг, æмбæхст æмæ вазыгджын у, иуæй иннæ æгъатырдæр ныхмæвæрд æнкъарæнтæ йæ зæрдæйы кæрæдзи куыд æвдæрзынц, уый ма 'вдис, фæлæ дзы иугъæдон æнæуд быдыргъ сараз, цавæр дæ фæнды, ахæм программæ дзы сæвæр æмæ йæ хæцæнгарзау сифтындз, алыхуызон знæгтæ кæрæдзимæ топпы кæсæнæй кæм кæсынц, уыцы 'хсæнадмæ дæ цæстытæ гом кæнын ма уæнд, йæ дудаг хъæдгæмттæ дзæбæх кæныныл ын ма архай, фæлæ йæ дæ тызмæг хицæутты зæрдæ балхæныны охыл æппæтæй æнæлаздæр хон, — уымæй ма фæдфæливæндæр ми цы уа! Дзæбугджын, æхсырфджын æмæ сырхцъарджын паспортыл нæргæ хъалæсæй чи зарыди, уый се 'ппæтæй лæгдæр уыди, фæлæ сын уæддæр сæ маргæй фæхъæстæ и. Æмæ ныр мæ хуызæн куы удхар кæнид, уæд ын æз йæ фæсарæйнаг хæлæггæнджытæм бакæсин».

«Уыцы 'мдзæвгæйы уарзондзинад æвдыста йæ райгуырæн бæстæмæ», — фæлмæн хъалæсæй хъавыдтæн нæ зындгонд поэты фарс рахæцыныл, фæлæ мæм Хæстыбег йæ цæстытæ мæстийæ фæдзагъул кодта.

«Дæ къухы фыссæн сис даргæйæ, царды хицæуттыл зарын æнцон у, мæнг пафосыл митæй мæсгуытæ амайын та — уымæй æнцондæр, зын рæстдзинадыл тох кæнын у, уымæн æмæ дзы

лæгдзинад хъæуы. Лæгдзинад æмæ æхсар, ныфс æмæ хъару. Цыфæнды цæрæцдаг патриот уæвгæйæ дæр цæстмæхъус ныхæстæй рæзгæ сывæллоны сæры раст зонд бауадзæн нæй. Дæ узæнхос уацмыстæй йæ бафынæй кæндзынæ æмæ йæ рæстæгмæ дæ фæдыл асайдзынæ, фæлæ куы райхъал уа, уæд та? Дæ хин ми дын бамбардзæн æмæ дæ йе сæфт фендзæн, дæ чингуытæ дын бырæттæм акалдзæн, æмæ дæ бирæ фыдæбæттæ доны къусы сæфт фæкæндзысты. Дæхицæн уæларвмæ сызгъæрин цыртдзæвæн куы саразæй, уæддæр дæ зондджын чиныгкæсæджы уазал зæрдæйы уаг æмæ куыдфæндыйы цæстæнгасæй ничи бахиздзæн».

«Диссаг мæм кæсы, ахæм курдиатджын лæгыл куыд не 'ууæндыс, уый».

«Уымæн æмæ мæ нæ уырнынц йæ гæды ныхæстæ. Форд æмæ Рокфеллеры байзæддæгтæ сæ былыцъæрттæ нæ хæрынц ме 'нæсæр бæстæйы цæрынмæ. Уыдон нæ, фæлæ ма ныл сæ гæлхæрд лæггадгæнджытæ дæр не 'рвæссынц, уымæн æмæ махæй хуыздæр цæрынц. Суанг ма дæ уарзон поэт йæхæдæг дæр не 'ууæндыд йæ тутт ныхæстыл. Йæ бæстæйæ сæрыстыр чи у æмæ дунейы адæмты йæхимæ хæлæг кæнын чи кæны, уый цыфæнды зын уавæрты дæр йæхи нæ мары».

«Уæдæ йын ахæм стыр кад цæмæн и?»

«Уымæн æмæ хицæуттæн стыр хотых у мах хуызæн æдылыты сайынмæ. Сæ цардарæзт æмæ сын сæ фæтæгыл куынæ зарыдаид, уæд æм æз бакастайн, кæм уыдаид, уымæ. Æррадонæй йæ уадзгæ дæр нæ ракодтаиккой. Куыддæр ацы цард аива, æмæ бæрзонд къæлæтджынты уæгъуырсыдз лæппутæ æрбадой, афтæ зынгæ дæр никæцæйуал ракæндзæни. Стæй æрмæст уый — нæ. Бирæтæ атахдзысты сæ бынæттæй...».

«Мæнмæ гæсгæ, ацы цардæн аивæн нал и».

«Ис, ис, уымæн æмæ мæнг бындурыл лæууы. Адæймагæн тыхгæнæн нæй. Йе 'рдзон уагыл æй уадзын хъæуы».

«Кæдмæ?»

«Цалынмæ цæра, уæдмæ. Сывæллоны йæ мады гуыбынмæ профессор куы рахонай, уæд ахуыргондæй нæ райгуырзæн. Æрдзы закъæттæ æнæмæнг хынцын хъæуы, уæлдайдæр, бæстæйæн разамынд куы дæттай, уæд. Махмæ та сæ æдзухдæр халгæ кæнынц, æмæ нæм иу хъуыддаг дæр нæ рæстмæ кæны».

«Уæддæр мæ нæ уырны, исчи нын нæ цардыуаг аива, уый. Нæ фидар гæнахмæ нын чи хъуамæ бауæнда?»

«Мæсыг хи дурай хæлы. Нæ сæргъыл чи лæууы æмæ дзæгъæлдзуаг сылау дзæнгæда цæгъдгайæ бæстæтыл чи зылы, уыцы сæнтдзæф быдзæу ын йæ дуртæ æфтауын райдыдта, æмæ сын фæстæмæ сæ бынаты сæвæрæн нал и».

Физикайы ахуыргæнæг æхсæнады æмæ литературæйы бундурон фарстатыл мæстæлгъæдæй куы дзура, уæд ыл цас æууæндæн и, уый нæ зонын, фæлæ йын йæ ныхæсты цыдæр рæстдзинад ахсын æмæ иуæй-иу хъуыддæгтыл дызæрдгъ кæнын. Жерар Филипп æмæ Джина Лоллобриджидæ «Фанфан Тюльпан»-ы хъазгайæ фæсмоны арты нæ сыгъдысты, мæ фарсмæ кæй нæ райгуырдысты, æмæ съл мæ сыстытæ кæй нæ хылдысты, уый тыххæй. Омар Шариф, Грегори Пек æмæ мæм Лоуренс Оливье дæр нæ хæлæг кæнынц. Уый сæм æз хæлæг кæнын æхсæвай бонæй, мæхи æз рæвдауын дард стъалыты рухсæй. Фæнды мæ Жан Маре фестын æмæ граф Монте-Кристойы ролы ахъазын. Афтæ мæм кæсы, цыма уымæн уæвæн уайд, ногæй куы райгуырин æмæ æндæр ран куы цæрин, уæд, цыма уым мæ курдиат æххæстдæрæй райхæлид, æмæ мæ къухы фылдæр æнтыстытæ бафтид, цыма уым сыгъдæгзæрдæдæр адæм цæры æмæ сæ мæ хорздзинадмæ кæсын тынгдæр бафæндид. Ам та? Хоры нæмыг дзы доны куы ныппарай, уæддæр бахус уыздæн. Зæрди-агæй кæмæ бæллыдтæн, мæ хъысмæт кæимæ бастон æмæ мæ нервытæ кæй тыххæй фехæлдтон, уыцы сырх паспорт мæ уæрæх хæлафы дзыппы нывæрдтон æмæ дзы горæты мæхи 'рфыстон, фæлæ мæ царды хорзырдæм ницы ивддзинад æрцыди. Хъæуы куыд гуыбырæй куыстон, горæты дæр афтæ гуыбырæй кусын, уым тыххæстæй мæ тъæнгтæ фæйнæрдæм куыд рæдывтой, ам дæр афтæ рæдувынц, æцæг уым сагойæ дæвдæг фаджыс къæхтон, ам та æфсæйнаджы хафæнтæ кæрæдзийæ тонын, уым сыгъдæг уæлдæф улæфыдтæн, ам та ацетоны хъæхъхъаг тæфæй хуыдуг кæнын, уым мæргъты цъыбар-цъыбурмæ хъуыстон, ам та тæрхты 'хситт æмæ æфсæйнагты гыбар-гыбурæй фæлмацын. Ноджы мæлæты зæлланг кæнынц, цыма мæ хъустæ бамыр кæнын уыдонмæ кæсы. Æмæ ма уæддæр уыцы уынæрæн бабыхсæн ис, адæймаг цæуыл нæ сахуыр уыздæни, фæлæ æддæг-мидæг чи ауайы, цæнкуылтæ æмæ уæнгсæстытæй иу иннæуыл чи ныттыхсы, уыцы зылын-мылын цыргъ уаццæгтæй иу армьдзаг сисын хъаймæт у. Адæм дæр кæрæдзиуыл афтæ æнувыд куы уаиккой, уæд зæххыл дзæнæтон цард саразиккой. Дзæнæт, дзæнæт...

Цæй дзæнæт æмæ цæй цыдæр. Мæ хуызæн гæвзыкк, æвæрæз ничитæн сæ бон ницы у, цæрынай-хæрынмæ алыхуызон къалæтты бын хъизæмар кæнынц æмæ рæсугъд сæнттæй сæхи рæвдауынц, цалынмæ нæ ныммæлынц, уæдмæ. Иу фæлтæр базæронд ваййы, æмæ йæ иннæ фæлтæр райвы. Мæнмæ дæр, цымæ, ахæм æгъуыз хъысмæт æнхæлмæ кæсы? Æнæмæнг ахæм. Уæдæ ды иннæтæй цæмæй хуыздæр дæ? Кæддæр æдзæрæг хурсыгъд быдыры пирамидæтæ чи амадта, уыцы цагъайрæгтæй цæмæй хицæн кæныс? Мурдæр ницæмæй. Мæгуыр адæймагыл æппындæр куыд ничи тыхсы, уый диссаг у. Утæппæт адæмæн цæрыны фадæттæ ма сараз, фæлæ сын сæ цард адзалай раздæр айс. Æмæ уыцы залымтæ цыфæнды фæуæнт, фæлæ ацы дунемæ сæ фæстæ чи рантыст, уыдон та сæ фарс цæмæн сты? Хуыцауы кадимæ ныгæд æрцæуыны æмæ уæлæуыл йæ ном ныууадзыны тыххæй мингай удхаргæнджытыл æгъатырæй чи фæцыди, уыдон нæ зæрдæты разæгъды лæгтæй баззадысты, мæлдзыджытау сæ къæхты бын сыдæй мæлгæйæ кæй ныссæстой, уыдонæн та нæ зæрдæты иу къуым дæр нæ разынди. Цард рæсугъд кæмæй у, уыцы 'нæрцæф лæппуты æнусæй-æнусмæ хæсты цæхæрмæ чи 'ппæрста, уыцы тугдзых балхонтæ нæ дисы 'фтауынц сæ арф зонд, цæхæркалгæ курдиат æмæ хъæбатырдзинадæй, сæ сæнттæ, æрымысгæ идеалты сæраппонд кæрæдзийæн кæй ныццæгъдын кодтой, уыдон та æнæфыст гæххæтты гæбæзтау зæххы бамбыдысты æмæ æнæбæрæгæй фесæфтысты. Мæ алыварс æдзынæг кæсын, æмæ мæ сæры æмызмæлд кæнынц æнæрай хъуыдытæ. Дисы мæ æфтауы, нæ царды æппындæр ивд кæй ницы цæуы, уый. Цыфæнды стыр дон куы райвылы, уæддæр цæстфæлдахæг æввонгхортæ уæлейы баззайынц, сыгъдæгзæрдæ фæллойдæнджытæ та цъымарайы арфдæр нынныгъуылынц.

Сæдæгай нæлгоймæгтæ æмæ сылгоймæгтæ мамæлайы къæбæрыл кусынц заводы уæрæх бæстыхæйтты, тыхстхуызæй дзы æнæцалх танктæ аразынц æмæ сæ кæрдæгхуыз ахуырстæй кæдæмдæр æрвитынц, цæмæй дзы сагсур фæсивæд сæхи ахуыр кæной хæцæнгæрзтæй ахсыныл æмæ сæхи хуызæн æрыгæтты марыныл. Бæстæты хицауттæ фæрсæй-фæрстæм æрбадыны æмæ фидыды æвзаг ссарыны бæсты кæрæдзимæ æвзидынц иуæй иннæ карздæр хотыхтæй. Цæмæн? Уымæн æмæ сæ иуы бон дæр адæмы цард фæхуыздæр кæнын нæу. Сæ зонд зæрдæвæрæн ныхæстæ æмæ дзæнгæда цæгъдынæй дарддæр ницы ахсы æмæ, кæрæдзимæ

æртхыиæнтæгæнгæйæ, сæ хъарм бынæтты бадынц. Цал æмæ цал хатты фехъуыстон хуымæтæг адæмæй: «Нæ хицæуттæ нын нæ сабыр цард бахъахъхъæнæнт, æндæр нæ ницы хъæуы, æххормагæн дæр фæраздыстæм». Дзæгъæлы нæ фæзæгъынц: «Адæм цас æдылыдæр уой, уыйас сын разамынд дæттын æнцондæр у». Курдиат æмæ зондæй куына фæхайджын уай, уæд æддагон знæгтæ агур, дæ адæмы дзы тæрсын кæ, дæхæдæг сæ мисхалы бæрц дæр мацæмæ дар æмæ æнæматæй цæр. Нæ мæнгард бынтыдзæуæг сæргъæуджыты азар нæ кæй судзы, уый æмбарын райдыдтон, æмæ сæм фырмæстæй мæ дæндæгты къæс-къæс цæуы. Æхсæвæй-бонæй заводы йæ удæй арт чи цæгъды, уыцы дзыллæтæ пайдайæг куыст куы кæниккой, уæд цас хорздзинæдтæ саразиккой, æвæдза! Æмæ зæххыл ахæм заводтæ цал и! Чи дзы фыдæбон кæны, уыцы цагъайрæгтæй иу дæн æз, æмæ мæ риуы цæджджинагау фыцы æнæуынондзинад.

* * *

Мæ фыццаг мызд райстон, фæлæ йыл цин кæнон æви хъыг, уый нæ зонын. Мæ уæззау куыстæй мæ фæллад уæнгтæ, æхсæвбонмæ хуыссæны рафт-бафтгæнгæйæ, куыд фæриссынц, уымæ гæстæ фылдæр æхцæмæ æнхæлмæ кастæн, æмæ мын цыма исчи ме 'мбæхсæн бынатæй, мæхицæн стыр ныфсытæ кæмæй æвæрдтон, уыцы чыссæ адафта, уыйау джихтæгæнгæ æрхæндæгæй лæууын. Мæ дондæппал уæзæгджын армытæппæны авд ихсыд гæххæтты дарын æмæ сæм уымæлдзæстæй кæсын, мæ дæрзæг уырзтæй сæ кæрæдзийæ арæхстгай фæиртасын, биноныг сæ банымайын æмæ сæ мæ дзыппы нывæрын, стæй та сæм бафтын æнхæлæй фæстæмæ нывналын. Фондз туманы æмæ æхсæз сомы йеддæмæ кæй не сты, ууыл æууæндын мæ нæ фæнды æмæ мæхи, дызæрдыггæнгæ, фæрсын: «Кæд кассир рæдийгæ фæкодта, мыййаг? Кæд мын ивддзагæй æндæр искæй улупарадта?» Нæ, мæ къух мæ мыггаджы акомкоммæ сæвæрдтон, æмæ дзы уыцы дыууæ нымæцы фыст уыдысты. Сæ уындæй ма æваст мæ зæрдæ дæр срысти. Кæд ма сæм ноджыдæр иу ведомость и? Чи зоны, преми кæнæ æндæр истæмæн? Уæдæ æнæхъæн мæйы фыдæбонæн ахæм ницæйаг капеччытæ бафидæн куыд и?

Бурхил схæлфындз цъæхдзаст сылгоймагмæ ме 'ргом фæрсæгау аздæхтон, фæлæ уый араллогæнджытæй мæнмæ нал æвдæлы. Ахæм цæстæнгас ын и, цыма иудадзыгдæр искæимæ

хыл кæны. Йæ хъæлæс та — тызмæг æмæ цъæхснаг. Бон-изæрмæ кусджытæ бетон зæхмæ кæй фæкалынц, уыцы 'фсæйнагты зæллангæнаг мыртæ йæхимæ райста æмæ сæ æнтыстджынаы пайда кæны. Бацæуин æм æмæ йæ бафæрсин, фæлæ мыл куы нытътæлланг ласа. Йæ цуры 'лхынцъæрфыгæй чи лæууы æмæ йæм æнæрхъæцæй чи 'нхъæлмæ кæсы, уыдон дæр мын ме 'нæрхъуыды ми нæ ныббардзысты. Куыддæр сæм исчи æнæнхъæлæджы йæ сæр бадары, афтæ йæ иу сухы куыйтау сæ разæй айсынц. Уым дыккаг ведомость куы уайд, уæд адæм ахæм знæт нæ уаиккой æмæ сæ хæдзæртæм хицæутты æлгъитгæйæ нæ цæуиккой. Хисабыргæнæн хъуыдытæй мын кæй ницы пайда ис, уый мæ зондæй æмбарын, фæлæ мæ сонт зæрдæ царды æгъатыр æцæгдзинадимæ нæ разы кæны æмæ йæхи къултыл хойы. Цыма мæ пец æрцахста, уыйау мæ мидбынаты нындзыг дæн æмæ фырфæсмонаы мæ къухы фыдтæ хæрын, мæ иу артæйбай-уаргæ хиппæлой æфсымæрмæ мæстæй мæлын. Фæлитой! Зæрдæтæ æвæрынаы уæлдай дæ бон мацы уæд, афтæмæй дæхи Хуыцау æмæ зæдты минæвар хон. Булкъон нæ, фæлæ æнæфæнык хъал айуан. Æниу, æз уымæй хуыздæр дæн? Йæ къуыдипп митæ йын хорз куы уыдтон, уæд æм хæлиудзыхæй цы хъуыстон? Фæнды мæ мæнæ ацы зæронд гæххæттытæ ахæссын æмæ йын сæ йæ цæстгомыл нытцæвын. Иуæй мæм дзы зыны мæ уарзон фæтæджы фæтæнны сæр æмæ мæ æнахуыр хъуыдытыл æфтауы. Æнхъал уыдтæн, мæ хъызæмæрттæ мын уындзæни æмæ мæ йæ цæстфæлдахджытæй хъахъхъæндзæни, уый та мæ иувæрсты дард кæдæмдæр, æбæрæг ранмæ, нымдзаст и. Ныртæккæ нæ сæргъыл чи лæууы, уыцы æдзæлгъæд сæлхæры куы фенид, уæд ма йæ «æндæр фæндагыл» цæуын бафæндид, цымæ? Уæвгæ, гæлхæрд лæджы фыдæхæй цавæр цард и бахизæн? Йæхи хуызæн фидиссæгтæ йæ уæлаæмæ куы сисой æмæ йын æгæрон бартæ куы раттой, уæд зæдбадæнаы дæр хуыдон сараздæн, æмæ дзы, йæ сæдæ зæбулы иу æндахыл кæмæн хæцынц, уыдон сæ хидæйдзаг капеччытæ агадхуыз æмæ зæрдæрисгæйæ нымайдзысты, тугцъир гæбытæ æмæ сынтъутæ та царв æмæ мыды ленк кæндзысты.

Иугæр цард афтæ арæст у, æмæ йын цыфæнды змæлдтытæй дæр аивæн нæй, уæд æз ацы зындоны цы агурын, æмгъуыдæй раздæр мæхи ингæнмæ цы тæрын? Егъау æфсæн хæтæлтæ уæзласæн машинаы гуыффæмæ куы фæисын, уæд мæ астауыстæг куы фæцæйсæтты, мæ сæр йæ зылынаы куы нал фенцайы æмæ

мæм рухсы цъыртт куы никаæцайуал фæкæлы. Гуыбыны хар-
 дзыл мæ уыргтæй цы уæрæх кæрт хуым кæнын, уымæй мæ
 саубыны сæфт куы уынын, мæ дарддары цардæн мисхалы бæрц
 дæр куы ницы ахъаз у, уæд дзы мæ сызгъæрин рæстæг дзæгъæлы
 цы сафын? Уæвгæ, ардыгæй куы ацæуон, уæддæр цы рамбул-
 дзынæн? Ницы. Хуыздæр куыст мын чи ратдзæн? Ничи. Уæдæ
 мæ куыдзы бон цæуыннæ зонын? Ме 'нæфæнык хъал æрвад мæ
 цы цъыфы ныссагъта, уый уал змæнтон, стæй рæстæг цæуы
 æмæ фарн йемæ хæссы. Исты фарн мын æрбахæсса — æнхъæл
 нæ дæн. Афтæ мæм кæсы, цыма мын исчи мæ алфамбылай сындз
 телæй æмырæхгæд быру аразы. Бонæй-бонмæ мын мæ ав-
 налæнтæ къуындæгæй-къуындæгдæр кæны, алидзæн дзы никуы-
 дæм и, æмæ тæрсын, ныронг куыд никуыма тарстæн, афтæ.
 Тæрсын ам баззайынай æмæ саукуыстгæнæг хæрджытыл баф-
 тынай, тæрсын хъæумæ аздæхынай æмæ нозты бын фæуынай,
 тæрсын мæ рухс бæллицтæ фесафынай æмæ æнæфæдныу-
 уадзгæйæ амалынай. Тæрсын, тæрсын, уымæн æмæ, цы стъа-
 лымæ тырныдтон, уый мигъвæлмы 'мбæхсын райдыдта... Дзол-
 гъо-молгъогæнджытæм цы 'мбæлыди, уымæн йæ кæцыдæр хай
 райстой æмæ æнæразыйæ хъуыр-хъуыргæнгæ ацыдысты, чи —
 арахъхъы фæрцы йæ масты дзæкъул райхалынмæ, чи — йæ
 мæгуыр бинонтыл йæ пырх акалынмæ, чи — йæ фæстаг капеч-
 чытæ йæ хæзгулы нывæрзæн ныууадзынмæ. Æз та кæдæм ай-
 сон мæхи? Чи мæ суазæг кæндзæн фондз туманы æмæ æхсæз
 сомимæ? Мæхи саив кæныны фаг дæр мын куынæ сты, уæд дзы
 мæ фысымтæн цы раттон? Дæттын та дзы æнæмæнг хъæуы,
 уымæн æмæ сæ къухтæм дæр ма 'мхасæнтæ кæнынц. Иу агъуыс-
 ты астæй цæрынц; лæг æмæ ус, сæ дыууæ гыццыл сывæллоны,
 усы дыууæ æрыгон хойы æмæ лæджы дыууæ абадгæ хойы.
 Кæсæгтæ тебæйы куы фыцой, уыйау сæ къуындæг уаты уд-
 харæй малынц, афтæмæй ма сыл æз дæр бафтыдтæн. Уæдæ цы
 фæуыдаин? Мæ булкъон æфсымæр мыл йæ дуар куы рахгæдта,
 уæд уынджы къæйыл баззадтæн æмæ мæ иннæ æрвадæлтæм мæ
 сæр фæцавтон. Раст кæй нæ дæн, уый æмбарын, фæлæ сæ мæхи
 кæдæм айсон, уый нæ зонын, уыдон та, æвæццæгæн, мæнай
 куыд фервæзой, ууыл сагъæс кæнынц. Сæ тыхстхуыз
 цæсгæмттыл сæ зæрдæйы уаг арвы ронæй бæрæгдæр ваййы,
 фæлæ мæхицæй æнæмбаргæ сывæллон саразын æмæ сæ фын-
 джы уæлхъус æнæфсæрмай æрбадын.

«Абон хъуамæ сæхи цæстæй феной, лæвархор кæй нæ дæн, уый. Мæ мыздæй æртæ туманы уыдонæн ратдзынæн, дыууæ туманы æмæ æхсæз сомы та мæхицæн ныууаддзынæн», — скарстон мæхинымæр æмæ уæззау къахдзæфтæй араст дæн ме 'рвадæлтæм. Куыд зынæй сæм цæуын, уый куы зониккой, уæд мыл сæ зæрдæ нæ худид. Тæхуды, иу хатт, æхсызгондзинад кæдæм бахæссай, ахæм ранмæ бацу! Искæй куы батыхсын кæнын, уæд мæхицæн уымæй зындæр ваййы, æмæ мæ æппындæр ницыуал фæхъæуы. Уæд та сын цыппар туманы раттин? Кæд мæм хуыздæр зæрдæ бадариккой, æмæ сæ цæстæнгас фæфæлмæндæр уайд.

Заводæй сæм ссæдз минуты цыд йеддæмæ нæу, æз та фæндагыл сахатæй фылдæр бафæстиат ваййын. Афтæ мæм кæсы, цыма сæ дыууæизæрыастæу хæргæйæ куы баййафон, уæд сæ маст аныхъуырын нал бафæраздысты, æмæ мыл зæй ракалдзæни, цыма мæм сæхи тыххæй уромынц, уалдайдæр чындз, уымæн æмæ æппатæй зындæр уавæры уый ис. Дыууæ чындздзон чызджы кæйдæр хæдзармæ кæй бахуыдта, уымæй дæр æфсæрмы кæны, йæ ходыгъдтæй дæр фæлмæцы, йæ рæсугъд æрыгон лæджы барæвдауын дæр æй фæнды, æмæ йын фадат нæй, стæй ма æз дæр сбадтæн йе 'ккойы. Иумæ дæр нæ дзурын нæ уæнды æмæ йæ хъуынтъыз цæсгом мигъбонау тарæй лæууы. Мидбылхудт ыл никуыма фæдтон, æмæ йæ мæхимæ æмбарын. Хъыгдаргæ нæ кæныс æмæ ацу, зæгъгæ, мын æргомæй куы зæгъид, уæддæр æм нæ фæхæрам уаин, уымæн æмæ раст уайд, рæстдзинад та цыфæнды зынæй дæр быхсын хъæуы. Мæ зæрдæ мæм афтæ дзуры, цыма нæ хæлардзинад мæнгæфсон халыл дзедзырой кæны æмæ, абон куынæ уа, уæддæр райсом аскъуындзæни. Ныхкъуырд æмæ къæмдзæстыгхуыз кæй дæн, уый дæр мын нал баххуыс кæндзæн. Иу мæй ма мæ уæддæр куы бабыхсид, иу мæй æрмæст, кæд уæдмæ исты ссарин. Ёнхъæл уыдтæн, хорз мызд райсдзынæн æмæ мæхицæн фатер баххуырсдзынæн, фæлæ фæфыдæнхъæл дæн. Ацы капеччытæй цæй фатер баххуырсæн и?

Уыцы уæнгмарæн хъуыдытимæ æрдæгæхгæд дуарыл мидæмæ бахæцыдтæн æмæ, фæзилæн дæр кæм нæй, ахæм нарæг чысыл къуыммæ бахызтæн. Газы пец дзы куыд цæуы, уый дæр диссаг у. Дыууæ фæйнæг къæпхæныл схызтæн, æрдæгæй уалæмæ бæзджын уырынгтæ авгæй æмбæрзт дуар байтыгътон, æмæ йæ тъæпп никелкъухджын зæронд сынтæгыл фæцыди. Лæг æмæ ус

ацы талынг къæлидоры фæхуыссынц, сæ хотæ æмæ сæ цот та, галиуырдыгæй цы уат и, уым. Мæнæн сынтæг нæй, æмæ мын сырхахуырст пьолы тæнæг гобан байтауынц.

Ме 'рвад дæс азы æрзæткъахæны фæкуыста æмæ силикозæй фæрынчын и. Кæд мын иучысыл фенцондæр уайд, зæгъгæ, «Электроцинк»-мæ рацыди æмæ тæдзынæгæй цыхцырæгмæ бахаудта. Йæ уд, йæ дзæцц у буфетмæ бауайын æмæ дзы иу бæгæны аназын. Йе 'фсин æмæ йæ дыууæ кайысы хуыйджытæ сты, йæ кæстæр хо типографийы чингуытæ уадзы, йæ хистæр хо та сын хæринагтæнæг у. Мæнæ ныр дæр уаты бады æмæ лыстæг картæфтæ æхсæды. Ныллæг, фыдынд, саулагъз сылгоймаг. Йæ бæзджын сау дзыккутыл халас фæхæцыд, æмæ тæнæг сæрбæттæны фæйнафæрсты чъизихуызæй æрзæбул сты. Йæ ных — нарæг æмæ æнцъылдтæ. Йæ цæстытæ — сагъæсхуыз.

— Дæ изæр хорз, Фари! — салам ын дæттын хъæлдзæгæй. Мæхи цардбæллон æмæ райдзастхуызæй равдисыныл архайын, фæлæ уымæн йæ цæстомы хуыз æппындæр нæ ивы. Картæфты бедрамæ ныггуыбыр и, æмæ мæм йæ хъæлæс тыххæй хъуысы:

— Кæй изæр у, уый хорзæхтæй бафсæд.

— Цыдæр æнкъард дæ. Цы дыл æрцыди?

— Мæ зæрдæ куы ницæмæй райы, уæд цæуыл цин кæнон? Хæдзары уал адæймаджы кусæнт æмæ дзы бахæринаг мацы уæд. Дæ хæдразмæ мæ рынчын æфсымæр æрбацыд æмæ, скъапп афтидæй куы федта, уæд дуар ныггуыпп ласта æмæ цæхæркалгæ ацыди.

— Цалынмæ дын æз æгас уон, уæдмæ дæ тыхсын нæ бауадздынæн. Абон мæ фыццаг мызд райстон — фондз туманы æмæ æхсæз сомы — æмæ дын дзы цыппар туманы дæттын.

— Дæхицæн сæ уадз.

— Цæмæн? Нæ сыл æрвæссыс?

— Æрвæсгæ та цæуыннæ, фæлæ...

— Фæлæ цы? — фæрсын æй састхъæлæсæй. Мæ хо ницы дзуры, æмæ мæ зæрдæмæ катæй фæхъуызы.

— Дæ ныхæстæ мæ æппындæр нæ рох кæнынц.

— Цавæр ныхæстæ?

— Айфыццаг мын кæй загътай, уыдон: «Тæхуды, искæй цæстæнгасмæ мауал кæс?» Æз дæ хорз æмбарын, уымæн æмæ мæхæдæг дæр ахæм уавæры дæн. Æнæ фыдæй, тыхтухæнтæгæнгæ, схъомыл стæм, кæйдæр фæсдуæртты фæрахау-бахау кодтам,

æппинфæстаг, ацы мæнгагъуыст тыхамæлдтæй самал кодтам, куыд нæ бон уыд, афтæ йæм базылдыстæм, æмæ дзы ныр дæхи кæмæддæрæгонæй æнкъар. Хæрам мæм чи у, уый абадгæ ходыгъды цардæй фæцæрæд. Гæбæр куыдзы кад дæр дзы нæй. Адæймаг йæ хиуæттæн хъыгдарыны хос йеддæмæ куы ницыуал уа, уæд йæ цардæй йæ мæлæт хуыздæр у. Иу ран мæлдзыджыты губаккау æгæр бирæйæ сдзыгуыр стæм æмæ кæрæдзи зæрдæтæ скъахтам, фæлæ уæддæр...

— Кæд уæ æз хъыгдарын, уæд мын æй комкоммæ зæгъ, æмæ ацæуон.

— Йæ тæригъæд мæ нæ хъæуы, чындз дæ ныхмæ ницы дзуры, фæлæ йæхимæ дæр æмæ йæ хотæм дæр дæ цуры хуыссын аив нæ кæсы. Кæм сæ сæ дзаумæттæ раивын фæхъæуы, кæм сæхимæ базилын æмæ дæ æфсæрмы кæнынц. Мæ мард фен, Ирбег, мæ зæрдæ дын æй зæгъын дæр нæ комы, фæлæ дæм цы капечытæ хауын райдыдта, уыдонæй дæхицæн исты мæгуыр къуым баххуырс æмæ искæй цæстæнгасмæ мауал кæсай. Æз ма дæ карæн куы уаин, уæд мæ цард бынтон æндæрхуызон саразин. Зæххыл сæрибардзинадæй зынаргъдæр ницы ис.

Ацы ныхæстæ искуы кæй фехъусдзынæн, ууыл дызæрдыг нæ кодтон, æнхъæлмæ дæр сæм кастæн, фæлæ мыл афтæ тагъд сæмбæлдзысты, уый мæ фæсонæрхæджы дæр нæ уыди. Ам дæр та, æвæццæгæн, мæхи сайын. Бæгуыдæр уыди мæ фæсонæрхæджы, сæ хъуыдытæ сæ цæстытыл стыр дамгъæтæй фыст уыдысты, æмæ сæ æгæр хорз дæр ма уыдтон, фæлæ мæ мæхиуыл æууæндын нæ фæндыди. Мæхи цы бынаты сæвæрдтон, уый мыл йæ аууон æппæрста, æмæ мæ адæммæ цæстыдзагæй кæсын нæ уагъта, фæлæ уæддæр афтæ ныхкъуырд нæ уыдтæн, уымæн æмæ, куыд дæлоз æрхаудтæн, уый фаг не 'мбæрстон. Иу хъуыддаг у, дæ зын уавæры фæстæ æмбæхсгæйæ, дæхицæн фæлмæн уайдзæфтæ кæнын, иннæ хъуыддаг та — тызмæгдæр æмæ æгъатырдæр — искæмæй карз æфхæрд райсын æмæ дæхи бынтон агадæй банкъарын. Ныр, цы дæн, уый æххæстæй раргом и, æмæ фырафсæрмай мæ цæсгом артау ссыгъди. Афтæ мæм кæсы, цыма 'рмæст мæ хотæ, ме 'фсымæр, йæ ус æмæ уый хотæ нæ, фæлæ æппæт дуне дæр мæныл худы, цыма мæнæй дæлдæр æрхауæн никуыдæмуал и. Мæ фысымты цæстытæм бакæсын мæ цæсгом кæй нал бахъæцдзæн, уый бамбæрстон æмæ дуар мæ сæрыл ахастон. Сылгоймæгтæй бæргæ лидзын, фæлæ мæхи цы фæкæнон, уымæн ницы 'мбарын æмæ

гораты уынгты ӕнӕсӕрфат цоппай кӕнын. Нӕ мӕ хӕрын фӕнды, нӕ нуазын, афтӕмӕй сыдӕй мӕлын. Ӕппындӕр мӕ ницы фӕнды. Суанг ма мӕ киномӕ бацауын дӕр нӕ фӕнды. Ӕнхӕл уыдтӕн, стыр мызд исдзынӕн ӕмӕ кинотӕй бафсӕддзынӕн, фӕлӕ та ацы хатт дӕр мӕ сагхастӕ мӕ бӕллицтыл фӕуӕлахиз сты.

«Ныр кӕм цӕрон? Мӕхи кӕмӕ бакъул кӕнон?» — Уыцы хъуыды мӕ сӕрымагъзы ныффидар и ӕмӕ мӕ тухӕнӕй мары, уысмы бӕрц дӕр мӕ сабыр кӕнын нӕ уадзы. Уӕладзыг хӕдзертты рудзгуйтӕм фӕрсӕгау кӕсын, фӕлӕ мын уыдон дӕр ницы дзуапп дӕттынц, ӕмӕ сын сӕ амонджын цӕрджытӕм фырхӕлӕгӕй мӕ былыцӕрттӕ хӕрын.

* * *

— Ам та цы ми кӕныс? — дард кӕцӕйдӕр мӕм хъуысы Аланы хӕлӕс. Хӕл дӕн ӕви фынӕй, уый нӕ зонын ӕмӕ мӕ тых-мӕ бонӕй мӕхи ӕрӕмбарыныл архайын, фӕлӕ ме 'муд ӕрцауын нӕ фӕразын. Ме уӕнгтыл цыма пӕззы ныббадти, уыйау ныууӕззау сты, ноджы ма мӕ буары уазал бацыди, ӕмӕ кӕхӕй-сӕрмӕ гӕртт-гӕртт кӕнын.

— Дӕу нӕ фӕрсын?! Ам цы кусыс?!

Ме 'фсымӕрӕн йӕ хӕлӕс фӕкарздӕр и, ӕмӕ мӕ цӕсты уӕлтгыфӕлттыл ӕнӕбары схӕцыдтӕн. Истӕуыл мӕм-иу куы смӕсты и, уӕд мын-иу мӕ сӕрыл хафт-хафтӕй куыд ралӕууыди, уый мӕ рох нӕу ӕмӕ мӕ бынаты рабадтӕн.

— Куысты фӕстӕ ӕхсӕв-бонмӕ гораты уынгты фӕрабыр-бабыр кодтон, стӕй мӕ фӕллад суадзынмӕ ацы бандоныл мӕхи 'руагътон ӕмӕ ӕнӕнхӕлӕджы афынӕй дӕн.

— Уый хорз нӕу. Уый ӕвзӕр райдайӕн у, — уайдзӕфгӕнӕгау йӕ сӕр банкъуыста Алан ӕмӕ мӕм ӕлхынцӕрфыгӕй ӕрбакасти. — Дӕ фысымтӕ дӕ тӕргӕ ракодтой?

— Нагъ. Мӕхӕдӕг сӕ рацыдтӕн.

— Цӕмӕн? Уынджы хуыссын дӕм хуыздӕр кӕсы?

— Бӕргӕ мӕм нӕ кӕсы, фӕлӕ мын цы гӕнӕн и? Иу агъуысты хъуамӕ цалӕй цӕрӕм?

— Ӕмӕ дӕ зӕрды цы ис дарддӕр? Адӕмы кӕхты бын ӕхсӕвиуат кӕнын?

— Исты къуым мӕ ссарын хӕуы. Знон мӕ фыццаг мызд райстон — фондз туманы ӕмӕ ӕхсӕз сомы. Бирӕ не сты, фӕлӕ мын кӕд фатер ӕмӕ цайы фаг уаиккой...

Куы йæм сæ равдисин, уый ма фæнды, фæлæ сæ нæ арын. Дысон дæр ма мæхимæ куы уыдысты, уæд цы фесты? Мæ хæлафы уæлæнгай дзыппытæ старын. Никуы æмæ ницы. Мæ тæрсынганæн хъуыдытæй ма зæрдæйы гуыпп-гуыпп ссыди æмæ тыхджынай-тыхджындæр кæны. Мæ роцъо суæгъд и æмæ йæ зыр-зырæй нал æнцайы. Цалдæр минуты размæ дæр ма фыр-уазалæй хæрдмæ хаудтæн, ныр адæргæй ма сур хид акалди. Тас мын ме уæнгтæ сабыргай куыд бætты æмæ мын ма хъарутæ куыд исы, уый æнкъарын æмæ ме 'фсымæрма фæрсæгау кæсын. Кæд мын сæ ма дзыппæй хъазгæйæ фелвæста, уынджы куы хуыссай, уæд æхца фесафын æнцон у, зæгъгæ. Ныртæккæ йæ мидбылты бахуддзæн æмæ мын сæ фæстæмæ ратдзæн. Мæ хъуыды æцæгдзинадмæ куыд дард у, уый æмбарын, фæлæ йæм уæддæр æнхъæлмæгæсæджы каст кæнын. Нæ, йæ рæсугъд тымбыл цæсгом æгæр тызмæгхуыз у. Мидбылты худын йæ фæсон-æрхæджы дæр нæй.

— Хæлиудзых! Дæ сæр дын ныххой раст! — цыма йын йæхи 'хцатæ фесæфтон, уыйау ын фæхъыг и, æмæ мыл хъæртæ кæны, фæлæ мæм йе 'ртхъирæнты нысаниуæг нæ хæццæ кæны. Мæ сæрымагъз ныддур и æмæ ме 'гъатыр фыдгæнæджы 'рцахсынæй дарддæр ницыуал æмбары. Афтæ мæм кæсы, цыма горæты царджытæ иууылдæр давджытæ сты æмæ мыл хъуын, æрду 'рхæцын нæ бауадздысты. Дзæгъæлы сæм тырныдтон, зыбыты дзæгъæлы. Алан мын цыма ма цæсгомыл ма хъуыдытæ кæсы, уыйау ма фæрсы дæ зæрдæ ма зæрдæйæ:

— Фæстæмæ дæ хъæумæ аздæхын нæ фæнды?

— Нагъ. Уым дæр хъыгдарыны хос йеддæмæ ницы дæн, ам дæр. Иу мард куы акæнин, уæд хуыздæр уайд, бæргæ, фæлæ ма мæлæт дæр нæ исы.

— Цом уæдæ мемæ, — бæлвырд фæфæлмæндæр йæ хъæлæс.

— Кæдæм?

— Лæппутимæ иу чысыл уат баххуырстам, æмæ уал немæ цардзынæ, стæй исты 'рхъуыды кæндзыстæм.

Мæ ног царæнуат хæдзар рахонæн тынг зынæй ис. Кæддæр æвæцæгæн, фысдон уыди æмæ йæ хъæхъхъаг смаг нæ фесæфти. Ахæм ныллæг у, æмæ йæм æнæ æргуыбыргæнгæйæ нæ бахиздзынæ. Мидæгæй æхсæз сынтæджы — æрдæгæфснайдтытæ. Кæрæдзиуыл афтæ тынг баныхæстысты, æмæ се 'хсæнты бацæуæн дæр нæй. Рухс æм кæлы 'рмæстдæр цæлганæны чысыл

рудзынгæй. Йæ цуры ныллæг бандоныл бады иу адæргæ лæг æмæ кæдæмдæр æдзынæг кæсы. Уæвгæ, нæлгоймаг у æви сылгоймаг, уый фыццаг бакастæй ничи равзардзæни. Сæрбæттæн ыл æркæн æмæ — сылгоймаг, сис æй æмæ — нæлгоймаг. Йæ донгъуыз цæстытæ — æрхæндæг, йæ былтæ рацъупп сты æмæ се 'вæрд нæ халынц. Афтæ зыны, цыма сæ хицау æдзухдæр къафетт цъиры. Йæ гыццыл цæсгом — сырхбын, коса.

— Куыцыкк, мæнæ дæм ме 'фсымæры 'рбакодтон, — хионы хъалæсæй йæм дзуры Алан. — Стонджы йын у, æмæ йæ дæ быламышхъæй бафсад.

Хæринаг дзы кургæ нæ кæны, фæлæ домгæ, цыма нæ исты хæсджын у. Лæг йæ бынатæй сыстади, æфсургъ бæрæггæнæгау мыл къахæй сæрмæ йæ цæст ахаста, йæ мидбылты разыйы худт бакодта æмæ дзургæ-дзурын пецмæ бацыди.

— Æз дæу тыххæй авд хохы сæрты дæр ахиздзынæн, мæ хæдзар.

Йæ дзыхиныхасæй дæр, йæ фезмæлдæй дæр, йæ цæстæнгасæй дæр бæрæг у, æрдз ын нæлгоймагæй сылгоймаджы миниуджытæ фылдæр кæй радта, уый.

— Кæм цæра, уый йын нæй, æмæ уал æй нæхимæ куы 'рбакæниккам, уæд куыд уайд?

Уыцы фарст дæр æм курдиаты хуызы нæ дæтты ме 'фсымæр. Диссаджы адæймаг у. Кæд хæрдмæ нæ сырæзыди, уæддæр уайтагъд иннæты сæргъы алæууы æмæ сын бардзырдтæ дæттын райдайы. Гуымиры хуызы — нæ, аивæй, фæлмæнхъалæсæй, худæнбылæй. Æмæ йæ цы бафæнды, уый саразы хин æмæ зонды фæрцы.

— Æз разы дæн, фæлæ хуысгæ та кæм кæндзæн? Дæсæй кæрæдзи сæртыл куы бадæм, — магуырхуызæй йæ нарæг уæхсчытыл схæц-схæц кæны хæдзары хицау.

— Дæ зæрдæмæ нæ цæуы?

— Замманай дзæбæх лæппу у.

— Уæдæ ма цы? Дæ дæлфæдтæм уал хуысдзæни. Ме 'рдхордимæ иу сынтæджы тыххæйты цæуæм, æндæр...

— Æз куы ницы... Кæд æй фæнды, уæд табуафси, — йæ къухтыл хæрдмæ схæцыд Куыцыкк æмæ мæм фæрсæгау æрбакаст.

— Йæ бæллиц кæйдæр зæронд лæджы фарсмæ хуыссын нæу, фæлæ уынджы гæртт-гæртт кæныны бæсты...

— Ды дзы куынæ зæгъай. Зæронд лæг... Цæй зæронд дæн нырма? — фæтæргай Куыцкк, фæлæ йæ куыст нæ уадзы, агæй тæбæгмæ хъæрмхуыппы хуызæн цыдæр тæнгæд æвгæны æмæ сидæргæс усау æнкъардæй йæ мидбылты худы.

— Æхцайы тыххæй дæ сæр дæр ма аных, нæ дæ фæсайдзæн. Развæлгъау дæр дын бафидид, фæлæ йæм ницыуал и, дысон ын, бандоныл фынагъæнгæйæ, чидæр йæ чыссæ адафта. Ме 'фсымæр чысыл хæлиудзыхгонд у, æмæ йæм дзыпкъахджытæ гæппæй лæууынц.

Аланæн æдзухдæр йæ зæрдæ хъазын агуры, æмæ йын фылдæр хатт бамбарæн нæ вæййы, æцæгæй дзуры æви хынджылæг кæны, уый.

— Уый та куыд — ацы уазал æхсæв уынджы къæйыл хуыссыди? — бадис мыл кодта Куыцкк æмæ мæм тæригъæдгæнджы цæстæй æрбакасти, тæбæгъ стъолоыл æрæвæрдта, стæй къуымы зæронд скъæппæй уидыг æмæ дзулы кæрстытæ райста.

— Куыд кæсын, афтæмæй кæрæдзи бамбæрстат, æмæ уæ æз нал хъæуын.

— Тагъддæр ацу, науæд дын байрæджы уыдзæн, — зæрдæбынæй йыл батыхсти хæдзары хицау.

— Прораб та мыл йæ сæт калдзæни, фæлæ ме 'фсымæры уынджы дæр куыд ныууагътаин? Цæй, æз цæуон, — талфтулфæй сдзырдта Алан æмæ фæддæдуар и.

Алы минут дæр чындздзон чызгау йæхимæ чи зилы æмæ йæ дзаумæттыл къæм абадын чи нæ уадзы, йæ сæрыхъуынтæн иудадзыг фу-фу чи кæны æмæ йæхи найынаг чи не 'фсæды, уый ацы смаггæнаг æнæфснайд агъуысты куыд цæры, цымæ? Фæнды мæ йæ фæдыл азгъорын æмæ, дарддæр цы ран у, уырæм алидзын, фæлæ мын иуырæм дæр фæзилæн нæй, æмæ быхсын.

* * *

Отелломæ кæстæйæ, мæ зæрдæ байдзаг и æгæрон сæрыстырдынад æмæ удсыгъдæггæнæн æнкъарæнтæй. Мæ уарзон артист сценæйæ ацыди, фæлæ ма уæддæр мæ цæстыты раз цардæгасæй лæууы æнамонд мавры тæригъæттаг сурæт, мæ хъусты зæлы йæ мæлæтдзаг хъæрзын, æмæ сæ мæ бон фервæзын нæу. Уæвгæ мæ фæндгæ дæр нæ кæны уыцы рæсугъд æнкъардзынадæй фервæзын. Цæхæркалгæ уæлмонц аивад æмæ адæймаджы стыр трагеди баиу сты, сæ фæдыл мæ асайдтой, æмæ

мæхи афтæ 'нкъарын, цыма нырмæ æндæр дунейы цардтæн, фæнды мæ рæстдзинадыл тох кæнын æмæ адамæн циндзинад хæссын. Уый та мæ къухы бафтдзæн æрмæстдæр сценæйы хъазгæйæ. Бало ма мыл ноджыдæр иу хатт арт бандзæрста, æмæ мæ иу адæймаджы бон дæр бауromын нал у. Театр сси мæ царды нысан, æмæ цыфæндыйæ дæр хъуамæ мæ цæлхдурты сæрты ахизон. Нырма ныр бамбæрстон, мæ мидхъуырдухæнтæ куыд мæнгуд, лыстæг æмæ ницæйаг сты, уый. Цард иу хатт йеддæмæ лæвæрд нæ цæуы адæймагæн æмæ дзы хъарæг кæнын нæ хъæуы, фæлæ архайын. Нæлгоймагæн домбайдæр уæвын æмбæлы, æз та мæхимæ ныхъхъуыстон. Ахæм зæрдæйы уаг мæ хорзмæ не 'ркæндзæн, æмæ йæ нымбæхсын хъæуы кæнæ фесафын. «Кæд тæхгæ, уæд бæрзæндты», — скарстон мæхинымæр æмæ театры къæсæрæй асфальтмæ æрхызтæн.

— Ме 'рдхорд артист куыдæй сси, уый нæ зоныс? — иуварсырдыгæй мæм æрбайхъуысти нæлгоймаджы худæнбыл хъæлæс, æмæ йæм ме 'ргом цымыдисæй аздæхтон.

— Нагъ, — йæ сæр батылдта, йæ фарсмæ чи лæууыди, уыцы сылгоймаг æмæ йæм уый дæр мæнау æхсызгонæй бакасти.

— Театрмæ йæ былыцæрттæ хордта, фæлæ йыл фæхæцæг нæ уыди, æмæ утæхсæн кодта. Тынг æфсæрмыгæнаг уыди, æмæ сæм йæ ныфс нæ хаста, фæлæ уæддæр æрдз йæхионтæ домы. Куыддæр йæ хъустыл æрцыди, театр ирон фæсивæды ахуырма æрвиты, зæгъгæ, афтæ уым балæууыди, фæлæ йыл къамисы уæнгтæ нæ барвæссыдысты.

— Ахæм зæрдæргъæвд лæппуйыл чи нæ барвæссыди, уыдон цавæр фæсивæды агуырдтой уагæр? — дисгæнгæ йæ афарста сылгоймаг. Æз дæр фæуыргъуыйау дæн.

— Æмæ-гъа. Уый фæстæ мын йæ хабæрттæ куы кодта, уæд сыл йæхæдæг дæр дисæй марди. Курдиатæн дæм йæ кой дæр нæй, зæгъгæ, йæ феддæдуар кодтой. Уый бавдæлди æмæ сæм сценæйы кусæгæй бацыди. Спектакльтæм зыдæй фæкасти, артисттæм лæмбынæг фæхъуыста æмæ сын сæ ныхæстæ сахуыр кодта.

— Се 'ппатæн дæр?

— О, се 'ппатæн дæр, уымæн æмæ алы ролы дæр йæхимидæг хъазгæ кодта, стæй ма сыл айдæны цур сæхимæ дæр куыста. Уыцы рæстæг спектаклы архайджытæй иу фæрынчын и, æмæ къуырдзæвæны бахаудтой. Директорæй, режиссерæй,

администраторай — иууылдәр әддәг-мидәг ауадысты, адәм та залы кәрәдзи сәртыл хаудтой. Режиссермә сә мәстәлгәд хьәртә хьуыстысты, фәлә цы йә бон уйд? Әнхәлмә каст әмә зәрдәристәйә быхста. Әрәджиау сәм хатыр курынмә куыд фәцәйцыд, афтә Бало йә цуры кьәмдзәстыгхуызәй әрләууыд әмә састхәләсәй афтә бакодта:

— Кәд мәныл әрвәссыс, уәд әз бафәлвардзынән...

— Цы, цы бафәлвардзынә? — фыртыхстәй йә әмбаргә дәр нә бакодта режиссер.

— Рыңчыны бәсты ахъазын.

— Ды?!

— О... Кәд гәнән ис, уәд... — әфсәрмытәгәнгә йә фәтән уәхсчытыл схәцыди ләппу, әмә адәргәй йә ныхыл хиды цәппузыртә фәзынди.

Режиссер әм иуцасдәр фәлварәгау фәкасти, кьахәй-сәрмә йә цалдәр хатты сбарста, стәй дызәрдыггәнгә загъта:

— Хъазгә ма — гьа... Истыхуызы нә, чи зоны, фәрвәзын кәнай, фәлә ныхәстә та? Куы ныссуйтә уай, уәд фәхудинач уыдыстәм.

— Нә ныссуйтә уыдынән. Мә зәрдыл сә бадардтон, стәй әрмәст уыдон — нә. Әппәт рольтә дәр хорз зонын.

Режиссер цы ахьуыды кодта, Хуыцау — йә зонәг. Әвәццәгән әм дыууә бәлләхәй кьаддәр кәцы фәкаст, уый равзәрста әмә йә тәрсгә-ризгәйә сценәмә рауагъта. Әнхәл уыди, цыбыр рәстәгмә йә рәдыдыл әрфәсмон кәндзән, фәлә йын йә уарзон хьайтары фәлгонц хуымәтәджы сау кусәг йәхи 'взәрст артистәй хуыздәр куы сарәзта, уәд йә дзых хәлиуәй баззади.

— Нә амонд уыди, әмә уыцы артист фәрынчын и, әндәр Балойы хуызән әрттивгә стьалыйы рухсәй әнәхәй фәуыдаиккам.

— Әгәр мә ма әппәл. Цәй стьалы и мәнәй? Хьәуккаг хәдахуыр артист, — дзургә сәм бацыди бәрзонд кьабазджын ләг әмә зәрдәбынәй ныххудти, сылгоймаджы цонгыл фәхәцыд, әмә цәугәдонырдәм араст сты. Әз цавддурау фәдән. Афтә мәм фәкасти, цыма мә цурмә Уастырджи 'ртахти. Мә уд мын йемә ахаста әмә әхсәвы тары аныгъуылди, әрмәст ма мә хьусты зәлгәйә баззади йә рәсугъд бәзджын хәләс.

«Ахәм артистимә чи кусы, уыдон цы тынг амондджын сты. Цыфәнды куы фәуа, уәддәр хьуамә се 'хсәнмә бацауон».

Уыцы хъуыдымæ æхсæв-бонмæ горæты уынгты фæрахæу-бахæу кодтон, стæй театрмæ мæхи байстон. Директор мæм иуцасдæр тæригъæдгæнæджы цæстæй фæкасти, стæй мæ, зына-нæзына хинхудтгæнгæйæ, бафарста:

— Сценæйы кусын дæ цæмæн фæнды?

— Æнæ театрæй мæ бон цæрын нæу. Фарон уæм æрбацыдтæн, фæлæ мæ Куыдзылы-фырт нæ райста...

Уымæн æваст йæ цæстæнгас аивта, цыма мын афтæ зæгъынмæ хъавыди: «Уæдæ йæм æнæ фæхæцæгæй цæмæ æнхъæлмæ кастæ?» Стæй æмбаргæхуызæй афтæ бакодта:

— Æмæ Балойы хуызæн дæ зæрды сау кусæгæй райдайын и?

— О.

— Æз дæ хорз æмбарын, уымæн æмæ мæхæдæг дæр æрыгонæй дæ уавæры уыдтæн. Фæндыд мæ стыр артист суæвын æмæ кадджынай цæрын, царв æмæ мыды ленк кæнын. Театр уыди мæ улæфт дæр, мæ тугдадзинты цæф дæр, мæ уарзон дæр, мæ ныййарæг дæр. Дун-дунетыл мæ театр йеддæмæ ницы 'ндæвта, Фæлæ фæсахсæвæртæм хъæууон гуыргъахъхъ фæндæгтыл æнæсæрфат рахау-бахаугæнгæйæ æмæ зымæджы хъызты узал клубтыл зилгæйæ, мæ магуыр капеччытæ, зыр-зыргæнгæйæ, нымайын куы райдыдтон, мæ бинойнаг йæ хъиутæ хæрынæй куы сфæлмæцыди æмæ мæ, уайдзæфтагæнгæйæ, куы алыгъди, уæд ма фырфæсмонай мæ къухы фыдтæм лæбурдтон, мæ сæр ма къултыл хостон, фæлæ байрæджы и. Артисты цард фæрсырдыгæй кæсгæйæ у рæсугъд, æнæуи та куыдзы цардæй æвзæрдæр у.

Ахæм хæрзконд нæлгоймагæй чи алыгъди, уый цавæр сылгоймаг уыди, цымæ? Йæ иу бакаст дæр лæджы йаргъ куы у. Йæ бæзджын мыдхуыз сæрыхъуынтыл халас фæхæцыди, фæлæ йын йæ хæрздаст тымбыл цæсгом асдæрхуыз нæ кæны. Цæудзæн ыл дыууиссæдз азы. Йе 'рвхуыз цæстытæ адæймагмæ рæвдауæгау уыцы фæлмæн каст кæнынц. Йæ сыгъдæг итувæрд сау костюм, урс хæдон æмæ сау галстукыл бæрæг у, йæхимæ тынг кæй зилы, уый.

— Балойы хуызæн артисттæ æрдз дæтты 'рмæстдæр сæдæ азы иу хатт. Уыдон ацы дунейæ не сты, æмæ сын сæ цард фæлхатгæнæн нæй, — йæ хъæлæс дæр уыцы фæлмæнай ивылы директорæн æмæ мæ фынагæнæн хосау сабыр кæны, фæлæ мæ æнæ дзуаппæй нæхимæ здæхын нæ фæнды æмæ йæм лæгстæхуызæй дзурын:

— Ёз разы дæн мæ цард рауæлдай кæныныл, æрмæст мæ сценамæ хуымæтæджы кусæгæй райс.

— Ныртаккæ нæм бынат нæй, — йæ армытæпæнтæ афтидæй куыд разыной, афтæ йæ къухтæ стъолыл фæйнæрдæм аппæрста директор æмæ йæ къæлæтджынаы сыстади, ома ныхас фестæм æмæ дæ нал уромын. Ёнкъардæй дуарырдаæм азылдтæн æмæ сабыргай араст дæн.

— Мæ карæн куы суай, уæд мын мæ рæстдзинад бамбардзынæ æмæ мæ фæбузныг уыдзынæ. Артистæ, тырнын кæмæ хъæуы, ахæм адæм не сты, æмæ сæм дæхи мæ иваз. Сценæйы кæйдæр хъуыдытæ дзурынц, æмæ дæм зондджын уымæн кæсынц, сæхæдæг стæмтæй фæстæмæ афтид сты, бынтон афтид. Ды мæм æмбаргæ лæппу кæсыс æмæ дæхицæн æндæр куыст ссар.

«Æвæццæгæн, ардæм æнæнхъæлæджы 'рбахаудта, ницы дзы сæнтыдта æмæ ныр, хицауы къæлæтджыны бадгæйæ, курдиатджын артистты сыгъдæг ном йæ къæхты бын ссæнды», — ахъуыды кодтон мæхинымæр æмæ йæ йæ сагъæстимæ иунагæй ныууагътон. Иуæй йын тæригъæд кæнын, иннæмæй йæм мæстæй мæлын. Афтæ мæм кæсы, цыма мын йæ бон баххуыс кæнын уыди, фæлæ йæ нæ бафæндыди. Цæуыннæ? Уыцы фарстæн дзуапп раттын нæ фæразын, дарддæр цы кæнон, уый нæ зонын æмæ цæугæдонмæ кæсгæйæ мæ хъысмæт æлгъитын. Нæ мæ заводмæ цæуын фæнды, нæ Куыцыччы талынг къуыммæ. Куыцыкк, Куыцыкк... Ацы зæххыл цынæхуызон адæм æвзæры. Иуафон мæ тарф фынаыæ райхъал дæн йæ рæвдауæн узæлдæй. Кæм уыдтæн, уый фыццæг нæ бамбæрстон, стæй æрчыцыдтон æмæ йæ къахæй ныррæхуыстон. Уый фæхъус и, фæлæ та иуцæдæры фæстæ йæ къухтæ мæ зæнгтыл сабыргай хæрдмæ сгаргæ ссыдысты. Ёз æм мæ чъылдым фездæхтон, мæ зæвæттæ йын йæ гуыбыныл авæрдтон æмæ йæ пъолмæ арæцыгътон.

Ахæм æлгъаг нæла-сылайы фарсмæ хуыссыны бæсты дæ знæт уылæнтæ дæлæ уыцы хъæды гæбазау æхсæрдзæны хуыдымы æгъатырæй раппар-баппар кæнæнт, фæлæ мæ уырдаæм дæр куына фæнды, уæд мæхи цы фæкæнон? Мæ цæстытыл уайынц, мемæ чи цæры, уыцы лæппутæ. Алы рæттæй иу ранмæ æрæмбырд сты, арвы бын сæхицæн бынат агурынц, фæлæ ницы арынц, æмæ мæм афтæ кæсы, цыма не 'ппæт дæр дзæбуг æмæ хъæсдарæджы 'хсæн удхар кæнынмæ равзæрдыстæм.

«Уыдонæн нæ зонын, фæлæ æз ахæм уавæрты цæрыныл разы

нае дæн. Иугæр мæ райгуырæн Ир мæ амонды ныхмæ у, уæд æй æз æндæр ран дæр ссардзынæн. Хъуамæ Мæскуымæ ацæуон æмæ театралон училищемæ мæ хъарутæ бавзарон. Зындзинæдтæй чи тæрсы, уый адæймаджы ном хæссыны аккаг нæу», — фидарæй загътон мæхицæн, æмæ та мæм цыдæр ныфс фæзынди.

* * *

Зылын-мылын ныллæг курага бæлас бæрзонд хатæны дæлбазыр кæмдзæстыгæй нымбæхсти. Цыма фыдынд кæй у, уый æмбæрста æмæ йе сфæлдисæг дунемæ йæхи равдисын нæ уæндыди, уыйау зæронд æнаæсæрст къулыл æнцойгæнгæйæ аууоны ныхкъуырдаей лæууыди. Зымæг ыл йæ уæззау пæлæз æрытыдта, хуры тынтæ йæм нал хæццæ кодтой, æмæ йыл миты хъæпæн сасымæй сæрстау баныхæсти. Стæй æрдз йæ тарф фынаейæ райхъал и, уд дзы бацыди æмæ сабыргай йæхимидæг базмæлыди, хъарм комытæф æм баулæфыди, æмæ йæ дæрзæг буарыл цыхцырджытæ цингæнгæйæ æрызгъордтой. Йæ къалиутыл цы лыстæг къуыбæрттæ фæзынди, уыдон рухсмæ æхсызгонæй ракастысты, урс-урсид пуситау ныддымстысты, æмæ бæлас алаемæты дидинджытæй йæ хуыз скалдта. Æрæджы дæр ма йæ уындæй зæрдæ уынгæг кæмæн кодта, уымæ ныр адæймаг кæсынæй не 'фсæды. Уалдзæгмæ цас тых и, уый диссаг у. Дуне сног кæныны фæрæз æм кæцæй фæзыны, цыма? Утæппæт ахорæнтæ кæм ссары? Сæр кæмæй зилы, уыцы хæрздæфæй бæстæ куыд байдзаг кæны? Афтæ мæм кæсы, цыма æз дæр йемæ ногæй райгуырдтæн æмæ мæ бон алцыдæр бауыдзæн. Мæхи афтæ æнкъарын, цыма йын йæ хъарутæ иууылдæр мæхимæ райстон, æмæ мын æнхъæл куыд ничи у, ахæм хорздзинæдтæ сараздынæн. Кæд мæ уæззау куысты ныффæллайын, уæддæр ме 'нæнцой зæрдæ сæттын нæ комы. Суадонау дзы гуыры цардбæллон æнкъарæнтæ æмæ мæ сæ уæлныхты кæдæмдæр скъæфынц. Рæстæгæй-рæстæгмæ мæ риу æгæрон цинæй адымсы, æнæрцæф лæппуйы бæллицтæ царды зындзинæдтыл фæуæлахиз вæййынц, кæм дæн, уый мæ фæрох вæййы, æмæ хъæрæй ныззарын. Сылгоймæгтæ сæ куыст ныууадзынц æмæ мæм зæрдиагæй ныхтхъусынц. Зард куы фæвæййын, уæд мæ сæ фæлмæн уайдзæфтæй цыбæл кæнын райдайынц;

— Дæуæн дæ бынат театры ис, ды та дæ рæстæг ницытæ æмæ мацытыл сафыс.

— Заводы хæрæджы хафт кæнынаен æгæр æвгъау дæ. Ирон адæмы ницы хъæуы, æндæр ды хъуамæ сценæйы зарис.

— Мæнмæ ахæм курдиат куы уайд, уæд æз ам иу бон дæр нæ бафæстиат уаин.

Мæхи хуызæн сау кусджытæ сты æмæ зарæггæнæджы дæсны-йадæн мæнæй уæлдай ницы зонынц, фæлæ мын уæддæр æхсызгон у, сæ зæрдæмæ кæй цæуын, уый. Уæлдай æхсызгондæр та мын у, æцæгæлон адæймагæй артист рауайын сæ афтæ тынг кæй фæнды, уый. Театры кусджытæ дæр адоны хуызæн сыгъдæгзæрдæ куы уаиккæй, уæд нæм, чи зоны, курдиатджын артистæ фылдæр уайд. Ницы кæны, æз æнæ уыдоны 'ххуысæй дæр нæ фесæфдзынæн. Сæхионты дзы тбыссæнт æмæ сын сæ цард халæнт!

— Æхца æрбаластой! Рацæут æмæ уæ мызд райсут! — хъуысы мæм сылгоймаджы цъæхснаг хъæлæс.

«Мæскуымæ ацæуыны фаг мын куы суайд», — цæмæдæр гæстæ февзæрд мæ сæры æмæ йæм базгъордтон. Ведомостмæ æдзынæг кæсын, фæлæ дзы мæ мыггаг нæ уынын. Фыртыхстæй мæ цæстытæ тартæ кæнынц, æмæ дамгъæтæ мæ цурæй лидзынц. Мæ сæр ныттылдтон æмæ кассиры дызæрдыггæнæг фæрсын:

— Цыппор аст сомы йеддæмæ мæм нæ цæуы?

— Куы дæм цæуид, уæд дын сæ æз æмбæхстæ кæнын?! Рæвдздæр сæ айс æмæ иуварс алæуу, иннæты ма хъыгдар! — мæ хъустæ мын арауынц йæ гуымыры æлхысчъытæ. Мæ разы кæй ницы аххосджын у, уый æмбарын, фæлæ мæм уæддæр афтæ кæсы, цыма мæм фылдæр æхца 'мбæлыди æмæ мын сæ уый бамбæхста. Мæ акомкоммæ уынын мæ цыфыддæр знаджы æмæ йæм мæстæй мæлын. Фæнды мæ йæ бур дзыккутæм фæлæбурын æмæ йæ рудзынгæй раласын. Фырæнæбонæй мæ цæстытæ доны зылынц, æмæ æппындæр ницæмæуал арæхсын. Мæ къух кæм сæварон, уый дæр нал арын.

— Мæнæ ам, мæнæ! Искуы дзы ахæм æнæмбаргæ уыди! — мæ мастыл мын цæхх кæны сылгоймаг. Ехх, ныр бомбæ фест æмæ æнæхъæн завод срæмудз, дур дзы дурыл куыд нал базайа! Искæй хъыг зæрдæмæ нæ хъары, цалымæ йæ йæхиуыл нæ бавзары, уæдмæ. Нырма кæронмæ ныр бамбæрстон Хæстыбеджы маст. Директор æмæ ахуыргæнджыты йæхицæй цæмæн æлгыста, уый мæм нырма ныр бахъардта, æмæ йын фыртæ-ригъæдæй мæ фæрстæ фæйнæрдæм фæтонынц. Сыдæй куы мæлон, уæддæр ам нал ныллæудзынæн. Æдылы хæрджыты 'ндæр ран агурæнт. Талф-тулфæй курдиат афыстон æмæ кадарты хайады фæмидæг дæн.

— Дæ ацыдыл нæ фæфæсмон кæндзынæ? — цыма мæхи стыр

бынатæй цух кæнын, уыйау мæ бафарста дастсæр ацæргæ дæлбулкъон.

— Нагъ! — фидар дзуапп ын радтон æз, æмæ мын уайдзæфтæ кæнынмæ фæци:

— Афтæ стут, афтæ, æрыгæттæ! Нæ куыст уæ æппындæр ницæмæн хъæуы. Æрмæстдæр нæм фæллоуы чиныг райсынмæ цæут!

— Раст зæгъгæйæ, мæнæн уыцы чиныг райсын мæ фæсонæр-хæдджы дæр нæ уыди, фæлæ йæ иугæр дæттут, уæд — табуафси.

— Сослæнбег мæ куы бафарса, уæд ын-иу цы зæгъон?

— Нæ дæ бафарсдзæн.

— Цæуыннæ?

— Уымæн æмæ дзы ферох дæн.

— Уæддæр...

— Йе 'ртæ фырты ардæм æрбакæнæд, æфсæйнаджы хафæнтæ æвгæныныл сæ бафтауæд, æмæ йын кæд цыппор аст сомал иу бон дæр бакусой, уæд-иу дзы мæ номæй хатыр ракур.

Лæгæн йæ хæрздаст лæгъз цæсгомыл былысчыл мидбыл-худт фæзынди, стæй æрбайсæфти.

— Дæ мыздæй разы нæ дæ?

— Куы ницы зæгъын. Фæрсыс мæ, æмæ дын дзуапп дæттын.

— Кусын нæ уарзут, афтæмæй стыр мызд домут! — йæхи мыл сцагъта дæлбулкъон, йæ сейфæй фæлмæнцъар морæбын чиныг райста, цыдæртæ дзы ныффыста æмæ мæм æй тæргайхуызæй æрбаппæрста. Æз æй æрттиваг стъолæй систон æмæ æнæдзургæйæ кæртмæ ахызтæн. Фæнды мæ æвæстиатæй уынгмæ азгъорын, фæлæ курагайы иувæрсты ацæуын мæ зæрдæ нæ комы. Мæхи йæм байс-тон æмæ йын йæ дидинджытæм зыдæй смудын. Йæ хæрздæф ын ацетоны смаг дæр нæ сафы, æмæ дис кæнын æрдзы хъаруйыл.

«Ды дæр ацы ран æвгъау дæ, фæлæ дын цы мæ бон у? Хорзæй баззай», — дзурын æм мæхинымæр. Нæ бæстæйы сæйраг горæтмæ ацæуыны тыххæй мæ дзæвгар рæстæг вагзалы мæ удæй арт цæгъдын кæй бахъæудзæн, ууыл дызæрдыг нæ кæнын, фæлæ зын-дзинæдтæй нæ тæрсын. Симды куы бацæуай, уæд дзы симын хъæуы.

Уыдзæн ма

ФÆРСТÆ

* * *

Рарæстæг æй, радзæбæх æй,
Рахортæ кодта фæлмæн,
Расунсæ 'й будур е 'ртæхæй,
Рохс тунтæ ин — æхцæуæн!

Гъар-и-дунгæ æрцæйфасуй
Зæлди гауз рæуæгæй.
Гъæди сæр, цид, рацæйтасуй,
Ис, цид, раст уй нæуæгæй.

Гъæдрабунтæ рауалдзæг æй,
Разиндтæй сæ сæр хуæнхтæн.
Дæнтти сах догъ игъæлдзæг æй,
Ратулфæ 'й æ цар зæнхæн.

Рацъæхдзагъд æнцæ бæлæстæ,
Ранæрстæй сæбæл къомбох.
Нæ Хуцау-хуарз нин нæ бæстæ
Барæсугъд кæнуй æдзох...

Царди хуаси уæхæн гъарæй
Арви-рæсог ниррохс уй.
Нартихуари цъæх æвзарæ
Æ ирæзнæбæл косуй...

* * *

Мæ бæх æ къæдзели гъесин цъæпойæй
Хуайуй æ биндзæйдзаг сунтæ цъинггитæй.
Сах хор и дуйней ауиндзуй хæкъолæй,
Цæх хед мæ цæститæ содзуй тъинггитæй.

Исуст донадаги кәсалгә, дорәй
 Хәрдмә сә губунтә схаттонцә сорәй.
 Ләсунцә бургутә хуртәбәл туххәй,
 Бәстә хори тәангмә бунтон ниссухә 'й.

Финкә и әстортән кәлуй сә цъухәй,
 Гъонгәс толдзи буни ковуй әдухәй.
 Хонсар ку ниссурх әй и кьолә зингау,
 Цалхнад нард гъонцъиртәй бацәй сафә сау,
 Цәфхад игъәндән сә кәнуй әнәвгәу,
 Цәргәстә зелунцә хуали әнгәәлдзау.

Зәнхән йә әскъудтәй кәлуй тулфәгонд,
 Цума содзгә арвмә цәуй йә амонд.
 Уәлдәф хумти сәрмә пәр-пәр рәдзәхсуй,
 Мулдзуг ә листәг уод әргъи римәхсуй.

...Зумәг — ехән фәууй, сәрдә фур тәвдә 'й,
 Хорән нә фәббухсән, уазал — исәвд әй...
 Нә уаг нә фәндонән нә уй йә агкаг, —
 Уотә 'й, уотә адтәй, уодзәй адәймаг...

Мә бәх ә къәдзели гъесин цъәпойәй
 Хуайуй ә биндзәйдзаг фәрстә усмәгай.
 Сах хор арауй, ауиндзуй хәкьоләй,
 Цәун и дуйнейи, исдән ә еу хай...

Цәун, зәрдәрохс дән, дессаг, и зинтәй,
 Хуцау, дәуәй боз дән, Сах Хор — дә тунтәй...
 Сәйраг — мә цәун әй, мә цуд, итингәй,
 Бәлццон некәд тәрсуй дон әма зингәй...

ФӘСТАГ ЗУНД

Хуәрзәбон, бони уорс, —
 Әхсәвә дә хуәруй.
 Фәндараст, мәйи рохс, —
 Мегъә дә нихъуәруй.

Куд рæсугъд 'ма фæливд
 Аьй дуйне, æрвдзæфау.
 Фæппæрт кæнуй æрттивд,
 Мæлæг зæрди 'стæлфтау.

Ци зинаргъ мин иссæй
 Фудæхсæвæ дæр нур...
 Цидæр дессаг нифс æй
 Арви дæгар-дугур.

Цидæр гъар ехæн æй, —
 Уод ибæл æууæндуй.
 Цидæр ес æрхæнæй, —
 Уинун ма мæ фæндуй.

Ци Амонд æй, æдта,
 А Зæнхæмæ Райгурд.
 Ка си некæд адтæй,
 Айдагъ е æй мæгур.

Хуæрзæхсæвæ, дуйне,
 И рæстæг фæццæуй.
 Тухæ ма кæми е, —
 Кæун мæмæ цæуй.

Нæ базудтон цæрун,
 Цæун мæ ку гъæуй...
 Ци дессаг æй, ци рун! —
 Цæрун мæмæ цæуй...

ФÆРСТÆ

Фæрстæ, хæлин фæрстæ —
 Бæзгин, æнæзингæ.
 Цæстæ, лæги цæстæ
 Курмæ 'й, æнæуингæ...

Аьй рохс, мæнмæ гæсгæ,
 Уогæй тар талингæ.
 Цæун еу-æррæстæ,
 Дуйне дунддæлингæ 'й.

Цæун, фæрстæ тонгæ,
Мæ сæр, гурæ хуайгæй.
Æй мин æнæзонгæ
Се 'вæрд, уайгæ-уайгæй.

Тæхун, цæфсгæ фатау,
Мæ надмæ — горентæ.
Уони тæхгæ уадау
Цæвун цъæх цирентæй.

Етæ, хæсгæ мæрдтау,
Хаунцæ фæд-фæди.
Уайтагъддæр æндæртæ
Фестуй сæ бунæтти.

Цæун, неци зонун,
Кæми 'нцæ цæлхдортæ...
Еу фарс ку батонун,
Скæлуй си сах хортæ.

Фæрстæ, хæлин фæрстæ —
Цæхгæр, урдуг-æвæрд.
Тæхун, мæ хуæд фæсте
Уадзгæй æрдæфæн фæд.

Буцæу, къахкъуæрæнтæ,
Нисан, дорин фæрстæ...
Тæрхон, æвзарæнтæ,
Карнæ — æнæфæрсгæ...

Фæд-фæд — хæлин фæрстæ!
Фал ес сæ рæбунтæ,
С' астæу — ниви фæзтæ,
Уоми — хори тунтæ.

Мæ цард фати тахт æй, —
Цæстæй ракасдзæнæн
Фæстаг цæфæрхаудтæй.
Зудæй уолæфдзæнæн.

Фæрстæй ку рахезон,
 Фæсте — лигъз будуртæ,
 Зæлдæ — десæ-месон,
 Фæзтæ, рæсугъд зуртæ.

Фудтæ, зиндзийнæдтæ
 Уоми фæууодзæнцæ.
 Нивтæ, цийни фæдтæ
 Уоми нæ уодзæнцæ...

Фæрстæ, хæлин фæрстæ,
 Римæхст, æнæзингæ.
 Тæхун еу-æррæстæ,
 Æй Рохс мæнæн уингæ...

* * *

Мæтгæл бон, мæтгæл бон,
 Æй мæ цард — лækъун дон,
 Нур ка неци 'й, — исон
 Ци уодзæнæй?!
 Зæгъæн бон, тæхæн бон!
 Исмаст кодтон бунтон,
 Нæй унгæги мæ бон, —
 Нæ ходзæнæ!..

Ес уæларви курдон,
 Æз уомæй ракурдтон, —
 Æфсæнбазур, æндон
 Исмакæнæ!
 Исзинг кодта кунцгом,
 Багæлста мæ курдон,
 Басугъта мин мæ ком, —
 Анассæнæ!..

Нæ рафагæ 'й æ дон
 'Ма фордмæ гæпп кодтон,
 И денгизи кæрон,
 Исирадæй.

Мæгурбон, фудæбон!
 Курдалæгон, фæндон,
 Мæн не скодта æндон
 Æ исардæй.

Фудæбон, мæгурбон,
 Æдзæллаг, нецигъон!
 Æз байзадтæн зæнхон
 Уотæхсæгæй...
 Цард ку уайдæ æрвон,
 Над ку уайдæ игон, —
 Фæттæхинæ бæрзонд,
 Анассæнæ...

МАРДИ

Кæуæн æнæбæрцæ,
 Зæрдæн зин бæргæ 'й!
 Мæрдтæ нигæнгæ 'нцæ,
 Æгæстæн цæргæ 'й.

Се 'носон бæстæмæ
 Сæ над æй æрхæн.
 Уордигæй фæстæмæ
 Нæййес æздæхæн.

Ростæ — ристи гъæстæ,
 Гæнæн ку нæййе!
 Мæрдтæй и æгæстæн
 Пайда нæбал е.

Кæуæн уосæй, лæгæй, —
 Зонæн æй, е ци 'й, —
 Мæгур рамæлæг æй,
 Æгæстæн неци 'й.

Кæуæн, — ке ма бон æй?!
 Цæстæ нæ кæсуй.
 Кæуæн, — уæхæн бони
 Зæрдæ нæ фæрсуй...

* * *

Хуцау, хезæ нæ козбауæй,
Уинис, — нæ йан уонæй!
Фал нæ бахезæ, — уорс сауæй
Ку не 'ртасæн, уомæй.

Еуемæн медæмæ 'й æ гъун,
Ка ба — хуарзæй æгъуз.
Лæгæй фæгъгъæуй лæг зæгъун,
Лæгъузæй ба — лæгъуз!

Кадæр райгуруй хъибиллæн,
Донæн æма артæн!
О, нифс ка радтуй æ дзиллæн,
Ейæ 'й бундор цардæн.

Уинæн, нæ цард нæ 'й хумæтæг, —
Тухст адæм дæр — мæстгун!
Уæддæр уонæй 'хе æцæг лæг
Фенгъæлуй ихæсгун.

Фулдæр ци йæй мин æхцæуæн, —
Баууæнддæн æгæр дæр,
Ке йес зæрдæмæ хæстæг уæн, —
Нæ 'й зондзæнæ, уæддæр.

Хуцау, бахезæ козбауæй,
Мæн арфæ нæ 'й уонæй.
Æгъдау алкæддæр æгъдау æй,
Хонгæ 'й е æ номæй.

Æрдзæ хезæд нæ, уорс сауæй
Ку не 'ртасæн цæстæй.
Хуцау хуарз лæгтæн рæдау æй,
Хайгин уо æ хуæртæй.

ТЕДЕТЫ Георги

РАГОН МАСТ ÆМÆ УАРЗОНДЗИНАД

*Арын дзы мæ мад
Куыдзæгон Сидонайы рухс ном*

Адæймаг фыццаг хатт куы бауарзы, уæд йæ зондмæ нал фæхъусы, йæ зæрдæйы фæндын ацæуы. Узал зондмæ хъусгæйæ та йæ алы къахдзæф дæр сбары. Уæлауæзты тæхы, фæлæ йæхи хъахъхъæны. Ралæууы ахæм рæстæг дæр, æмæ алыхуызон цаутæ куы сарæх вæййынц. Æцæг уарзт адæймаджы бындуронæй фæндæрхуызон кæны. Цæлхдуртæ дæр фæзынынц. Сæ сарты æнцонтæй ма ахизай...

Мæхæдæг æвдисæн уыдтæн ацы цауæн. Цалдæр азы размæ мын мæ хорз хæлар загъта: «Хъæуы мын хæдзар и, ничи дзы цæры, кæд дæ фæнды, уæд уырдаем ацу æмæ баулæф, науæд та дын кæд исты сфæлдисынæн дæр фæахъаз уайд».

Æз цинæй амардтæн. Ахæм фадат ма мын кæд фæуыдзæн? Зымæг мыл ницытæ 'мæ мацытæй аивгъуыдта, горæтаг къуындæг цардæй мæ сæрæн нал уыдтæн.

Мæхи арæвдз кодтон æмæ фæраст дæн. Мæ хæлары хъæу уыди Терчы фале, хæххон æрдзы хъæбысы. Горæтимæ абаргæйæ — дзæнæт. Райсомæй раджы фест, сыгъдæг уæлдæф улæф, мæргъты хъæлдзæг зардмæ дæхимæ дæр зарын æрцæудзæн.

Уалдзæг йæ тыхы бацыд. Апрельы иу-гæндзон уарынты фæстæ майы хурбонтæ

скодта. Кæрдæг ныггуыпп ласта, бæстæ цъæх-цъæхид адардта. Бæлæстæ дидинæг калыnmæ фесты.

Терчы бæрзонд былæй куы акæсай, уæд дæм дæлвæзы хъæутæ уыцы дзæбæх зынынц.

Хорз мæм зыны мæ хæларæн йæ сыхаджы кæрт дæр, хæдзарæй, дыргъдзæхæрадонæй.

Сыхаджы хæдзар хъæуы иннæ хæдзæрттимæ абаргæйæ, аргъæутты цы æргъæу галуанты кой ваййы, раст ахæм у. Рæсугъд агуыридураей амад. Дæргъæй-дæргъмæ къæлидоры рудзгуытæ — авгæй æхгæд. Кæртмæ рахизæны зæххы дзæвгар хай бетон къæйтæй æмбæрзт. Бæстæ тыбар-тыбур кæны. Цæхæрадоны бæлæсты бын — фынг æмæ бандæттæ. Сæ алыварс — алыхуызон дидинджытæ. Фынджы сæрма сæнæфсиры къалиутæ сæхи æруагътой.

Хæдзары хицау — рæстæмбис кары бæзæрхыгтæ лæг. Фæстæдæр куыд базыдтон, афтæмæй кусы агрономæй. Сæхимæ æнафонты æрбацæуы. Хæдзары бинонтæй нырма æндæр никæй федтон.

Терк, горæты куыд знæт у, ам афтæ нæу — фæуæздан йæ цыд, æмæ кæсаг ахсыныл фæцалх дæн.

Раджы фест, æмæ, цалыnmæ æртæх нæма сыстад, уæдмæ Терчы былтыл азил — сæ базыртæ æртæхы уæзæй сисын чи нæ фæразы, уыцы цъырцъырæгтæ рауидз — æнгуыраей дарынæн ахъаззаг сты. Уаллæттæ бæргæ арæх сты, фæлæ сыл суанг мæ сабийы бонтæй фæстæмæ æлгъ кæнын.

Дыууæ-æртæ хуыдзыхы æрцахсыныл дæр дзæвгар рæстæг бахъæуы. Хорз, æмæ ахсджиæг куыстæй ницы кодтон. Рабад, дæхи цæхс, бахæр æмæ — кæсагахсынмæ. Терк тæнæгдæр кæм у, уым де 'нгуыр баппар æмæ æнхъæлмæ кæс...

Хъæу Теркмæ хæстæг кæй у, уый руаджы йæ уæлдæф — сатæг, сыгъдæг, улафынæй не 'фсæдыс.

Цъæх-цъæхид кæрдæг æмæ дидинæгкæлгæ бæлæстæ цыма иу баисты æмæ, хорз æфсин давоны сыфтæ ногæхст цыхтимæ куы азмæнта, уыйау зынынц. Мæ алыварс айчы буртæ байтыдæуыд: къаппа-къуппа бур-бурид дидинæг калы.

Бонæн йæ фылдæр хай æрвыстон тæзгъо кæнгæйæ. Фæлæ-иу хур æгæр куы æрæндæвта, уæд-иу бæлæсты бын аууоны бандоныл сбæдтæн æмæ фæйнæрдæм фæлгæсыдтæн. Æрдзы диссæгтæй кæд чи бафсæст?

Арвъл иугай мигъы къуымбилтæ фæзынди, фæлæ уайтагъд хуры тæвдæй сæ цæссыг фемæхст: доны уæлцъарæй цыма нал-хъуыт-налмасы цæппузыртæ схъиуы, афтæ зыны.

Далæ дæлвæзæй æрбазынди бæлццæттæласæн поезд. Йæ рудзгуытыл хуры тынтæ сæхи андзæрстой. Сæ сонт æрттывдæй мæ цæстытæ атартæ сты, акуырм мæ кодтой. Вагæттæ кæрæдзи фæдыл ныххал сты, дардмæ афтæ зыны, цыма залиаг калм къæдзтæ-мæдзтæй æрбабыры.

Адæймаджы æрфæнды йæ зæрдæйы бирæ цинтæ, йæ удмæ хæстæг чи у, ахæм искамæн радзурын...

Иуахæмы та мæ хæлары сыхаджы дыргъдонмæ фæкомкоммæ дæн æмæ — диссаг: бынæй, сыхæгты цæхæрадоны бандоныл бады, аргъæутты цы бæстырæсугъды кой фæчындæуы, ахæм рæхснаг чызг урс-урсид къабайы. Йæ сатæгсау дзыккутæ уæхс-чытыл æркалдысты. Хъæлардзыйы æнгæс цæстытæ æнкъард æрттывд кæнынц, афтæмæй кæдæмдæр ныджджих. Хур мæм ныккомкоммæ æмæ йын йæ цæсгом дзæбæх нæ уынын, фæлæ дызæрдыггаг нæу: тынг аив æрыгон чызг у. Иунæгæй бады, цыдæр арф хъуыдыты аныгъуылд. Цымæ ацафон хæдзары цæмæн ис? Уый карæнтæ кæнæ кусгæ кæнынц, кæнæ — ахуыр. Кæд искацæй йæ фæллад уадзынмæ æрцыд, уæд ыл урс къаба цæмæн и?

Мæхинымæры загътон: уыцырдæм кæй кæсын, уый куы фæфиппайа, уæд хæдзары фæмидæг уыздæн... Мæхи æндæрырдæм кæсæг скодтон, мæ хъуыдытæ та чызгимæ сты.

Дымгæ бæлæсты бауигъы, æмæ сæ дидинджытæ аргъæу цæппузыртæй згъæлынц зæхмæ, бандонмæ, чызджы сатæгсау дзыккутæм, йæ уæхсчйтæм, йæ къæхты бынмæ...

Дыргъдоны мыдыбындзытæ дыв-дыв кæнынц, хъуысы ды-дынты гуыв-гуыв дæр. Мæргътæ сæ хъæлдзæг зарджытæй чыз-джы зæрдæ рæвдауынц. Уый дæр сæм æхсызгонæй хъусы.

Уæддæр ахуыр, кæнæ куыстафон ахæм æрыгон чызг — цыда-ид ыл ссæдз, дыууæ 'мæ ссæдз азы, — æнцæд цæмæн бады? Кæд хъæуы йæ ныййарджыты æрымысыд æмæ сæ абæрæг кодта... Кæд йæ уарзонмæ æнхъæлмæ кæсы. Хæрзаг, куы фембæлой, уæд сæ цинаен кæрон нал уыздæни, кæрæдзийæн узæлгæ дзурдзыс-ты: сæ фембæлдæн бирæ цæлхдуртæ уыди, фæлæ сæ сæрты ахи-зын бафæрæзтой.

Æз цалынмæ афтæтæ хъуыды кодтон, уæдмæ кæрты февзæрди

гуыбыргомау зæронд ус сау дарæсы æмæ барджын хъæлæсæй ахъæр кодта:

— Идæ-æ-æ!..

Идæ фæтæрсæгау кодта, фесхъиудта, стæй æнæбарыгомау араст и хæдзармæ. Мæ цæстытыл ауад йæ фæлмæн, фæлæ фæлмас цæстæнгас, йæ рæсугъд урсцъар цæсгом. Йæ сатæгсау цæстыхаутæ бынмæ уагъд. Йæ уæздан æмæ цырд фезмæлд мын мæ зæрдæ æвиппайды фенкъуысын кодта. Цалынмæ Идæ хæдзармæ цыд, уæдмæ мæ сæры февзæрд ахæм хъуыды:

Идæйы хуызæн чызджытæй рауайы хорз бинойнæгтæ, хæдзары æцæг æфсинтæ, къонайы арт хъахъхъæнджытæ, сывæллæтты мадæлтæ.

Адæймаджы бæллицтæ æмæ сагъæстæ куы баиу вæййынц, уæд уыцы поэтикон зæрдæахаст баззайы æнусмæ, ахæм хъару камæ нæ разыны, уымæн та поэзи æмæ музыка удхæссæг фес-тынц. Зæронд усы хъæлæсыуагмæ гæсгæ мæ уырны, ацы чызг йæхи барвæндæй ам нæй.

Рагацау схуыссон, зæгъгæ, уыди мæ зæрды, фæлæ ма иу тамако адымынмæ кæртмæ ахызтæн. Уалынджы сыхæгты цæхæрадоны фынджы алыварс бадгæ ауыдтон цалдæр лæджы. Сæ сæрмæ цырагъ сыгъд, æмæ мæм Идæйы фыды райгæ цæсгом хорз зынди. Иннæ дыууæ лæджы цæсгæмтты æнгасæй дæр бæрæг уыди, цыдæр ахсджиаг хъуыддагыл кæй дзурынц, уый.

Сæ иу — бурхил, хæдзары хицауы хуызæн бæзæрхыгтæ. Дыккаг та — æрыгондæр, тæнтыхæг, иу дыууиссæдз азы йыл цыдаид, раст цыма æфсæддон уыдис, уыйау æмраст бадти, фæлæ æхсызгон хъуыддаджы лæуд кæй у, уый йыл зынди. Ахæм рæстæг фынгыл цы 'мбæлы, уымæй рæвдз уыдис.

— Нæ уарзон фысым, ницы дын æмбарын æппындæр, — загъта бурхил æмæ йæ фарсмæ бадæг æрыгон лæппумæ бакаст. Уый йын йе уæнгты змæлдæй бамбарын кодта, æз дæр ын ницы 'мбарын æмæ мын тынг хъыг у хæдзары хицауы ныхас, зæгъгæ. Уæд бурхил фæныфсджындæр æмæ ноджы карздæрæй сдзырдта: — Мах ардæм уартæ кæцæй кæдæм æрбацæуæм, ды та нын цыдæр базон-базонтæ дзурыс. Дæхæдæг æй хорз зоныс, Хъайтармæ ницы ахæм фау æрхæссæн ис, уый, уæд ма...

Фысым йæ сæр батылдта, ома раст зæгъыс.

— Ахæм кары бирæтæ свæййынц сæрдартæ? — бафарста та бурхил.

— Цы загъдауа! — æфсæрмдзастæй, йæ сæрыл уæлæмæ дæр не схæцид, æфтæмæй загъта Идæйы фыд.

— Искуы фехъуыстай, Хъайтар тамако дымы кæнæ нуазгæ кæны?

— Никуы.

— Зæрдæмæдзæугæ нæу?

— Хъайтарæн айдагъ йæ иу бакаст дæр лæппуйы аргъ у.

— Сæдæ лæппуйы 'хсæн дæр нæ фæивддзæг уыдзæн, — загъта æрыгон лæппу дæр, йæ галстукмæ сæвналгæйæ.

— Иннæ ахæм йæ ныййарджытæ. Цымæ, искуы искай зæрдæхудты бацыдысты? — масты кæнын райдыдта бурхил. — Хæдзар мыдыкъусы хуызæн! Хивæллоуæ царæг, адæмæн уарзон бинонтæ. Алы фыд дæр ахæм усгуры йæ чызгæн стыр амондыл банымаид, сæрыстыр уайд Хъайтары хуызæн сияхсæй. Ды та!..

— Раст нæ кæныс, нæ хорз фысым, — уайдзæфы хуызы бафтыдта æрыгон.

— Ды та, хуызæнæн дзуапп раттыны бæсты чызджы «æндарæны» бакодтай, йæ куысты та йæм æнæрхъæцæй æнхъæлмæ кæсынц. Сывæллæттæм куы иу ахуыргæнæджы барвитынц, куы иннæйы...

Идæйы фыд дард кæдæмдæр каст, йæхи хъуыдыты аныгъуылд. Фæлæ йæ хуызыл бæрæг дардта, минæвæртты уайдзæфтæ йæм тынг нымады кæй не сты, уый.

— Йарæппын дурæй конд дæ, дæ хорзæхæй?! — мастыйæ дзурын та райдыдта бурхил. — Зæгъ ма нын æй, цæмæй дæ зæрдæмæ нæ цæуæм... Дæхимæ ахæм тæригъæд ма ис! Дæ æнæджелбетт хивæндæй, дыууæ æрыгон уды цы сыгъдæг уарзондзинады арт ссыгъд, уый ма хуыссын кæн!

Æппынфæстаг Идæйы фыд комкоммæ бакаст йæ уазджытæм:

— Иунæг къæм дæр нæ уынын, ардæм кæй тыххæй æрбацыдыстут, уыцы лæппуйыл, — йæ хъæлæс æнахуыр дæрзæг уыд, — уый нæ, фæлæ бирæтæн фæзминаг дæр у, канд йæ кары нæ, фæлæ йæхицæй хистæртæн дæр, фæлæ ма уын æй иу хатт ногæй зæгъын: мах дыууæ мыггагæн бахæстæг уæвæн нæй! Кæд уын цыфæнды хъыг у, мæнæн та зын, уæддæр хъуыддаг æфтæ у, æмæ мæ бамбарут. Ацы хабар никуы сырæздзæн, уый уын мæ фæстаг дзуапп. Зондджын адæм куы стут, хъуамæ йæ æмбариккат, мæ чызгæн йæ куыст дзæгъæлы кæй нæ ныуадзын кодтон, уымæй дæр.

Уазджытæ фæуыргъуыйау сты, цасдæр ницыуал дзырдтой.

— Мæ зæрдæ мæм афтæ дзуры, — æрæджиау сфæрæзта Идæйы фыд, — æмæ нæдæр сымах, нæдæр уæ ардæм чи рарвыста, уыдон нæ фæхæрам уыдзысты мæнмæ, æмæ нæ цины дæр æмæ нæ хъыджы дæр кæддæриддæр кæрæдзийы фарсмæ æрбалæудзыстæм, ирон æгъдау куыд амонь, афтæ.

— Гъе, нæ хорз фысым, арæх афтæ ваййы, хæстæгдзинад кæм хъуамæ равзæрдаид æмæ нæ равзæрд, уым фарн æмæ хорз-дзинадмæ æнхъæлмæ кæсæн нæй, зонд æмæ зæрдæ иумæ нæ акъахдзæф кæндзысты. Бахатыр мын кæн, — бурхил йæ сæр фесхъæл кодта, афтæмæй ма бафтыдта: — Канд æхсарджын нæ дæ, фæлæ ма хивæнд дæр — цæмæн афтæ тынг ныффæрск дæ, уый нын зын бамбарæн у. — Бурхил дзаг нуазæн райста æмæ йæ ныхас дарддæр кæны: — Уымæ гæсгæ махæн æндæр гæнæн нал ис æмæ нæ кæрдзындæттон, фæлæ уазæгыл æнувыд чи нæу, уыцы фысымы ныууадзæм æмæ нæ хæдзæрттæм фæцæуæм. Ацы бинонтæ та бæркаджын æмæ амонджын уæнт! Амæй фæстæмæ уæм куывдтæ æмæ авдæнбæттæнтæм цæуæнт.

Йæ нуазæн кæстæр минæвары агуывзæйыл бакъуырцц кодта, анызта йæ æмæ ма загъта:

— Мах дæр тынг хивæнд стæм. Æмæ мæм афтæ кæсы, не 'хсæн цы хъуыддаг ис, уый кæронмæ нæма ахæццæ. Æмæ дæ курын, ахъуыды ма кæн иу хатт лæмбынæг, мах дæ бирæ æнхъæлмæ кæсын нæ бауадздыстæм.

Сыстад æмæ, йæ ныхæстæн фидар бындур кæй ис, уый охыл йæ къух Идæйы фыды уæхскыл æрæвæрдта, йæ æрхуыхуыз сæрæй йын акуывта, стæй йе 'мбалы разæй дуарырдаг фæраст.

— Уазджытæ — Хуыцауы уазæг, махæн уæ фенд æдзухдæр æхсызгон уыдзæн, фæлæ нæ дзуапп та — нæ.

— Ахъуыды кæн, ахъуыды кæн, — ногæй та загъта лæг, — цæмæй мах, ардæм нæ чи рарвыста, уыдонæн бамбарын кæнæм дæ цæхгæр “нæ”-йы аххоссаг.

Æмæ дуары æдде фесты.

Уыцы 'хсæв бафынæй кæнын нæ фæрæзтон æнафонтæм. Кæд, мыййаг, фыд йæ чызгæн Хъайтарæй ноджы хуыздæр лæппуйы ссардта. Уæдæ йæ ахуыр дарддæр ахæццæ кæна, кæнæ нырма æгæр æрыгон у, зæгъгæ, сын исты ахæм æфсæндтæ дæр не скодта.

Уый фæстæ дыууæ боны дæргъы мæ сыхæгтæм ницы æнахуыр хабар уыд. Идæ-иу уыциу афон цæхæрадоны фæзынди, æвæццæгæн-иу хæдзары куыстытæ куы акодта, уæд. Йæ бынаты-иу

сбадт æнкъардæй æмæ-иу цæуылдæрты хъуыдытæ кодта. Æрмæст-иу зæронд усы хъалæс айхъусгæйæ йæ бынатæй фестад, æмæ-иу хæдзармæ фæраст.

Бонæй-бонмæ йын йæ зæрдæйы уаг бæлвырддæр хатыдтон. Æппындæр æм ныртæккæйы чызджыты къæйных уагæй ницы уыд. Æмæ, кæд Хъайтары цыфæнды тынг уарзы, уæддæр йæхи сæрыл не сдзурдзæн, йæ зæрдæйы цы ис, уый никæмæн сæргом кæндзæн.

Рæстæг цæуы...

Фæткъуыбæлæсты дидинæг азгъæлд, æмæ лæппын цъæх сыфтæртæ арæхдæрæй разындысты бæлæстæй. Зæххыл дидинтæ урс цæппузыртау нал æрттивынц, фæлæ дзы цыма сæтæлæджы пырхæнтæ байтыди.

Иу ахæмы та тамако дымынмæ куыд рацыдтæн, афтæ фæдтон: дала та бадынц иубоны лæгтæ. Ноджы сагъæссаг сæркулæй — хорзæй та ницæмæ 'нхъæлмæ кæсынц.

Æз дæр та мæ бынат æрцахстон.

— Нæ фысым нын цыдæр æдылытæ æнхъæл у, — тæргай хъалæсыуагæй райдыдта бурхил. — Нæ дæттыс дæ чызджы? Махимæ бахæстæг кæнын дæ нæ фæнды? Нæ бон дын цы у? Фæлæ дын мах æфхæрыны бар дæр ничи радта. Курæг лæгъстæйаг ваййы, фæлæ йæхи æфхæрын нæ уадзы, йæ сæрыстырдзинад ын ма ныллæг кæн.

— Хуыцау нæ бахизæд кæрæдзийы æфхæрынай, — æнæбары загъта Идæйы фыд. — Раздæр дæр уын загътон, мæ дзуапп кæй нæ аивдзынæн, уый. Æмæ йæ кæд ныр уæхицæн æфхæрдыл нымайут, уæд мæм уый диссаг кæсы.

— Куыд нæ йæ нымайæм æфхæрдыл, кæд æмæ дæ дзыхæй цæхгæр «нæ» йеддæмæ ницы хауы. Афтæмæй та дæ фæнды, цæмæй дæм мах дæр, æмæ нæ ардæм цы хæдзар рарвыста, уыдон дæр ма хæрам кæнæм æмæ хæларæй цæрæм дарддæр. — Бурхил бынтондæр рафыхт.

— Мæнмæ та афтæ кæсы, цыма нæ хæдзайраг лæгтыл нæ нымайыс, — барджынай æмæ сæрыстырæй загъта кæстæр. Иуцасдæр ничиуал ницы дзуры. Æппынфæстаг Идæйы фыд йæ сæр сита.

— Зынаргъ уазджытæ, — ныллæг хъалæсæй райдыдта уый. — Мæхи уæ бынаты авæрдтон, æмæ, æцæгайдæр, афтæ фенхъалæн ис, цыма уæ æфхæргæ кæнын. Бауырнæд уæ, мисхалы

бæрц дæр мæм нæ уыди сымах бафхæрыны хъуыды. Фæлæ мын æндæр дзуапп раттæн дæр нæй... Хъуыддаг цæй мидæг ис, уый та... Нæй мын æцæгдзинад зæгъæн, нæй!..

— Уагæр циу? Нæ зæрдæ дæр дæм æхсайы, фæлæ... — хъуынтъызæй загъта бурхил.

— Мæнгæн нæ фæзæгъынц, адæмы æхсæн ницы басусæг кæндзынæ, — сабыргай райдыдта Идæйы фыд. — Кæнæ йæхæдæг рахъæр уыздæн хабар, кæнæ та дын адæм феххуыс кæндзысты. Мæнæ ныры хуызæн...

Сагъæстæнгæ сæм бакаст æмæ загъта:

— Хъуамæ уын æй радзурон, æндæр гæнæн мын нал и...

Иуцасдæр джихæй алæууыд. Зын ын у йæ райдайын, æви йæ хъуыдытæ кæрæдзиуыл бæтты, уый бæрæг нæу.

— Уый раджы уыд, — йæ сæр æруагъта æмæ йæ галиу къухмæ фæкомкоммæ, стыр æнгуылдз иннæтыл радыгай аныдзæвы, цыма сæ сабыр кодта, уыйау. — Уæд мæ мад, ныр ыл сæдæ азæй фылдæр цæуы, гуыр д нæма уыди, мæ фыд та, мæрдты рухсаг уæд, — фысым фестæгау кодта, — хæрз сывæллон уыди. Мæ дадайыл та фондз æмæ ссæдз азы цыдаид, йæхи нырма хистæрты цур æрыгон лæппуйыл нымадта, йæ фыдыл уæд цыди фондз æмæ дыууиссæдз азы. Мæ фыдыфыдыфыдмæ уыди Ирыстоны хуыздæрыл кæй нымадтой, ахæм бæх. Нæдæр Дыгуры, нæдæр Туалгомы, нæ дæр быдыры ссардтаис ахæм. Куырттаты комы царджытæ йæ иууылдæр сæхи хуыдтой æмæ дзы сæрыстыр уыдысты. Уымæн æмæ Ирыстоны бæрæгбæтты дугъты дæр æмæ мæрдтæн дугъты дæр йæ разæй никуы никæй ауагъта... Бæх уыд æнæхъæн мыггагæн дæр сæ хæзна, удæгас хæзна, сæ исбон. Æмхуызонæй йæм зылдысты, хæринагæй йын ницы æвгъау кодтой, фыхтой йын сысджы, хъæбæрхор, йæ идон дæр хæрхидон. Йæ саргъы баз уыд сæракай, йæ хуылфы та — саджы хъуын, йæ мæргъгæ — сыгъдæг æвзист, æхтæнгтæй цæхæр калдта хур, къамбецы цармæй йе 'гъдæнцæйттæ, цыма æвзист мырмырæгтæ уыдысты, ахæм аив зæлланг кодтой. Йæ ныхæмбæрзæн йæ бецыччы бынæй бонварнон стъалыйау æрттывта. Ехс та — цымуисæй, авд таджы алдымбыдæй. Ехсæй, мыййаг, бæхы цæвгæ ничи ныккодтаид, фæлæ йæ дардтой фæччыгъæдæн... — Уынут, цыма йæ тæккæ знон федтон уыцы бæхы, афтæ уын æй нæ дзурын. О, æмæ ацы бæхы хабæрттæ нæ мыггагæй иу бон дæр рохуаты никуы уыдысты. Йæ барæджы бын-иу кафыд, мæнæ

барел кæсаг лæджы къухы куыд тæлфа, афтæ. Цæугæ-цæуын-иу йæ нуæрттæ ныттынг сты, йæ рæсугъд бæрзæй-иу хъандзалай хаста. — Идæйы фыд йæ уазджытæм бакасти, ныуулафыди. — Ёфсургъ цард æмæ хызти сæрибарæй, мæ фыдыфыдыфыды сидтмæ-иу сирæгау æрбазгъордта, арв æм-иу кæсгæйæ баззад... Йæ хицауы русыл-иу андзæвыд йæ фæлмæн хуыррытт, йæ хъарм комытæф. — Гъемæ, иу хатт куы уыди, уæд сæм иу лæппу фæдисы æртахт æмæ хъæр кæны, уæ бæхы уын чидæр фæдавы, зæгъгæ. Мæ фыды баба сæхимæ нæ уыди æмæ фыдыфыдыфыды 'фсымæр кусæг бæхы рагъмæ багæпп кодта, чидæр ын хъри-маг йæ къухы фæсагъта æмæ цуанæтты фæндæгтыл азгъордта, давæджы размæ фæуон, зæгъгæ. Нæ зонын, цы рауад се 'хсæн, уый, фæлæ цасдæр рæстæджы фæстæ нæ хæстæджытæ æххуыс-мæ куы азгъордтой, уæд мæ бабайы фыды æфсымæры мардæй ссардтой. Бæх æмæ йæ давæг æрбадæлдзæх сты...

Идæйы фыд ницыуал дзуры. Йæ 'нгуылдзтæм кæсыныл та фææци. Уазджытæ хорзау нал сты, фæлæ æнхъæлмæ кæсынц, фыдохы хъуыддаг цæуыл фæуыдзæн, уымæ. Ёрыгон йæхи нал баурæдта æмæ бафарста:

— Махмæ уыцы цау цы бар дары?

— Цы бар дары? — бафарста Идæйы фыд дæр. — Ахæм бар, æмæ уыцы давæг, сымах ардæм чи æрбарвыста, уыдонæй уыд... Сæ мыггагæй...

Бæстæ ныхъхъус. Фысым æмæ уазджытæ кæрæдзимæ нал кастысты.

Фыццагдæр æрчъицыдта бурхил:

— Ау, уыцы фыдæлтыккон хабарæй дæ зонд баталынг æмæ дæ раст хъуыды кæнын нæ уадзы?..

— Ахæм бар мын нæй, æмæ цы уыд, уый фæрох кæнон, — зæгъы Идæйы фыд, — нырма мæ мад æгас у, æмæ уый нукуы сразы уыдзæн йæ хæрæфырты йæ туджджынтæн раттыныл. Йæ зæрдыл хорз лæууы, нæ мыггаг тугæйдзаг саргъ æфснайдæй куыд дардтой, уый. Уал азы æнхъæлмæ кастысты, ацы саргъы фарсмæ бæхдавæджы хæстæджытæй кæнæ мыггагæй искæйы тугæйдзаг саргъ кæд æрæвæрдзысты.

— Агроном, советон агроном, æмæ астæуккаг æнусы цæрæджы хъуыдытæ кæны, — цæхæртæ скалдта кæстæр.

— Уæдæ бавдæл æмæ тугисæг басгуых. — Сабыр хъæлæсæй загъта бурхил. — Райс хæцæнгарз æмæ нæ искæй агæрах кæн. Ёрмæст дзы тугæйдзаг саргъ нæ уыдзæн, фæлæ...

— Ёдылы ныхас, ды цы дзурыс, уый у тынг ёдылы ныхас, — рафыхти Идаёйы фыд. — Ёз фехъуыстон, мах мыггагæй иу фæмард уæд, давæджы мыггагæй та — дыууæ.

— Гъемæ тынг хорз у! — бацин кодта бурхил. — Ницыуал уæ дарæм. Раттут нын уæ чызджы.

— Нæ, нæ, бынтон афтæ нæу, ныхас сæрæй сæрмæтыл нæ цæуы. Бæхдавджыты азым æгæрон у!

— Уый кæд æмæ кæд уыди. Адæм дæ куы базоной, дæ чызджы цæй тыххæй нæ дæттыс, уый, уæд дыл фæхуддзысты, — хъæддыхæй дзуры бурхил.

— Махæн хæстæгдзинад бакæнæн нæй: нæ мыггаг, нæ хъæстæ сæ чырынты сфæлдæхдзысты, куы сæм байхъуыса мæрдтæм...

— Ёз афтæ æнхъæлдтон, ахæм хабæрттæ æрмæст чингуыты фыст вæййы, — мæстийæ бафиппайдта æрыгон æмæ та йæ галстук раст кæнынмæ февнæлдта.

Бурхил фырмæстæй ныссырх. Мæхæдæг дæр æрвдзæфау фæдæн, мæхи хъустæй куына фехъуыстаин уыцы хабæрттæ, уæд мæ ницæй тыххæй бауырныдтаид, мах рæстæджы ахæм диссагæн уæвæн ис, уый.

Мæ бынатæй сыстадтæн, дуармæ рацыдтæн. Дард кæмдæр Терчы фалæ бæлццæттæласæн поезды цырæгъты рухс разынди. Стæй та мæ хъустæ ацахстой фæлмæн музыкæйы зæлтæ. Зæгъын, иу чысыл ма куы алæуон, уæд сæ сæрмæ цыма спутник дæр фæцæйтæхдзæн. Афтæмæй мæнæй дæс метры æддæдæр агрономты хицау (удæгас Капулетти) фидар бамбæхста йæ ахуыргонд чызджы.

Мæ зæрдыл кæйдæр зондджын ныхæстæ æрбалæууыдысты, ивгъуыд, дам, куы фехсай, уæд абон амардзынæ. Ам та ивгъуыдæй æхсгæйæ мардтой æнаххос æрыгон дыууæ уды уарзондзинад. Ёбуалгъы хабар, уæвæн кæмæн нæ уыд, ахæм æнахуыр хъыгаг диссаг...

Ам тыхсын байдыдтон. Сæумæрайсом Терчы былтыл уыттырнытæ æмбырд кæнон, кæсаг ахсон, æрдзы рæсугъддзинадмæ кæсон, уæддæр ацы хъуыддаг мæ сæрæй нæ хызти. Мæ бон ницы уæвгæйæ мæ фæндыд чызгæн феххуыс кæнын, фæлæ куыд?

Идаёйы фыдмæ бацæуон æмæ йын зæгъон, раст кæй нæу, уый. Зæгъдзæни мын: «Æмæ дæу та цы хъуыддаг и». Хъæусоветмæ æви милицæмæ фæхабар кæнон — сæхи мыл худæгæй схæсдзысты. Стæй ахæм «æххуыс» Идаёйы зæрдæмæ фæцæудзæн? Йæ сонт зæрдæ йын нæ фæцагайдзынæн?..

Æнхъæлмæ кæсын хъæуы, хъуыддаг цæмæй ахицæн уыдзæн, уымæ. Иу изæр, хур куы фæцæйныгуылд, уæд ма йæ сырх-сырхид фæд Терчы уылæнтыл хъазыд æмæ лыстæг дуртæ æмæ эмис агуыридуры пырхæнты хуызæн зындысты, сыфтæртæ та — уардиты æнгæс, цыма æрхуыйæ уыдысты. Æнгуыры босимæ архайгæйæ мæ мæ хъуыдытæ уæгъд нал уагътой æмæ бынтондæр нырхæндæг дæн.

Æвишпайды мæ чъылдыммæ цæфхæдты хъæр куы айхъуыстон, уæд хæрдмæ фæхаудтон. Кæсын, æмæ доны æрфыты æрбатæхы сырхгомау бæх, йæ къæдзил æмæ йæ барц сатæгсау æрттивынц. Сырх-сырхид барæг бæхы бæрзæймæ йæхи нылхъывта. Йæ саргъмæ баст уыд æндæр бæх. Барæджы сатæг-сау сæрыхъуынтæ æмæ рихитæ йæ аив цæсгомыл диссаджы фидыд кодтой. Доны сатæг æртæхтæ мыл æрбакалдтой, афтæмæй æнавдæлонхуызæй хъæуыр-дæм атахтысты.

Сырхзынгау цæхæртæ калдтой бæхы дзаумæттæ, барæджы сызгъæринхуыз бухайраг уæлдзарм худ æмæ йæ сырх цухъхъа. Мæ цæстытæ мын къахта саст айдæны згъæлæнтау сæ æнахуыр æрттивд, цалынмæ хъæумæ фæзилæны, бæлæсты аууон нæ фесты, уæдмæ...

Лæугæйæ баззадтæн, сæлхæрау фæдæн утæппæт рæсугъд нывтæ фенгæйæ. Мæ сæр ницыуал ахста фырдиссæгæй. Æбарæг къæмдзæстыг мыл æртыхст æмæ мæ удмæ рухсы цъыртт нал калди. Цыма мæ фæззыгон мигъ бон акъахдзæф нал уадзы, уыйау æдзæмæй лæууыдтæн. Хæлуарæджы тыны бахаудтæн æмæ мæ тынгæй-тынгдæр æлхъивы, мæхи ратонын дзы мæ бон нæу.

Зыдтон æй, ахæм уавæрæй фæрвæзæн ис æрмæстдæр исты куысты фæрцы, æмæ бавналдтон æнгуырбос халынмæ.

Чысыл рæстæджы фæстæ та мæ хъустыл ауад бæхы цæфхæдты зæлланг. Фæстæмæ акастæн æмæ та фæтарстæн. Мæ тæккæ цур фæвзæрд сырхгомау бæх. Барæг галиу къухæй хæцыд Идæйыл, уый бадти бæхы бæрзæйыл. Йæ уæздан цæсгом къæмдзæстыг, фæлæ амондджын æрттивд кодта, йæ рустæ фырафсæрмæй сырх-сырхид адардтой.

Хъайтары ма мын цы базонын хъуыд. Æргуыбыр мæм кодта æмæ загъта:

— Курын дæ, дæ хорзæхæй, изæры Идæйы фыдмæ бацу...

Бæх йæ бынаты скафыд, йæ ком бахæлиу кодта, фæлæ Хъайтар идоныл фидар хæцыд.

— ...афтæ йын зæгъ, мæнæй кæй æмбæхста, уый ссардтон æмæ йæ фæхæссын...

Уыцы ныхæстæм Идæ йæ сæр ныллæг æруагъта, йæ рустæ та фырафсæрмай ссыгъдысты.

— Ноджыдæр ма-иу ын зæгъ, — Хъайтар мæм худгæйæ æдзынæг æрбакæст, æмæ хинæйдзаг худтгæнгæ загъта, — сæ бæхы, тар стъæлфытæ кæуыл ис, уый сын æрбаластон, нæ фыдæлтæ сын кæддæр сæ фыдæлтæй кæй адавтой, уыцы бæхы. Иæ саргъ дæр тугахуырстæй йæ уæлæ. Мæхи тугæй ахуырст...

Æмæ мæм Хъайтар равдыста йæ галиу армæй дзуархуыз лыг.

— Нæ мыггагæй ма сæ иу лæг кæй хъæуы, уый та баны-майæнт дыууæмæ... Раст нæ зæгъын, Идæ?

Чызг йæ сæр афтæ ныллæг æруагъта æмæ йæ дзыккутæ дыуардыгæй æркалдысты æмæ йын йæ цæсгом бамбæрзтой.

— Зæронд усæн та-иу афтæ зæгъ, Хъайтарæн, зæгъ, тынг хъыг у, хъуыддаг де 'вастæй кæй бакодта, дæ фæндоны сарты кæй ахызт, уый. Стæй ма мын тынг хъыг у, мæ сырх цухъхъайы мæ кæй нæ федта, æз ахæм уæлæдарæс уый тыххæй скодтон, цæмæй мæ йæ зæрдæ барухс уыдаид, — усгур йæхимæ æркаст æмæ хъæрæй ныххудти. Стæй бæхмæ февзыста, йæ къухы цы рæсугъд ехс уыд, уымæй æмæ бæх фатау атахти. Терчы фале куы фæци, уæд сæ фæдыл кæсгæйæ баззадтæн, цалынмæ мæм стыр маргъы хуызæнæй нæ разындысты, уæдмæ.

Дыууæ амонджын уды сæ ных сарæзтой уардихуыз амонджын бæстæм, рæсугъд мигъты æхсæн сын цыма уæлæрвтæм фæндаг фегом æмæ уырдаем тахтысты.

Æз сæ фæстæ кастæн æмæ фырцинæй мæ цæссыгтæ æркалдысты. Мæхи фæиуварс кæнон, уый хъару мæм нал уыд, уымæн æмæ ахæм амонд дæ тæккæ рæзты атахæд, уæд йæ фæстæ ныууадзы æрхæндæг.

Æвиппайды мæм бахъардта, мæ фæлладуадзæн бонтæ æмгъуыдæй раздæр кæй фесты, чысыл фæстæдæр та бафиппайдтон: фæткъуыбæлæстæн сæ дидинæг бынтондæр азгъæлд...

Уырыссаг æвзагæй Хъæрæцаты Зæирæйы тæлмац

ХÆМЫЦАТЫ Юри

ФÆЗЗÆГ

Бахус сонт дымгæтæм хæмпæл,
Кæм хуыссы, кæм та лæууы.
Зараг цъиутæй хъæд — фыдæнхъæл,
Уазал æртæхтæй кæуы...

Æхсæртæг, йæ къæдзил пухæй,
Зæххæй бæласмæ — сæррæтт.
Згъоры марамæ æдзухæй —
Сси йæ къæбиц та йæ мæт.

Фæззæг! Амонджын бæркæдтæ
Ирæн фарнимæ æрхæсс.
Æмæ фервæзæм нæ мæтæй —
Фесæфæд нæ зæххæй хæст!

ХЪАЗБЕГТЫ ХЪАЗБЕГ: 95 АЗЫ

ФЫСТÆДЖЫТÆ ФРОНТАЙ

Зынаргъ Лидæ!¹

Знон дын райстон дæ фыстæг, тынг цымыдисæй йæ бакастæн. Уæлдай æхсызгон мын уыди мæ зынаргъ Амырханы хабар. Цы хорз у, сæрæгасæй кæй баззад, уый! Æгайтма йæ фыдыбæстыл дзæбæхæй сæмбæлд! Ахæм хæлæг дæм кæнын æмæ диссаг — Амырханы кæй федтай, стæй Балойы, уый тыххæй! Æз дæр мæ зæрдæ дарын, Амырханимæ кæй фембæлдзынæн, ууыл. Раттын мæ зæрдæбын æфсымæрон саламтæ.

Лидæ, фыссын дæм, мæ алыварс та бомбæтæ æмæ минæтæ рæмудзынц. Дæн æрдæгхæлд хæдзары. Хæсты цæхæрæй нырма ныр раздæхтæн... Хæстмæ иудадзыг дæр Бурцевимæ цæуын... Нæ операцитæ знон райдыдтой. Нæ фронты сгуйхтыты тыххæй тагъд бæлвырдæй базондзыстут.

Пьесæ фæдæн, 6 фарсы ногæй рафыстон, иннæтæн мæ бон ницыма у, нæй рæстæг. Иуахæмы сæ рафысдзынæн æмæ 9-æм ныв арвитдзынæн. Пьесæйæ нырма ницы рауайдзæни, кæронмæ куыст нæма у, чи йыл бакуса, уый нæй, фæлæ уæддæр уадз æмæ сымахмæ уа...

Лидæ, фыссын та дæм ногæй, хуыздæр гæнæн мын нæ уыди — хæст мæ бакъуылымпы кодта. Фыссын райдыдтон 17.7.43, ныр та 18.7 у. Æхсæвы 2 сахатыл кастæн дæ фыстæг, 5.7.43 кæй ныффыстай, уый. Æвæццæгæн дæм поэतिकон разæнгарддзинад фæзынди. Мæн тыххæй раст фыссыс, мæ бакастæн ницы у, æхсызгон мын у, кæд дæхæдæг дæр æнæниз дæ, уæд. Лидæ, ныртæккæ хæст фæсабыр æмæ иуцъус æдыхстæй фыссын мæ бон у. Мæхи ахсадтон, хи æхсыны фадат нын вæййы æрмæст рæстæгæй-рæстæгмæ... Хотыхты нæрын не 'нцайы, сармадзантæ æмбæу кæнынц. Махуæттæ фрицты сæ разæй айстой! Хæдтæхджытæ æмæ катюшæтæ сын сæ бон базонын кодтой.

Лидæ, Верæ мæм цæуылнæ фыссы? Дæ ахуыры хъуыддæгтæ куыд сты? Куыд æмбæлы, афтæ куынæ цæуой, уæд дын хорз нæ уыдзæн. Куы мæ зоны! Борик æмæ иннæты тыххæй мæм

¹ Хъазбеджы цардæмбал, Соситы чызг.

Северо Осетинская АССР
 гор. Дзудзикау
 ул. Советов, д. 19
Сосновой Л. А.

Почтовый номер 06605 а.

Кабаков К. П.

Финитас Лидеи!

Ой секевое се гыккали,
 Тари думое агъуцъи.
 Теи рæбун и фæлхуари
 Ма хуарз хæлар уолæфцъи.

Цинæ къæси семафони
 Рохæи ыветæ — цырагъæи,

ницы ныффыстай. Иу авд хатты куырдатон, цæмай мын Хæмыцы-фырты адрес рарвитай. Малиты Хъазбегæй фыстæг райстон, æмæ йын знон дзуапп радтон.

Лидæ, Эличы æнæниздзинад куыд у, цы фыссы Анфисæ? Ау, Валодийæ ницы хабар и? Викторы адрес мын цæуылнæ рарвытат, ныффыстайн æм. Ирыстоны мобилизацийы хабар мæм гуырысхойаг кæсы. Фæлæ кæд рауайа, уæд уый æвзæр нæу, нæхимæ куы ссæуон, уæд дзы мæ хæлæрттæй искæйты сæййафдзынæн. (...)

Уæхи Хъазбег

18.07.43

Лидæ, тынг æвзæр фынтæ федтон, фæлæ ма тыхс. Æнæниз, хъæлдзæг у. Ды хъæлдзæг куы уай, уæд æз дæр ныфсхастдæр уыдзынæн.

ФИНСТАÆГ ЛИДÆМÆ

Æй æхсæвæ æ гъиггаги,
Тари думгæ агъуйуй.
Пеци рæбун и фæлхуари
Мæ хуарз хæлар уолæфуй.

Цилпæ къæси æнафони
Рохси цъита — цирагъæй.
'Ма æд цитæ æ уæлгъоси
Бадун хъуæци фæлладæй.

Бадун æма мæ цæстæбæл
Гъазуй мæ гъæу, мæ евгъуд.
Æристадæй мæ зæрдæбæл
Цогæ цардæн æ рæвдуд:

Мæ зинг зæрдæ, мæ сонт догæ,
Институти мæ ахур...
Æвеппайди æнæ зонгæй
Нæ фембæлдæ æнахур...

Нæ сосæг уарзт, не 'фсæрмитæ,
Кæрæдземæ нæ бæллун,
Фембæлгæй-еу нæ зæрдитæн
Сæ цийнадæ, сæ гъазун...

Берæ, мæ хор. Уоци догæн
 Ка 'сфинсдзæнæй æ рæсугъд,
 Ка 'рцъетдзæнæй уоци бонтæн
 Сæ уарзт æма сæ рæвдуд!..

Æй æхсæвæ гъизт, æ сонти,
 Æй саугурмæ, фудуазал,
 'Ма дин, мæ хор, æнафони
 Æрветун æз мæ салан!

Хъ. Хъазбегти

4-аг Украинаг фронт

25.12.1943 анз

Нæуæг анз дæбæл амонди хæццæ æмбæлæд!

Хъазбег

Зынаргъ Лидæ!

Ехх, куы йæ зонис, дæ фыстæг мын цас цин æрхаста, уый! Фыр-
 цинай æркафынмæ дæр цæттæ уыдтæн. Мæ ног æмбæлттæ мæ алы-
 варс æртыгуыр сты æмæ мемæ цин кодтой: «Ехх, Хъазыбег, цæмæ
 бæллыдтæ, уый дæ къухы бафтыди — райстай хабар дæ бинонтæй!»

Фыстæг куы байгом кодтон, уæд мæ зæрдæйы цинимæ
 фегуырди гæзæмæ æрхæндæг дæр — æгæр чысыл уыди дæ фыс-
 тæджы хабæрттæ. Куы йæ кастæн, уæд мæ цæстыты раз цард-
 æгасæй сыстадысты уæ сурæттæ (дæу, Эличы, Анфисæйы, Га-
 дзойы, Валодяйы, Али-Бечы, стæй иннæты).

Иттæг æхсызгон мын уыди, нæ хуыздæр кусджытæй
 камæндæрты хæрзиуджытæ кæй радтой, уый — Скитскийæн,
 Дзагуыры-фыртæн, Гальцевæн. Фæстаг дыууæйы куы фенай,
 уæд сын мæ зæрдиаг саламтæ ратт. Уæлдай цин бакодтон, мæ
 уарзон артисттæ Тæбæхсæуы-фырт, Таутийы-фырт æмæ иннæтæ
 кæй райстой хæрзиуджытæ, ууыл, фæлæ дзы Тотры-фырты
 мыггаг цæуылнæ разынди, цымæ? Афтæ мæм кæсы, æмæ йын
 йæ мыггаг ныффыссын ды ферох кодтай. Фысджыты тыххæй
 та мæ бон нæдæр хорз зæгъын у, нæдæр æвзæр...

Мæхимæ ног хабарæй ницы ис. 15.6.44 азы мæ кандидатай баив-
 той партийы уæнгмæ. Алы бон дæр нын радио æрбахæссы ног
 хабæрттæ, нæ намысджын Сырх Æфсады къухы цы æнтыстытæ
 æфты, уый тыххæй. Цины хос нын вæййынц, фæлæ фыстæджытæ
 арæх кæй нæ исын, уый мын зын у. Мæ зынаргъ Гадзойы тыххæй

ницы зонын. Анфисæйы, Георгийы æмæ иннæты хабæрттæ дæр кæй нæ ныффыстай, уый тыххæй дæм хъуамæ фæзагъд кæнон. Кæм сты, куыд цæрынц?..

Лидæ, мæнæ нæм ног хабар æрбайхъуысти, не 'фсад, дам, байста Минск. Ныртæккæ хъæды кусынц рупортæ, æмæ æфсæддонтæ хъæр кæнынц «ура-а-а». Ехх, куыд æхсызгон мын у уыдæттæ хъусын — адæймаг æвишпайды сразæнгард вæййы ног сгуыхтытæм!

Лидæ, ныффысс мæм: 1) æфсæды кæй дæн, уый тыххæй бæрæгзонæн гæххæтт райстай? 2) æхцайы ног аттестат райстай? Кавказ бахъахъхъæныны тыххæй хæрзиуæг райсынæн мын бæрæгзонæн гæххæтт дæр ма ферох кæн рарвитын...

Мæ зæрдиаг саламтæ ратт Ардасены-фыртæн, зæгъ ын йæ фыстæджытæ йын иудадыг «исын» æмæ куы ссæуон, уæд ын «уæлдай арфæтæ» фæкæндзынæн.

Эльбрусæн, нæ хъæбулæн, мæ саламтæ æрвитын дигоронау: «Уæ лæги бундзæфхад, куд æй дæ цард, ести дин ес, ци хуæрай æма ма ци дарай, уæхæн, æви нæ? Финсæ мæмæ, игъосун кæнæ, ка дæ гъигæ даруй, уой туххæй, æма сæ æз ба ардæгæй дзармадзанæй истæрсунтæ кæнон! Гъе, гиаур, гиаур! Ходис бабæй, æвæдзи, буммез, папæ мæмæ финсуй, зæгъгæ. Ма тæрсæ, рæхги дæмæ хъæртдзæнæн, æрмæст хезунæй ма уæгæ кæнæ!

Мæ хъури дæ кæнун!»

Æрвитын дын мæ хуызист æмæ хус дидинджытæ — хæстон дидинджытæ, кæд рæсугъд не сты, уæддæр дын, æвæццæгæн, цин æрхæсдзысты.

Мæ цæнгтæ дыл тухын, ба дын кæнын иттæг зæрдиагæй.

Дæхи Хъазбег

*Хъазбег 1945 азы 1 майы
Рейхстаджы цур.*

Зынаргъ Лидуся!

Мæнæ дын æппынфæстаг мæ иудадзыгон адрес: «Полевая почта 06605 «а». Ацы адресыл фысс амæй фæстæмæ. Æз ног бынаты дæн, кусын дивизион газет «Сталинская гвардия»-йы. Куыд уыдзæн, цы уыдзæн, уый тыххæй фыссынæн нырма раджы у, рæстæг куы рацæуа, уæд фендзыстæм. (...)

Тыхсгæ ма кæн! Æгас куы уæм, уæд 1945 азы маймæ хæстæн йæ къæдзил разындзæн. 1945 азы кæронмæ ахæццæ уа, уымæн уæвæн нæй. Лидик, ратт мæ зæрдиагдæр саламтæ нæ нанатæн. Георгийæн мæ ног адрес фехъусын кæн — уадз æмæ мæм ныффисса. Дæ хъæбысы акæн, аба кæн нæ зынаргъ хъæбул Эликæн. Ехх, куыд тынг мæ фæнды йæ фенын, фæлæ, уæууæй! Æлгыстаг хæст... Адæттæ кæд фæуыдзысты, кæд басудздзыстæм уыцы æнаккаджы, уыцы сау калмы! У, дæлимон! Дæндагæй йын бахснинин йæ цъаммар, сау маргæйдзаг хурх!!! Цас адæмы бабын кодта?!!

Цæй, хорз. Фендзыстæм. Мæ удлæууæн, æнхъæлмæ кæс, чи зоны, удæгасæй баззайон. Удæгасæй баззайдзынæн дæу тыххæй, нæ мадæлты тыххæй, Эличы æмæ нæ иннæ зынаргъ адæймагты тыххæй. (...)

Ба дын кæнын, мæ удлæууæн!

Хъазбег

25.05.44

Зынаргъ Лидæ!

Æрвитын дæм, Сæйраг Командæгæнæг æмб. Сталин мын цы дыууæ арфæйы гæххæтты саккаг кодта, уыдон. Мæхи хорз æмбарын, æрмæст хаттæй-хатт мæ ахсæн сриссæгау кæны..

Саламтæ уе 'ппæтæн дæр, уæлдай саламтæ Анфисæйæн, Эликæн, Верæйæн, Фацбайæн. Мæ цæнгтæ дыл тухын, ба дын кæнын.

Хъазбег

07.05.45

АДЕМОН СФЕЛДЫСТАД

ТАУРÆГЪТÆ

ДЗИДЗЫЛЫ ЗÆНÆГ

Æлбегатæ Едысы цардысты. Куы сыскъуыдысты, уæд ма сæ иу лæг баззади, йæ ном Куыдзан. Æлбегаты къуылдымæй хъæумæ æрцыд æмæ Беджызатыл йæхи ныффыста. Куыдзанæн райгуырди фырт Дзидзыл. Дзидзылæн фæзынди зæнæг: цыппар фырты æмæ иу чызг, хуындысты: Бетъре, Иван, Абыран, Амрос æмæ сæ хо Баба. Зæнæджы хистæр Бетъре уыди сисамайæг. Иван та куырды куыст кодта, фæлæ хъисфæндырæй дæр хорз цагъта, хъæубæстæ йæм æмбырд кодтой æмæ-иу хъуыстой йæ каджытæм, зарджытæм. Амрос фыййауæй цыди Челиаты хъæуы, Абыран та Едысы цыди фыййауæй. Æфсымæртæн сæ фыд Дзидзыл амарди, сæ хо Тотратæм чынды ацыди. Кæд мæгуыр цард кодтой, уæддæр зæрдæхæлар бинонтæ уыдысты, никæй хъыгдардтой, уый тыххæй сæ адæм тынг уарзтой.

Амросæн Челиатгомы адæм иу цæу балæвар кодтой. Амрос æй йæхиуыл сахуыр кодта, æмæ цæу йæ цурæй дардмæ нæ цыди. Амрос-иу йæ кæрдзыны æмбис радтаид цæуæн. Иу бон тæрккъæвда рацыд. Арв Амросы цæуы æрцавта. Цæу дзыхъмард фæци. Амрос скуыдта, зæгъгæ, ма ахæм коммæгæс цæу кæм ссардзынæн. Сфæнд кодта йæ баныгæнын.

Чырын ын сарæзта. Адæм ын дзырдтой:

— Амрос, ма бакæ афтæ, худинаг у.

— Нæ, мæхи хуызæн æмбаргæ уыд æмæ йæ хъуамæ адæймагау баныгæнон.

Чырыны йæ сæвæрдта æмæ йæ баныгæдта. Суанг ма йын хист дæр скодта, кæд æй адæм нæ уагътой, уæддæр. Амрос дзырдта:

— Чи ма уарзы, уыдон ма цæуы хистмæ æрцæуæнт.

Фæзынди адæмæй ахæмтæ, чи йæм æрцыд. Æмæ цæуы хисты рабадтысты. Рухсаг ын загътой.

Къуыри нæ рацыд, афтæ арв фертывта æмæ Амросæн йæхи æрцавта. Дзыхъмард фæцис Амрос. Йе 'фсымæртæ йын хист кæнын нал бауæндыдысты æмæ йæ баныгæдтой цæуы фарсмæ.

Радзырдта йæ 88-аздыз Беджызаты Байиы фырт Дзига, ныффыста йæ Беджызаты Дудар Цхинвалы 1953 азы.

ЧИ СТЫ СЫГЪДÆГ ÆГЪУЫЗАТÆ

Цæгат Иры цардис иу лæг Алгъуыз æмæ ракуырда усæн Ханты Тасолтаны чызджы. Алгъуызæн афæдзмæ райгуырди лæппу, схуыдта йæ Æзгъæриса. Рахъомыл ис Æзгъæриса, йæ лæджы ранмæ рацыд, æмæ йын йæ фыд Алгъуыз усæн æрхаста Биаслантай иу чызджы. Алгъуыз æмæ йæ ус иу рæстæджы амардысты. Æзгъæрисайæн фæзынди дыууæ лæппуйы, Абай æмæ Томай. Лæппутæ сæ лæджы ранмæ куы рахæццæ сты, уæд сæ мад амард, æмæ сæ фыд дыккаг ус æрхаста. Фæзынди йын фондз лæппуйы: Хъалæг, Дзамæ, Терка, Битар æмæ Гаглой. Ацы фондз æфсымæры сты сыгъдæг Æгъуызатæ.

Æзгъæриса амард, æмæ йæ фырттæ байуæрстой, алкæмæн дæр йæ цæуæт сæхи ныффыстой сæ фыды номæй æмæ хицæн мыггæгтæ систы.

Абайæн Захъайы райгуырди фондз фырты: Оси, Таза, Бапъуна, Зора æмæ Дзукъа. Дзукъа кæстæр уыд. Йæхи дардта хъалæй.

Цæгат Иры ма цардысты Куцитæ, адон цыдæр бæрæгбон кодтой, æмæ сæм Дзукъа бахауди. Дзукъа уарзта Туаты чызджы, фæлæ йæ къухы не 'фтыди. Чызджы ныййарджытæ хъавыдысты сæ чызджы Куцитæн радтынмæ. Дзукъа йæ бæх феныны 'фсон рацыд, æмæ аивтæй чызг дæр йæ фæстæ рауад. Дыууæ

уды бæхыл абадтысты æмæ афардæг сты. Фæдис ма сæ расырдытой, фæлæ сæ нал баййæфтой.

Дзукъа Туайоны ахаста Сацхетмæ. Иу бон Сацхетæй Захъамæ иу лæг æрбацыд, æрфысым кодта Абайтæм. Абай йæ æрфарста, кæцæй æрцыд, кæдæм цæуы, уымæй. Сацхетаг лæг зæгъы:

— Æз сацхетаг дæн, махмæ дæр иу ирон лæг цæры, йæ ном Дзукъа.

Уыцы ныхæстæ фехъусгæйæ уазæгыл тынгдæр баузæлыди: æгайтма йæ фырт æгас у.

Дыккаг бон Абай йæ уазæг æмæ йæ фырттимæ Сацхетмæ араст. Дзукъайы æд ус ракодтой. Сæ фæндаг уыди Цъалагомыл, æмæ сыл Деметы Тæгæрджныы æрталынг, æхсæвы уым баззæдысты. Туайон тынг рæсугъд уыди, стæй сæрæн, æмæ æфсымæртæ сфæнд кодтой Дзукъайы амарын æмæ йын йæ усы байсын. Ус æфсымæрты фæндон бамбæрста æмæ зæгъы йæ лæгæн:

— Де 'фсымæртæ дыл фыдвæнд кæнынц, æмæ райсом ардыгæй макуыдæм ацу.

Райсомы куы сбон ис, уæд сын Дзукъа уырдыгæй нал акуымдта æмæ йæ ныууагътой.

Дзукъайæн райгуырди лæппу, схуыдта йæ Дзуга. Дзуга куы схъомыл, уæд йæ фыдимæ фæбыцæу, фæтæргай æмæ балыгъди Дзомагъгоммæ æмæ дзы æрцард. Афтæ Дзугайы номæй зæнæг абирæ ис, æмæ сæ хонынц Дзугатæ.

Дзукъайæн Деметы къуылдымы нæ æрвад уыди, нæ хицон æмæ тынг тыхст. Иу бон сыстади, Деметы къуылдым ныууагъта æмæ Челиатгоммæ балыгъди, сарæзта дзы хæдзар. Захъайæ йæм æрцыдысты йе 'фсымæртæ Оси, Бапъуна æмæ Таза, баххуыс ын кодтой хæдзар саразынмæ. Дзукъа баззади Челиаты цæргæйæ Козатæ æмæ Надиратимæ.

Ам ын райгуырди цыппар лæппуйы: Айтег, Дула, Чех æмæ Тамаз. Лæппутæ рахъомыл сты æмæ цыппар хæдзары баисты. Иу бон сæ фыд амарди, бавæрдтой йæ зæппадзы. Уæдмæ цыппар æфсымæры дæр фæцæуæтджын сты, æмæ сыл зæхх ничердæмуал æххæссыд, алчи дзы йæхицæн сарæзта мæсыг æмæ райдыдтой хæцын æндæр мыггæгтимæ. Дзукъаты фарсмæ цардысты Мысостатæ, сæхи Дзукъаты дæлбар бакодтой. Беджызаты мыггаг куы аскъуыд, уæд Дзукъатæй иу Гадже Едысмæ æрбалыгъди цæрынмæ æмæ йæхицæн зæхх æрцахста. Дзукъатæн уæддæр зæхх нæ фаг кодта æмæ Ламардоны цæрæг Мæхъитимæ

зæххы тыххæй схæцыдысты. Царди ма Челиатгомы æндæр мыггæгтæ, фæлæ сæ Дзукъатæ уæлæмæ скæсын дæр нæ уагътой. Сæ фарсмæ цæрæг Мысостатæ цъус кæй уыдысты, уый тыххæй сæхи бакодтой Дзукъаты дæлбар. Челиаты уыдысты Цъырынгаты зæххытæ. Цъырынгатæ куы аскъуыдысты, уæд уыдон зæххытæ Дзукъатæ сæхи бакодтой, байстой сæ Мæхъитæй. Мæхъитæн нал уыди зæхх æмæ сæхи бакодтой Томайты уазæг, афтæмæй Томайтæ дыууæ лæджы амардтой Мæхъитæй. Дзукъатæй иу Тото хуынди, дæсны уыди топпæй æхсынмæ. Уый барвыста Томайтæм:

— Гъе, уæууæй фæуат, Томайтæ, æрвадæлтæ куы стæм, уæд саухъус адæмы сæрыл уæхи цы цæгъдут, чи уын сты Мæхъитæ, мах уæ рахиз армы куы стæм.

Тото топп сæргъæвта æмæ Мæхъитæй иуы мæсыджы сæрмæ фехста, æмæ лæг мардæй рахаудта. Томайтæ ницыуал сдзырдтой Тотойы ныхасмæ, сыстадысты æмæ Рукъмæ рафардæг сты. Уæд Мæхъитæ Дзукъатæй æркуырджы туджы аргъ.

Мæхъитæн гæнæн нал уыд æмæ сæ аххосджынты загътой.

Дзукъатæ радтой Цъырынгаты хъугом. Мæхъиты фыдгæнджытæ уыдысты æртæ хæдзары. Уым сын цæрæн нал уыд æмæ Гуырдзыстонмæ алыгъдысты, сæ зæхх Дзукъатæн баззади. Фæлæ та уый дæр ницы фаг уыди Дзукъатæн æмæ хъуыдытæ кодтой. Згъуыбыры фæндаджы сæрмæ, гæды бæлæсты цур, цардысты дыууæ хæдзарæй Тыбылтæ. Уыдысты тынг фыдуаг, фæндаггоны нæ рауагътаиккой, исты сын куынæ радтаис уæд, стыгътой бæлццæтты, суанг ма се 'рвад Ерманы Тыбылатыл дæр — нæ ауæрстой. Адæм сæ тынг фæлмæцыдысты, йæ ныфс сæм ничи хаста.

Уæд Ерманы Тыбылатæ загътой: «Ацы дыууæ хæдзары чи фесафа, уымæн лæвар дыууæ æстдæс сæры фос». Уыцы хæс Дзукъатæ сæхимæ райстой. Иу бон куывд скодтой æмæ æрсайдтой ацы дыууæ хæдзары, æрмæст ма сæ сæхимæ баззад иу ус. Бадт йæ тæккæ тæмæны куы уыд, уæд Дзукъатæ усы марынмæ рарвыстой иу лæджы. Уый аивæй бакаст, ус цы ми кæны, уымæ. Уый арахъхъæгтæ стауы. Дзукъайы-фырт хъримаг рудзынгыл авæрдта æмæ йæ фехста æрхуы нæмыгæй. Нæмыг усы чылдымæй ахызт, астæуыстæг басаста. Йæ тæвдæй ма ус стуан раскъæфта, Дзукъайы-фыртыл æй фехста, æмæ сæ дыууæ дæр æрхаудтой. Ус йæ уд систа. Дзукъайы-фырт йе 'муд æрцыди, сыстади, рараст и Челиатмæ. Хъæу æм куы 'рбазынд, уæд æмбарынæн

топпæй фехста. Дзукъатæн уый цы базонын хъуыди, февнæлдтой дыууæ хæдзарвæндаджы лæгтæм æмæ сæ фыджыны кæрстытæ скодтой. Афтæ бабын сты дыууæ хæдзарвæндаджы, сæ зæхх, сæ дон баззади Дзукъатæн, дыууæ æстдæсы фос дæр райстой Ерманы Тыбылатæй. Ацы хабар айхъуысти мæсгуыты бæстыл, бирæ адæм сын арфæтæ кодтой..

Фæлæ Челиаты дæллаг фарс цардысты Боботæ, уыдон сфæнд кодтой Дзукъаты ныццагъдын. Иу бон Дзукъатæ хъæдæй суг ластой. Боботæ сыл сæмбæлдысты, Дзукъатæй авды басайдтой марынмæ. Боботæй иуы ус Дзукъатæй уыд, уый йе 'рвадæлтæн бамбарын кодта, зæгъгæ, уæ маргæ кæндзысты. Уæд Дзукъатæ рудзгуытыл рагæппытæ ластой æмæ ралыгъдысты.

Ралæууыдысты галæргæвдæн бонтæ. Боботæ гал аргæвстой, фынгтыл рабадтысты. Дзукъатæ æртыхстысты сæ алыварс, сæхи сыл ныццавтой, дыууæ лæппуйы ма дзы Джыцалы хъæдмæ сæхи аппæрстой, иннæты скуынаг кодтой, сæ зæхх, сæ дон баззади Дзукъатæн. Боботæй фæмард и фараст лæджы æд бинонтæ. Дыууæ лæппуйы Сыбайы æфцæгыл ахызтысты Тибмæ, семæ ракодтой 12 лæджы Дзукъаты ныхмæ. Æхсæвы иу ран æрулæфыдысты. Райсомы мит ныууарыд, æмæ Боботæ куыддæр æфцæгæй фæуырдыг кодтой, афтæ сыл зæй фехæлд, æмæ се 'гас дæр бабын сты.

Дзукъаты мыггаг тынг абырæ, зæхх сын нал фаг кодта. Едысы сын цы зæххытæ уыдис, уыдон Беджызатæ сæхи бакодтой. Иу бон Чехы цæуæт сыстадысты, хæрзбон загътой се 'рвадæлтæн æмæ фæлыгъдысты Абулахмæ, уым цæргæйæ баззадысты. Стæй та Тамазы цæуæт фæцыдысты Андоретмæ. Челиаты ма дзы баззадысты Айтег æмæ Дулайы цæуæт æмæ абон дæр цæрынц.

Дзырдта йæ 78-аздыд Дзукъаты Муссæ, Челиаты хъæуы цæрæг. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар 1947 азы 4 апрелы.

ХÆЛÆГГÆНАГ

Уыди дыууæ сыхаджы, фыййæуттæ. Сæ иу æгæр хæлæг кодта алцæмæ дæр, искамæ исты куы федтаид, уæд дзырдта:

— Тæхуды, мæн дæр ахæм куы уайд.

Иу бон чидæр ус хаста æмæ хæлæггæнаг сыхаг зæгъы:

— Ехх, æз дæр ус куы 'рхæссин æмæ мæ паддзахы чызг та усæн куы уайд.

— Ёз дын æй дæ къухы бафтаудзынæн, мæ хорздзинад дæ зæрдыл куы бадарай, уæд.

— Бадардзынæн æй мæ зæрдыл.

Лæг Таранджелозы дзуарæй ард бахордта. Уæд йæ сыхаг араст и паддзахмæ, бирæ фæрадзур-бадзур кодта йемæ. Бонифæстагмæ паддзах сразы. Хæлæггæнаг лæг паддзахы сияхс баци. Йæ сыхаг ын йæхи фос дæр радта, æмæ хæлæггæнаг тынг схъæздыг. Бирæ азтæ рацыдис. Иу бон хæлæггæнаджы 'мбал загъта:

— Фæцæуон ме 'мбалмæ, кæддæра мæ куыд суазæг кæнид.

Йæ уæлæ бызгъуыртæ дарæс скодта æмæ йæм æрцыди. Хæлæггæнаг æм сарыстырæй æмæ æнæрвæссонæй ракаст, йæ былтæ сысчылтæ кодта æмæ йæ фæрсы:

— Чи дæ? Цы дæ хъæуы мæнæй?

— Нал мæ зоныс, де 'мбал куы дæн, иумæ сæгътæ куы хызтам?

— Ёз демæ сæгътæ никуы хызтон. Ме 'мбал дæр никуы уыдтæ.

— Ау, уый та куыд? Паддзахы чызджы дын дæ къухы бафтын кодтон, Таранджелозы дзуары номæй сомы дæр куы ракодтай.

— Ныр цытæ дзурыс, фесæф ардыгæй тагъд! Таранджелозы кой мæм никуы уыд.

— Таранджелоз мæ йæхæдæг рарвыста дæумæ, де 'мбалы, дам, фен.

— Ёмæ мæ цы уыныс?

— Бакуырм, дам, дæ, æмæ дæм бæрæггæнæг æрцыдтæн.

— Бакуырм дæ кæнæд Хуыцау æмæ искуы бæрзæйсаст фæу!

— Нæ, æз цас раст дæн, афтæ раст мæ цард ацæуæд, фæлæ ды цас хæрам дæ, уыйас саугуырм бау, дæ развæндаг куыннæуал уынай!

Хæлæггæнаг лæг ныззыр-зыр кодта, саугуырм баци æмæ хохæй ахаудта. Йæ хъæздыгдзинад æмæ паддзахы чызг та раст лæгæн баззадысты. Хæлæггæнагæн, æнæуæзданæн æмæ æнæцæстуарзонæн сæ хин сæхиуыл æрцæуы, адæмы æлгъыст сæ баййафы, фарны лæгæн та Хуыцау æххуысгæнæг у, адæмы фарнæй йын хай вæййы.

Радзырдта йæ 100-аздыд Абайты Тедойы фырт Тембол, Базилæны цæраг. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар 1959 азы 14 июлы.

ФЫСЫМ АЕАЕ КЪАЕРНЫХ

Уыдис иу лæг. Ус æрхаста æмæ зæгъы йæ усæн:

— Хъусыс, усай, æз цæрын къæрныхæй, ды та хæдзары куыст кæн.

Сразы ус, кæрдзын кодта, хæдзар сыгъдæгæй дардта.

Къæрных иу бон араст и давынмæ. Цавæрдæр хъæумæ бахауд, иу хæдзары æрфысым кодта. Фысымы кæрты баст уыд иу нард гал. Сфæнд кодта къæрных йæ радавын. Фысым æй хорз фæдта, стæй йæ æхсæвы уаты схуыссын кодта. Уыцы 'хсæв нæ сарæхсти къæрных гал адавынмæ. Райсомы куы сыстад, уæд æй фысым фæрсы:

— Бахатыр кæн уазæг, фæлæ кæмæй дæ, дæ ном цы хуыйны?

— Æз дæн Амалатæй, мæ ном — Хафына.

— О-о-о! Диссаджы ном хæссыс, Хафына.

— Хуыцау ын ма ныббарæд, мæныл уыцы ном чи сæвæрдта!

Æхсæвæр бахордтой æмæ Хафынайы схуыссын кодтой. Цæй хуыссæг æй ахста, рафт-бафт кодта йæхимидæг. Æмбисæхсæв куы ссис, уæд сыстад æмæ галы радафта. Фысым сыстад йæ фос бæрæггæнæг, кæсы æмæ гал уым нал и. Бæхыл абадт æмæ ра-раст йæ гал агурæг. Иу ран къæрных æд гал йæ размæ фæци. Фысым йæ дзабыр раласта æмæ йæ фæндагмæ сæппæрста. Къæрных æй систа, æмæ иннæ дзабыр агурын райдыдта. Фысым къæрныхы бæх æмæ йæ гал сæхимæ æркодта. Йæ ус æй фæрсы:

— Дæ 'ннæ дзабыр кæм и?

— Хафынайæн æй радтон бæхыл, иннæ дзабыр дæр мын радтын хъуыд, фæлæ мæ æрбайрох.

Ныхæстæ къæрных фехъуыста, дзабыр раласта æмæ йæ баппæрста фысымы кæртмæ. Иу хъæр ма сæм бакодта:

— Гъа, мæнæ уын иннæ дзабыр дæр æмæ мауал хъæр кæнут, адæмы ма сыхъал кæнут.

Уый адыл къæрных бæгъæввадæй афардæг, гал нæ, фæлæ йæ бæх дæр нал фæци.

Радзырдта йæ Гуыдиаты Семен, Окрохъаны хъæуы цæрæг. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар 1959 азы 16 июлы.

БЫГЪУЫЛТЫ ДЗÆУГ

Фалæ, фæсхохы, Тменыхъæуы цардысты Быгъуылтæ æмæ сарæзтой мæсыг. Тасы заманы-иу сæхи мæсыджы бавæрдтаиккой. Быгъуылтæй иу хуынди Дзæуг. Уый иу хуымуатыл фæхыл и Хъаныхъуатимæ. Хъобанмæ хæстæг дыууæ лæджы кæрæдзимæ

лæбурынтæ систой. Дзæуг хистæры фырты хъамайæ барæхуыста, лæппу хуынди Мырзæхан. Мырзæхан фæмард и, дыууæ мыггаджы фæтудджын сты. Дзæугæн ма уым цæй цæрæн уыди, кæд тыхджын мыггаджы 'хсæн цардис, уæддæр. Уыдис ын æфсымæр, уый йын зæгъы:

— О ме 'фсымæр, ам махæн цæрæн нал и. Быгъуылтæ дæр нæ кæм бавæрдзысты? Æмæ фæлидзæм.

Дзæуг дæр уæлдай ницыуал загъта, æмæ дыууæ æфсымæры фæлыгъдысты Къобмæ, уым сын зонгæ лæг уыд æмæ уымæ æрцардысты. Уым фæцардысты иу азы бæрц, стæй Дзæуг зæгъы:

— Сæфæм æви мæлæм, уæддæр фæстæмæ аздæхæм нæхи бæстæм. Кæннод нæ фысымы æгæр хъыгдарæм.

Сæ фæнд сæ фысымæн бамбарын кодтой. Уый сын зæгъы:

— Хорз уын нæ рауайдзæн, туг исын дон аназæгау нæу, цæрут мæмæ.

— Бузныг дæ стæм, айуонг нæ кæй фæдардтай дæ хæдзары, фæлæ нын æнæ здæхгæ нæй.

Хæрзбон загътой сæ фысымæн, стæй аздæхтысты, сæхи хъахъхъæдтой фыдбылызæй, афтæмæй. Арвы комыл ахызтысты æмæ Терчы фаллаг фарс иу къуылдымыл æрбынат кодтой. Сæхицæн сабыргай хæдзар сарæзтой, фос самал кодтой, хуымтæ-иу бакодтой. Хадзи цуаны цыди, Дзæуг та хæдзары куыст кодта. Уæд Тменыхъæумæ сæ хабар фехъуыст, æмæ сæ цурмæ æрлыгъдысты Байатæ æмæ Хъабантæ. Уыдон дæр хæдзæрттæ скодтой. Уыцы цæрæн бынат схуыдтой Дзæуджыхъæу. Дзæуджыхъæуæй чысыл фалдæр хъазахъхъæн бынат уыдис, уыдон хъахъхъæдтой Арвы ком. Сарæзтой дзы фидар. Ирæттæ фидар аразын нæ уагътой æмæ сын æй æхсæвыгон ныккалдытой. Хъазахъхъ уæд кæмдæр уыдысты. Куы фæзындысты, уæд хъуамæ фæхыл уыдаиккой ирæттимæ. Дзæуг сын зæгъы:

— Кæд нæ нал хъыгдардзыстут, уæд уын нæхæдæг сараздзыстæм фидар.

Хъазахъхъ ууыл сразы сты æмæ бафидыдтой, кæрæдзимæ къухтæ радтой, æмæ сын ирæттæ фидар сарæзтой. Уæд адæм фидары алыварсмæ лидзын райдыдтой, æмæ хъæу стыр кæнын райдыдта, ног фидæрттæ дзы фæзынди æмæ сгорæт и Дзæуджыхъæу.

Абон дæр хуыйны афтæ.

Радзырата йæ 127-аздыд куырм зæронд лæг Беджызаты Пепейы фырт Леуан. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Нæ равдысты —
Дзиуаты Батрадзы куыстытæ*

Мад (фрагмент).

Гыщи.

Кæхцгæнæн.

Фæззæг.

Фæлад.

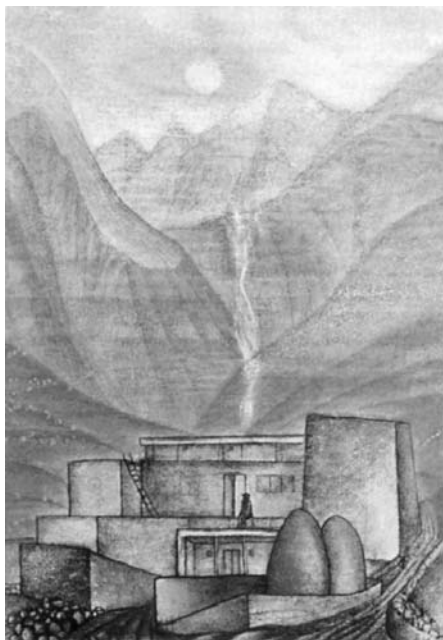
«Талынджы фендзыстут, м' адæм, мæ рухс»
Токаты Алихан

Цъупытæм.

Наргом.

Иунæг.

Ацæмæз.

Зæлинаæ æмæ музыка.

Земфирæ хъазæн чындзимæ.

Номарæн.

Изъер Тибы.

Дзæбидырдуан.

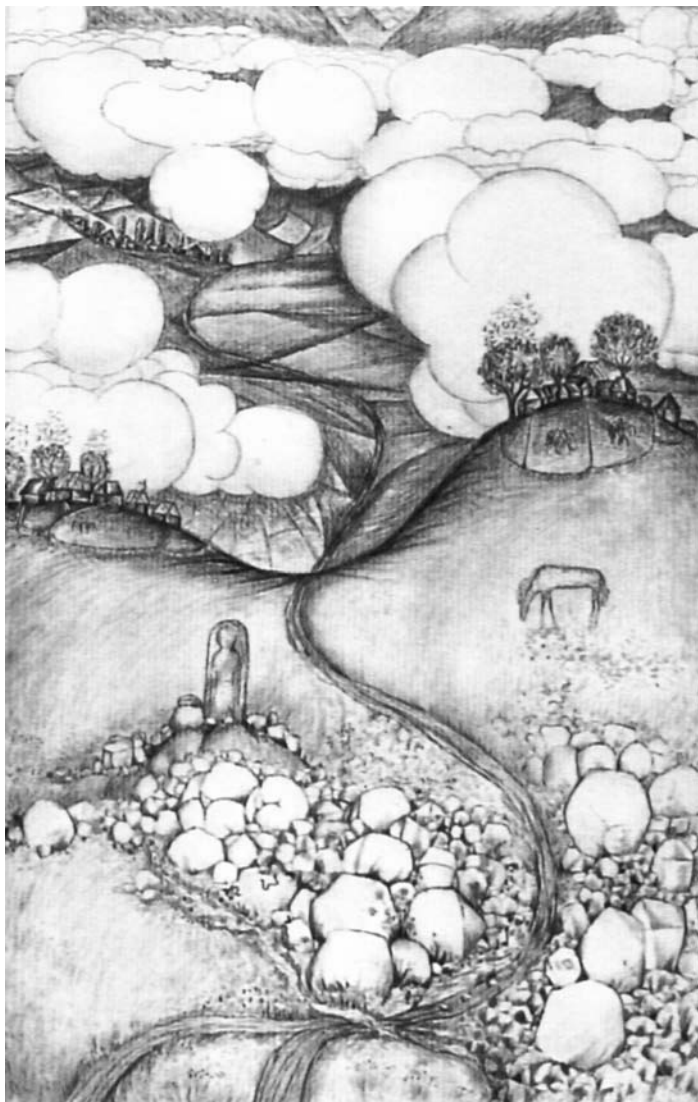
Хосгæрдæнты.

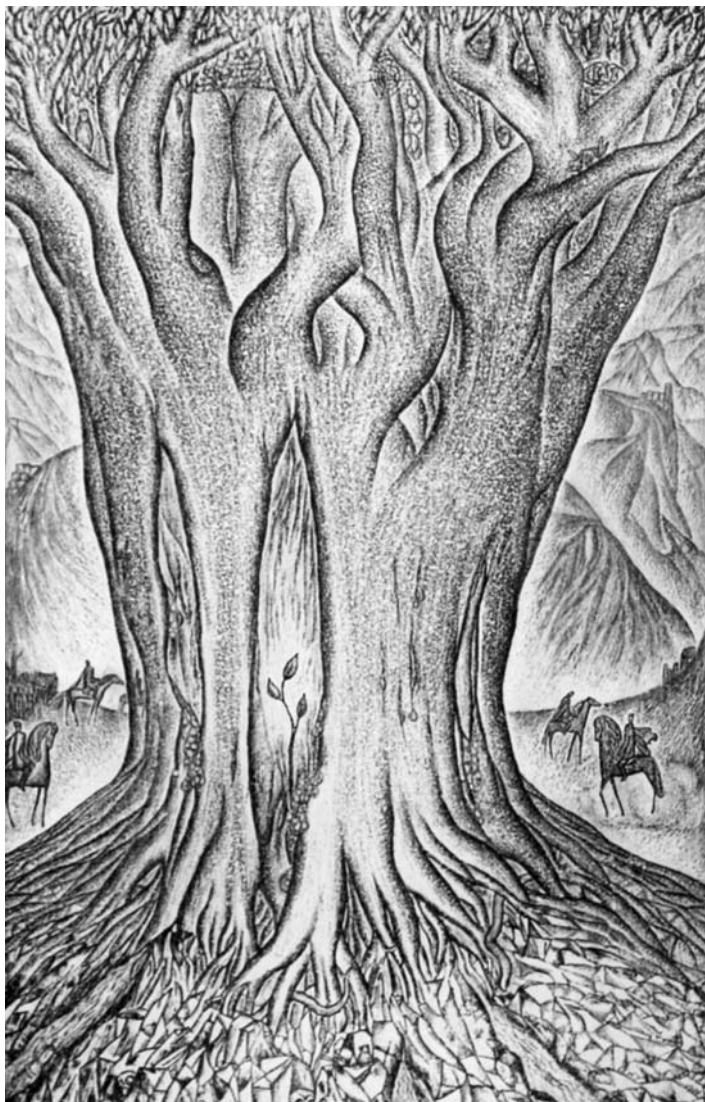
Уалдзæг.

Сабибонтæ.

Фандаг жмæ бæх.

Царды бәлас.

Хурты хур.

ЧИ УЫДИ РУБАЙТЫ РЕУАЗ?

Хъуды комыл нымад уыдысты, Бæрзæфцæгæй гуырдзиаг Хады комы фыццаг хъæу Млеты онг цы ирон адæм цард, уыдон. Бæрзæфцæг цæгатырдыгæй æмхæст у, рагон бæлццæттæ сæ мысинæгты цы Хъуды хохы кой кæнынц, уымæ. Йæ фæстæ цæгатырдыгæй дардæй зыны уымæй бирæ бæрзонддæр. — куадзæны ахуырст айчы хуызæн — гæмæхсæр Сырхы хох. Хъуды хохæн йæ хуссарфарс æмæ йæ тъæпæн уæлхох сты зæлдæйæ æмбæрзт, æмæ сæ пайда кодтой уыгæрдæн æмæ фысвос хызынæн. Хохы фахсæй фæндагмæ зыны Быдарты хъæууат, цардысты дзы æрмæст Быдартæ цалдæр хæдзарæй (1940 азы ма дзы баззад иу хæдзар). Хъæу административон дихгондæй хауди Къобы зылдмæ. Арвыкомы фæндаг куы байгом, уæдæй фæстæмæ йæ куыстхъом царджытæ нымад уыдысты паддзахадон службæгæнджытыл — сæ хæс уыд бахъуаджы сахат фæндагон адæмæн æххуыс кæнын æмæ фысым уæвын. Хорз арæхстысты, æмæ уыдысты хорзæхджын паддзахи хицауадæй. Цалдæр азы размæ Гуырдзыны хицауад уый тыххæй Бæрзæфцæгыл сæвардта номарæн фæйнаг, фæлæ дзы Быдартæ æвдыст æрцыдысты гуырдзиагтæй — Бидарашвилитæй. Бæрзæфцæгæй фæндаг ныгуылæнырдæм ныххизы Хъуды хохы тъæпæн фæдджимæ — Хъилы фæзмæ. (Цæмæн, уый нæ зонын, фæлæ бынæттон царджытæ Бæрзæфцæджы бæсты арæхдæр дзырдтой Хъилы 'фцæг. Уымæ баст у Хъилы Уастырджи дæр). Хъуды комы тыххæй раздæр мыхуыры цы æрмæг рацыд, уæлдайдæр уырыссаг æвзагыл, уым Хъилы фæз хонынц «Чертова долина», фæлæ уыцы ном ардæм ницы бар дары. Фæндаг Хъилы фæзы здæхы хуссарырдæм æмæ цæуы Хъуды комы хурыскæсæйнаг уæлбылты Гудаурмæ. Уым уыди хъæусовет æппæт комæн дæр æмæ æхсæнадон куыстуæттæ. Уырдам хæрз хæстæг хуссарырдыгæй уыд Уæлвæз. 1944 азы ма уыцы хъæуы Дзуатæ

цардысты 5 хæдзарæй, Дзиуатæ — 4, Цæллагтæ — 2, Бызыккатæ, Абайтæ, Кокайтæ, Рубайтæ, Бурдзиатæ æмæ Дулатæ та фæйна иу хæдзарæй. Уымæй хуссарырдæмдæр — Сохъхъуыртыхъæу, цардысты дзы Сохъхъуыртæ æмæ Дзанайтæ. Ацы хъæутæй скæсæнырдæм, фæндагæй иуварс, ис дыууæ гыццыл гуырдзиаг хъæуы: Сетуртæ æмæ Къайсауртæ. Сохъхъуыртыхъæуы цур В. Маяковскийæн цы стыр цыртдзæвæн ис, уырдыгæй комы бынмæ фæндаг цæуы бирæ гакъонтæй. Стæй Хъуды комы æппæты кæройнагдæр хъæу Дæллаг Ганисы æрбакомкоммæ доны галиуфæрсты аздæхы хуссарырдæм. Дæлдæр хиды сæрты бахизы фыццаг стыр гуырдзиаг хъæу Млетмæ. Ардыгæй райдыдта гуырдзиаг Хады ком.

Млетæй Дæллаг Ганисы астæу Сохъхъуыртыхъæуырдыгæй бынмæ кæлы суадон, ууыл фæндаджы был арæст ис фонтан. Йæ фарсмæ къæдзæхыл — цыппæрдигъон лæгъз бынат. Уым раздæр æвæрд уыд æрхуы къæй, æмæ йыл фыст, ардыгæй райдыдта Арвыкомы фæндаг, зæгъгæ. Рубайты Абрам куыд дзырдта, афтæмæй уыцы фæйнаг 1927 аз адавтой тырсыгоймаг Каллманты æфсымæртæ.

Ныр фæстæмæ Хъилы фæзмæ аздæхæм æмæ къахвæндагыл коммæ ныххизæм. Уым Арагуйы доны рахизфарс уыди Уæллаг Ерæто, цардысты дзы Дзанайтæ æмæ Рубайтæ. Уырдыгæй хурныгуылæны уæлбылырдæм — къахвæндаг Урстуалтæм. Уæллаг Ерæтойæ гыццыл дæлдæр уыди Дæллаг Ерæто, цардысты дзы Гæдиатæ. Сæ бакомкоммæ доны галиу фарс — Цгъойтыхъæу. 1938 азы уырдыгæй фæстаг хæдзар фæласта ивылд дон. Дæлдæр уыди Фаллагхъæу, цардысты дзы Такатæ, Такъæтæ (Кочортæ) æмæ Цæболтæ. Уырдыгæй уæлæмæ къахвæндаг цæуы Хъилы фæзы дæллаг кæронмæ. Дæллаг Ерæтойæ бындæр комы астæу — бæрзонд къуыбыр. Дон кæлы йæ галиу фæрсты, иуырдыгæй æмбæрзт у хъæдæй. Хъæды сæрмæ, рагъмæ хæстæг, сырх айнæг къæдзæхтæ. Рагъыл стыр зæппæдзтæ, сæ систæ хорз амад чызырзмæстимæ, зæххы ныгъуылынц 2 метры бæрц. Сæртæ цæмæй æмбæрзт уыдысты, стæй мæрдтæ куыд æвæрд цыдысты, уый бæрæг нал у. Уыди дзы, æрхуы тасмачыйæ æмпъызт чи уыд, ахæм сæрыкъуыдыр. Уырдаæм арæхдæр цыдысты гуырдзиагтæ, туристытæ, дам, сты. Цасдæр рæстæджы фæстæ сæрыкъуыдыр ахастæуыди. Бынаттон цæрджытæ йæм арæх не 'фтыдысты — табуйы бынат æй хуыдтой, стæй дзы Саудзуары кувæндон уыд.

Уыцы къуыбырæн йæ хуссарварсы дыууæ сыхæй æрбынат код-та Хъуд. Стырдæр сых хуынди Хъуд. Цардысты дзы Самтæ æмæ Рубайтæ. Сыхы кæрон уыди Ныхас. Иннæ сых хуынди Æхсæрхъæд (йæ фарсмæ зади æхсæр бæлæсты къох). 1938 азы дзы дыууæ хæдзарæй цардысты Самтæ, æхсæз хæдзарæй та Рубайты Реуазы фæдонтæ, фыды номæй сæ хуыдтой Реуазтæ. Хъæуы уыди Хъуды Мадымайрæмы аргъуан, æрæджиау ма йыл æвæрд æрцыд иу ном — Дзуарыхъæу, æмæ сæрмагонд гæххæтты-ты афтæ фыст цыди. Хъуды уыди райдайæн скъола, цыдысты йæм уæлдæр ранымад хъæуты сывæллæттæ дæр. Хъæуæн йæ рахизырдыгæй фарс комы уæлбыл иу ран фæкъяхыр, æмæ ууыл-ты уæлæмæ цыди фосыскъæрæн фæндаг, уыгæрдæнтæ æмæ сæрвæттæ кæм уыдысты, уыцы Мичетмæ, хуыдтой йæ Къахы-ры фæндаг. Мичетæй дыууæ къахвæндаджы цæуынц Дзимыр-гоммæ, иу та — Гнугъ æмæ Урстуалтæм. Къахырæй гали-уырæмдæр уæлбылмæ — къахвæндаг Ерхотмæ. Уым цардысты Рубайтæ æмæ Хъабантæ, раздæр ма — Кодзыртæ дæр. Хъудæй дæлдæр ком иу ран тынг æрбанарæг. Уырæм Уæлвæз æмæ Сохъхъуыртыхъæуырдыгæй коммæ цæуы стыр цæхгæр айнаг къæдзæх. Æрæгвæззæг-иу дыууæ хъæуы саныччытæ йæ сæрма хизгæ æрцыдысты æмæ уый тыххæй баззади «Саныччыты къæдзæх»-æй. Йæ бакомкоммæ, тынг хæстæг, доны рахиз фарс, — тигъджын цæджындзты хуызæнæй чи згъæлы, ахæм къæдзæх. Йæ дыууæ фарсы — къохтæ, у уыгбадæн. Дыууæ къæдзæхы астæу хъæр кæнæ æхситтæн йæ азæлд бирæ рæстæджы дæргъы хъуысы дыууæрдыгæй дæр. Дон та стыр дурты астæуты афтæ тагъд цæуы, æмæ йæ сæр-сæрæй цыфæнды хъæрайдзурджытæ дæр кæрæдзи нæ фембарынц. Ууыл ма æхсæвыгон уыгты уасын куы бафты, уæд ахæм уынæрты æмтæры азæлд зæрдæйæн æхсызгон кæм ваййы! Уымæн сбадти уыгбадæн хохыл ном «Хæйрæджыты къæдзæх». Сылгоймагтæ дзы талынджы иунагæй цæуын нæ уæндыдысты. Къæдзæхæй комырæм разæ-бул ауыгъд фæлгуыр. Доны сæр-сæрæй фехъусæн ницы уыд, æмæ цæмæй комы цæуджыты дæхимæ æрыхъусын кæнай, уый тыххæй уыцы зæбулмæ хъримагæй æхстой: нæмыг фæздæджы хуызæн рыг калдта, æмæ уæд фæндагонтæ сæ цæстæнгас здæхтой Хъудырæм, цы сæ домынц, уый базонымæ. Ахæм уагæвæрд зындгонд уыди, коммæ чи æфтыди, уыдонæн. Фæлгуыр уый тыххæй хуыдтой Сидæн. Уымæй рахизырæмдæр къæдзæхы

сæрмæ ис саргъау, хуыдтой йæ Сидæны къахыр. Фæстагмæ Сидæны сæр нал хъуыд æмæ йæ кой дæр ничиуал кодта. Къахыр та, æвæццæгæн, æнцондæр дзурæны тыххæй раивта Сидзæры къахырмæ.

Хæйрæджыты къæдзæхæй дæлдæр — Уæллаг Ганис, цардысты дзы Гæдиатæ, Кодзыртæ, Рубайтæ æмæ Хъабантæ. Уæллаг Ганисы бынмæ уыди Дæллаг Ганис — комы æппæты кæройнаг хъæу. Цардысты дзы Гæдиатæ, Дзестелтæ æмæ Хъоротæ. Дæллаг Ганисы бакоммæ, доны галиу фарс, стыр цæхгæр къæдзæхыл уæлиауæй зыны, йæ бахизæн чъырамад кæмæн у, ахæм лæгæт. Фæндаг æм нæй. Афтæ-иу дзырдтой, уым, дам, æфсæн рæхыстæй баст у Даредзанты Амыран. 1937 азы йæ зымæгон бабæрæг кодтой альпинисттæ, æмæ дзы ссардтой арты бынат æмæ дурыны сæстытæ.

Ацы бæстон хабæрттæ тынгдæр уымæн кæнын æмæ, амæй-размæ Хъуды комы тыххæй мыхуыры цы æрмæг рацыд, уым бираæ нæмттæ æмæ хабæрттæ зыгъуыммæ æвдыст æрцыдысты. Ахæм аиппытæ ис Хæдарцаты Азæйы гыццыл чиныг «Легенды Кудского ущелья»-йы дæр (1971 аз), кæй фарстæуыд, уыдон раст дзуаппытæ нæ лæвардтой æмæ уый аххосæй.

Гæдиаты Секъа йæ радзырд «Арагуийы æлдар Нугзар»-ы Рубайты Реуазы хоны хъаруджын зындгонд лæг, комы адæм сæ фæдзæхст æлдармæ фæхæццæ кæнын кæмæн бабар кодтой, ахæм. Дарддæр та йæ мæлæты хабары æвдыст цæуы æфхæрæн ныхæстæй: «Реуаз æлдарæн радзырдта адæмы фæдзæхст ныхæстæ. Кæй зæгъын æй хъæуы, æлдар мæстæй артау ссыгъдис, бандон фелвæста æмæ йæ Реуазы сæрыл ныццавта. Реуаз йæ карды сæрмæ февнæлдта, фæлæ йыл æлдары асаулытæ амбырд сты æмæ йæ кæрты æрра куыдзы мард ныккодтой». Секъа ирон литературæмæ цы æвæрæнтæ бахаста, уыдоныл джигул кæнынæй Хуыцау бахизæд. Фæлæ рæстдзинад зæгъын Хуыцау адæмæн хорзæн радта, æмæ уый хъуамæ рох ма уа. Кæд Реуаз, комы адæм сæ зæрдæ кæуыл дардтой, ахæм æвзæрст лæг уыд, уæд цæмæн æвдыст æрцыд æнæуынонæй, цæмæн æй абарста автор æрра куыдзимæ?¹

¹ Уацы автор цыма раст нæу. Биноныгдæр ахъуыды кæнгæйæ, бæрæг у: Секъа Реуазы æрра куыдзимæ нæ бары, фæлæ æлдары æмæ йæ фæсдзæуинты цæммардзинад ирддæрæй равдисыны охыл ныффыста ахæм ныхæстæ. Ома уый бæрц æгъатыр, тугмондаг уыдысты, æмæ æрра куыдзыл куыд нæ ауæрдай, афтæ нæ бацауæрстой хъудæгты минæвар æнаххос Реуазыл. — Редакции.

Уæдæ чи уыд æцæгæй Рубайты Реуаз? Секъа йæ радзырды цы Мисталайы кой кæны, уый уыди Реуазы фыд, амарди Реуазы фæмардæй бирæ раздæр, радзырды та æвдыст цæуы, цыма Реуазы фæстæ цæргæ баззад. Мистала уыди стыр æмæ уæззау зонды хицау, адæм бирæ аргъ кæмæн кодтой, ахæм æхсæны лæг. Йæ рæстæджы лæууыди комы сæргъы. Уый амарды фæстæ уыцы хæс æххæст кодта Реуаз, стыр хъаруйы хицау, уæдæ йæ фæдонтæй дæр суанг цыппæрæм фæлтæры онг æдзæллаг ничи уыд. Йæ фырты фырт Габо лæдзæгимæ хъæбысхæстæй уыд Гуыр-дзыстоны уæлахиздзау. Реуаз зондæй йæ фыдæй фæсте ницы ныууагъта, фæлæ уымæй — домагдæр æмæ тызмæгдæр хæдзары дæр æмæ адæмы астæу дæр. Никæмæн барста тæппуддзинад, уæлдайдæр нæлгоймаг фæсивæдæй. Домдта, цæмæй алчидæр уа ирон æфсармыл хæст, уарза йæ адæмы, йæ райгуырæн бæстæ æмæ цæттæ уа уыдон бахъахъхъæнынмæ. Аххосджынты æнæ бафхæргæ нæ уагъта. Зæгъæм, йæхи 'рвадæлтæй йын иу йæ мæрдты ралгъыста. Уый йын йе 'ртæ хъуджы аргæвста æмæ комы хъæутæм арвыста хонджытæ, мæ зæронд мæрдтæн хист кæнын, зæгъгæ. Адæм куы 'рбамбырд сты, уæд сын загъта:

— Махæн нæ мæрдтæ, цы зæдтæ æмæ дзуæрттæм кувæм, уыдонæй зынаргъдæр æмæ мысинагдæр сты. Уый тыххæй уынаффæ рахæссæм, цæмæй абонæй фæстæмæ уыдон фæрнджын ном чи чъизи кæна, уый карз æфхæрд цæуа, суанг хъоды бакæныны онг.

Реуаз йæ тызмæгдзинадæй иунæг нæ уыд Рубайты астæу, ахæмтæ ма дзы бирæ уыд, уымæн сыл баззад ном: Рубайтæ 12-азæй фæстæмæ æрра кæнынц. Ома сæхи зонныхъом куы фæвæййынц, уæд сæ маст никæмæн барынц.

Уымæй размæ дæр Хъуды комы адæм дæлбар никæмæн уыдысты, хъалон никæмæн фыстой, æрмæст-иу хатгай бегарайы куыст бакодтой. Реуаз уый дæр нал уагъта. Æлдар æм æрвыста йæ фæсдзæуинты, адæмы бегарамæ рауадз, зæгъгæ. Уыди арæх афтæ дæр, æмæ æлдары æрвыст лæгтæ хъæумæ цæугæ нæ бакодтой, афтæмæй фæстæмæ аздæхтысты. Хъæуы фæсивæд радыгай сæ цæст дардтой комы наæгмæ, æмæ æцæгæлон адæм фæзынгæйæ, хъусын кодтой Реуазæн. Кæд æй нæ фæндыд, уыдон хъæумæ æрбацæуой, уый, уæд искæмæн бар кодта Сидæнмæ хъримагæй фехсын. Уый амыдта: Реуаз йæхимæ уазджытæ нæ уадзы. Бегарайы куыстмæ бафхæрыны хуызы æрвыста,

уымæй размæ йæхи цæмæйдæрты æвзæр чи равдыста, ахæмты. Кæй зæгъын æй хъæуы, уый æлдар Сидамонты Нугзарæн йæ тъæнгтæ цагъта: комы адæм хъалон нæ фыстой, бегарайы куыст нæ кодтой æмæ тарсти, уыдоны иннæ адæмтæ дæр куы бафæзмой, уымæй. Уæлдай маст ын уыди, сæхицæн æй æлдар кæй нæ хонынц, суанг ма йын хорз лæджы кад дæр кæй нæ кæнынц. Цæмæй афтæ мауал уа, уый тыххæй фервæзын хъуыди Реуазæй. Фæлæ цы мадзалæй? Реуазæн хорз аргъ кодтой Чысангом, Ломисгом æмæ Дзымыргомы сæрибармæ тырнæг цæрджытæ дæр. Уæлдайдæр та — Урстуалтæ, уымæн æмæ уыд уырдыгон Тотраты сияхс. Уыцы рæстæджы Тырсыгом дæр Хъуды комы хуызæн хъалон никæмæн фыста, йæ цæрджытæ никæй дæлбар уыдысты æмæ сæрибар бахъахъхъæныны охыл кæрæдзийæн хъузон уыдысты. Нугзар уыцы хабæрттæ зыдта, йæ ныфс нæ хаста тыхы руаджы Хъуды комы йæхи бакæнынмæ, фæлæ архайдта искæй къухæй Реуазы амарыныл. Ардыдта йыл алкæй дæр, уымæ, хæстæг ын чи æййæфта, уыцы Чысангоммы Ерыстауты дæр. Иу бæрæгбон уыдонæй чидæр хылкъахæн ныхæстæй Реуазы бафхæрдта. Уый йын афтæ:

— Маринаг дæ, кæд уый аккаг нæ дæ, уæддæр, фæлæ адæмæн сæ бæрæгбон фенад кæнон, уый мæ нæ фæнды æмæ мæм абон æндæр дзуапмæ ма æнхъæлмæ кæс. Фæлæ нæм чи хъусы, уыдоны раз дæ зæрдыл бадар: иннæ уалдзæджы дæ гутон хуымы кæрон куы 'рсадзай, уæд дæ маргæ кæндзынæн. Ардыгæй уæдмæ та дæ бонтæ нымай.

Хæхбæсты-иу ахсджиадæр куыстытæ алы хъæуы цæрджытæ дæр иу бон байдыдтой. Зæгъæм, Атынæджы бон-иу хъæугуынд скодтой æмæ уым уынаффæ хастой, хос кæрдынмæ кæд бавналдысты, уый тыххæй.

Рæстæг цыд, æрхæццæ уалдзæг, æмæ Реуазæн Ломисгомæй йæ хæргæнджытæ фехъусын кодтой, йе знаг хуыммæ кæд рацæудзæн, уый. Реуаз æхсæвдзу акодта. Бон нæма æрбарухс, афтæ ныххæццæ. Бæх аууоны бабаста æмæ хуымы кæронмæ хæстæг йæхицæн æрбынат кодта. Лæгæн йе 'ртæ кæрдзыны скувын бауагъта, фæлæ куыд дæр гутонны къухтыл æрхæццæ, афтæ йæ амардта.

Лæджы хæстæджытæ æмæ Нугзарæн дæр цы базонын хъуыд, марæг чи у, уый? Æмæ ныр раздæрæй тынгдæр Реуазы агурын райдыдтой марынмæ. Уæлдай тынгдæр архайдта Чысангоммы Ерыстауты хæдзарвæндаджы сæрæндæр Гуга. Куыд дзырдтой,

афтæмæй уыди тынг домбай, стæй хæцæнгæрзтимæ арæхстджын.

Хъуды ком сæ хуымтæй цы тыллæг истой, уый дыууæ мæйы фаг дæр нæ кодта. Ахæм азтæ дæр уыд, æмæ-иу хортæ цъæхæй фæззæджы халасæй басыдысты æмæ сæ-иу цæвæгæй ныккарстой холлагæн. Уый тыххæй хор æфтиаг кодтой быдыры хъæутæй. Æхцайæ кадавар уæвгæйæ хорыл ивтой цыхт, царв, къуымбил æмæ хуыскъаг фос. Уырдам æнцондæр цæуæн уыд Хады комыл, кæнæ та Ломисгомыл. Фæлæ уыцы ацæуæнтæ Реуазæн ныр æхгæд уыдысты, уымæн æмæ Ломисгом æмæ Чысангомы Ерыстау уыди Нугзары сияхс, марынмæ йæ чи агуырда, уыдонæй. Хор хæссынмæ та æнæ цæугæ нæ уыд, æмæ Реуаз дыууæ уаргъыбæхимæ, йæ зонгæты руаджы, дæлæмæ цыди Ломисгомы фæсвæд фæндæгтыл. Фæстæмæ уаргъджын бæхтимæ цæуæн уыд æрмæст Дзимыргомыл — дарддæр фæндагыл.

Фæлæ ам дæр тæссаг уыд Ерыстаутæ æмæ сæ фæсдзæуин-тыл æнæнхъæлæджы амбæлынай. Уый хынцгæйæ, йæхи æргом не 'вдыста, афтæмæй къæрцхъусæй йæ фæндаг дардта. Бæхтæ аулафын æмæ бафсадыны тыххæй здæхта хъæутæй иуварс, фæсвæд рæттæм. Хъæуы астæуты цæугæйæ-иу худ цæстытыл æркодта, нымæты уæхсчытыл уæлдæр схæцгæйæ, æмбæлджытæн салам лæвардта æрмæст сæрæй акувынай. Йæ алы фезмæлдæй дæр æвдыста, тагъд кæй кæны, уый, цæмæй йæ макæй цæсгом бахъæца истæй тыххæй бауromын. Афтæмæй бахæццæ тæссагдæр ранмæ — Тогойтыхъæумæ. Уыцы хъæуы цур, æртæ фæндаджы астæу, уыди хорз амад мæсыг, æмæ йæ фарсыл фыст: мæсыгæн йæ сисæй дур раппарыны хъару кæмæ разына, уымæн арфæ, иугæр дзы исчи дур раппарын бафæрæзта, уæд та — йæ самайæджы мадæн — æнæфсарм æлгыст. Уырдыгæй иу фæндаг цыди дарддæр Хуссар Ирыстонмæ, къахвæндаг та рахизырдам уæлæмæ, Хъуды комырдам. Уым æрбынат кодта Тогойты абырæг (кæмæй уыд, уый бæрæг нæу, фæлæ йæ хъæуы номмæ гæсгæ, афтæ хуыдтой). Йæхи æддæмæ не 'вдыста, афтæмæй бæлццæтты стыгъта хионай, æддагонай. Реуаз зыдта, уый йæ æнæфыдбылызæй кæй нæ ауадздзæн æмæ сфæнд кодта исты хуызы йæ æддæмæ расайын. Бæхтæ рахизырдам куыд фездæхта, афтæ йæм уый уæле барджын хъæлæсæй æрдзырдта:

— Дæлæ бæлццон, кæд дæм царын цæуы, уæд дæ бæхæй архиз æмæ фистæгæй ацу, бæхтæ та уым уадз!

Реуаз цыма уырдыгæй ныхас фехъусынæнхъæл нæ уыд, йæхи афтæ фæкодта æмæ йæм дзуры:

— Кæй къулбадæг сывæллон дæ æмæ уым цы агурис, кæд дын хæдзар ис, уæд? Æви æнæкъона дæ?

— Дæлæ хæрæджы хъыбыл, бæхæй æрхиз, кæннод дæ куыдзы мард кæнын!.. — Æмæ ма йæ ныхас æнæфсарм æлгыстæй балхынцъ кодта.

— Чызг дæ, æви лæппу, уый нæ уынын, фæлæ дæ мад æмæ дæ фыд фæлтау куыдзы къæбыла куы хæссыкой!..

Реуаз йæ уайдзæф нæма фæци, афтæ абырæг мæсыгæй æррайы гæпп раласта, хърымаг йæ къухы:

— Куыдзæй гуыр, ды кæмæй хынджылæг кæныс, ам мæнæй цъиу атæхын куынае уæнды, уæд!

— О, ныр дæ уынын, сывæллон кæй нæ дæ, уый. — Æмæ йын Реуаз нымæты бынæй хърымаг йæ риуыл ныххуырста. Бæхæй хизгæ дæр нæ ракодта, афтæмæй, йæ фæстæ саргъмæ цы дыууæ уаргъыбæхы баст уыд, уыдон суагъта æмæ хæрды йæ бæх базмæлын кодта. Хъæуы адæм, цы æрцыд, уымæ кæрæй-кæронмæ цымыдисæй кастысты æмæ йæм хъæр кæнынц:

— Уæлæ хорз лæг, ма алидз, фæстæмæ раздæх, фысым дын уыдзыстæм.

Реуаз сыл нæ баууæндыд, йæ цыд нæ фæсабырдæр кодта, афтæмæй рафардæг. Йæ хъæумæ æрхæццæ изæрырдæм, хæдзармæ бацыди, цыдæртæ ахордта æмæ схуыссыд. Дыккаг бон дæр йæ хуыссæнæй нæ сыстад. Сихорафон æм йæ бинойнаг Тотрон бацыд æмæ йæм дзуры:

— Уæлæ дын Къахыры фæндагыл цыдæр адæм дæ бæхтæ æркæнынц.

Уый фæндагмæ скаст æмæ бинонтæм дзуры:

— Æвæццæгæн нæм уазджытæ уыдзæн, æмæ се 'рцыдмæ уахи арæвдз кæнут.

Бæлццæттæ Ныхасы бафарстой, ацы бæхтæ кæй сты, зæгъгæ. Уым сын загътой, сæ хицау чи у, уый æмæ сæ хæдзармæ дæр бахæццæ кодтой. Уазджыты хистæр афтæ:

— Реуаз, знон дæхи нæ равдыстай, мах дæр дæ нæ базыдтам æмæ нын хатырæй фæуæд. Адæм дæ тынг бузныг сты, уыцы æрра бирæгъæй мах нæ, фæлæ ма бирæ адæмы кæй фервæзын кодтай, уымæй. Мæнæ дын ацы гал хъæубæстæ лæварæн рарвыстой.

Реуаз уазджыты хæдзармæ бакодта, стæй йæ кæстæртæн бафæдзæхста:

— Гал аргæвдут æмæ мæ номæй хъæуты хистæртæм хонæг арвитут.

Уазджыты сæхимæ афæндараст кодтой æрмæст æртыккаг бон.

Заман тызмæгдæрмæ цы цыд, æндæр сабырдæр нæ кодта. Реуаз тарст Ерыстауты гадзрахатдзинадæй æмæ æнæ исты стыр хъуыддагæй хъæуæй никуыдæм цыд, ома ком дзæгъæл ма уа, зæгъгæ.

...Абон Ломисы дзуары бон у, æмæ адæм иронæй, гуырдзиагæй — уырдагæм ивылынц. Хæрд æмæ дзы нозтæй уæлдай уыдзæни алыхуызон лæгæвзарæн хъæзтытæ. Æвæццæгæн ын йæ бæх æмæ йæ хæцæнгæрзтæ уый тыххæй ракуырдагæ се 'рвадæлты лæппулæг дæр, — хъуыды кодта Реуаз. — Фæлæ цæй тагъд æрбаздæхти фæстæмæ?

— Исты хабар æрцыди мыййаг? — афарста йæ Реуаз.

— Ницы! Мæнæ дæ бæх æмæ дæ хæцæнгæрзтæ айс. Уыдон тыххæй мæ дæлæ Гуга хынджылæггаг скодта адæмы 'хсæн — адон, дам, дæ уæлæ цы æрцауыгътай, сæ хицау кæм и?

Реуазæн, цы бамбарын хъуыди, Гуга йæ тыхæвзарынмæ кæй агуры, уый.

— Хæцæнгæрзтæ æрæвæр, бæхæн йæ саргъ ма сис, тызгæ та дæхи хæдзары кæн.

Реуаз йæ бæрæгбоны дарæс акодта æмæ тæргæбæхæй Млетмæ ныххæццæ. Хистæрты фынгмæ хæстæг куы бацыд, уæд уыны: Гуга, стыр дыхъусыг дурын йе уæхскыл, афтæмæй лæгтæм былысчылæй дзуры:

— Ацы дурын чи асæтта, ам ахæм нæлгоймаг нæ уынын æмæ йæ сылгоймæгтæм хæссын — кæд уыдонæй исчи сымахæй сæрæндæр разынид.

— Куыдзы тугæй æхсад, дæ цæсгом куыд хъæцы адæмæй афтæ хъазын?! — йæ дурын куыд уыд, афтæ йæ æхсаргардæй дæргъырдагæ æрсæрфта Реуаз, æмæ дурын дыууæ дихы фæци.

— А-а-а..! Æрхæццæ дæ?

— Куыд уыныс, афтæ!

— Нæ тых цæмæй æвзарæм?

— Дæ дурын дын цæмæй æркарстон, уый йæ кæрддзæмы нал ныттыгъсдзынæн.

Дыууæ лæджы хæцын райдыдтой. Райдайæны дæр бæрæг

уыди, хъару æмæ хæрзарæхстæй кæрæдзийы аккаг кæй сты, уый — сæ иу иннæмæн бар нæ лæвардта. Адæм сæ баиргъæвынмæ хъавыдысты, фæлæ æхсаргæрдты цыгчытæм хæстæг цæуын ничи уæндыди. Фаджысхæссæн куыф сын сæ астæумæ баппæрстой, æмæ йæ уыдон уайтагъд æрпырх ластой. Иннæ ахæм куыф Реуазы æхсаргардыл æрхауд, æмæ йын уыцы цъусдуг йæ ныхмæлаууæг йæ рахиз уæхск фæцæф кодта. Уый цæстыфæныкъуылдмæ галиу къухæй рахиз цонджы хъул ацахста æмæ, дыууæ къухæй архайгæйæ, карздæрæй фæлæбурдта йе знагмæ. Сæ кæрæдзи амарынмæ сæ бирæ нал хъуыд, афтæ сын — кæйдæр хорз зондæй — дыууæ даргъ хъилы сæ астæу фæкодтой, фæйнæрдæм сæ аппæрстой æмæ сæ кæрæдзимæ нал бауагътой.

Реуазæн уый фæстæ йæ уæхск бæргæ сдзæбæх, фæлæ къух роцъойæ уæлдæр нал тасыд.

Цас фылдæр рæстæг цыд, уыйас æлдарæн йæ маргджын зонды фыдвæндтæ фылдæрæй-фылдæр кодтой, Хъуды ком йæ дæлбар кæй нæ уыд, уый йын æнцой нæ лæвардта. Æрмæст Хъуды ком аныхъуырынмæ нæ хъавыд уыцы æнафсис кæфхъуындар — дарддæр йæ цæст æвардта Тырсыгомыл, фæлæ йын, æнæ Реуазæй фервæзгæйæ, уыцы фæнд, гæды фиумæ куына æххæсса, уыйау уыди. Æмæ ныр архайдта, цæмæй йæ йæхиуыл æрæууæндын кæна. Хъуды комыл цыма йæ къух ауыгъта, йæхи афтæ æвдыста: Реуазы хорзы кой-иу фæсаууон адæмы астæу ракодта, цыма Реуазæй æрдхорд-æфсымæр зæгъынмæ хъавыд.

Æрцæйхæццæ кодта бæрæгбон. Æртæ боны ма йæм куы баззад, уæд æлдар Реуазмæ æвзаргæ лæгтæ хонæг æрбарвыста, ма бæрæгбоны кувинæгтæй саходынмæ дæ зæрдиагæй агурын, зæгъгæ.

Реуаз бынатмæ куы ныххæццæ, уæд, цæмæй мацæуыл фæгуырысхо уа, уый тыххæй йæ размæ цалдæрæй рацыдысты, бæхæй йæ æрхизын кодтой æмæ йæм дзурынц:

— Æлдар дæм мидæгæй æнхъæлмæ кæсы. Дæ хорзæхæй, ахиз.

Куыддæр дуарæй мидæмæ бахызт, афтæ йыл дыууадæс гуыппырсар лæджы сæхи ныццавтой, уымæн ма йæ хъама æмбисмæ сласын бантыст, афтæмæй йæ бændæнæй сбастой. Уæд æлдар дæр фæзынд æмæ йæм мидбылты худгæйæ дзуры:

— Цæй куыд у, Реуаз, ныр дæр дæ нæма бауырындта, æз дын куыд зæгъон, афтæ кæнын дæ хъæуы, уый?

Реуаз ын афтæ:

— Хуыцаумæ кувæн бон лæгыл гадзрахатæй рацæуынæн йæ

цæхх æмæ кæрдзынæй чи спайда кодта, уый лæг нæу, фæлæ куыдз! — Æмæ йын йæ цæсгомыл бату кодта. — Гъемæ уый куыдзау басдæр!

Дæ дæлбар адæмы раз ахæм æфхæрд баййаф, уый æлдарæн карды цæфæй фыддæр уыд æмæ мæстæй цæхæртæ калгæ, йæ адæмыл фæхъæр ласта:

— Куыд баст у, афтæмæй йæ хъоргъы ауадзут!

Дыккаг бон æлдар йæ фæсдзæуинтæм дзурæ: уыцы лæг цы баци, уый-ма базонут. Уыдон ын фехъусын кодтой, йæ уынар дæр нæ цæуы æмæ змæлгæ дæр нæ кæны, зæгъгæ. Куы йæ слас-той, уæд йæ былтыл уыди туджы хъæбæртæ. Бæндæнмæ кæйонг æххæссыд, уым та баззадысты йæ дæндаджы фæдтæ тугæй ахуырстæй. Бæрæг уыд: йæхи суæгъд кæныныл бирæ фæцар-хайдта. Æууæнкæй йыл ахæм сайд кæй æрцыд, уыцы мастыл ма бафтыдысты йæхи суæгъд кæныны æвирхъау тухитæ æмæ, æвæццæгæн, йæ зæрдæ аскъуыд.

Коммæ Реуазы амарды хабар байхъуыст тауысимæ, æлдар бирæ æфсадимæ æрбалæбуры, зæгъгæ. Адæммæ бæрæгбоны хабæртæ кæнгæйæ бахæццæ уыцы уац, рамбырдгæнæг сæ нал фæци, схъомпал сты, алчи йæ сæр æфснайынмæ фæци. Æлдар уыцы уавæры йæ ных сарæзта Хъудмæ. Уым йæ ныхмæ хорз фæлæууыдысты, Реуазы авд фыргы алыфарс чи æрбамбырд, уыцы фæсивæд. Æфсады хъæумæ нæ бауагътой, цалынмæ зæрæдтæ, сылгоймæгтæ æмæ сывæллæттæ Мичеты уæле нæ фесты, Урстуалтæм лидзгæйæ, уæдмæ. Хæст уыцы бон тагъд нæ банцад, дыууæрдывгæй дæр уыди бирæ мæрдтæ æмæ цæфтæ. Фæлæ тыхтæ æмхуызон нæ уыдысты æмæ изæрма хæстæг хъудæгтæ сæхи хъæдмæ айстой. Æлдар басыгъта Реуаз æмæ йæ хæстæг æрвадæлты хæдзæрттæ.

1930—1940 азты-иу уыцы хабæртты тыххæй ныхас куы ра-уад, уæд уазджытæн уынын кодтой, къæдзæхдурæй амад скъæты къултыл цы алайы фæдтæ баззад, уыдон.

Уыцы хæсты Реуазы фырттæ цыппарæй фæмард сты. Иннæ æртæ æфсымæры ацыдысты Урстуалтæм, сæ мадырвадæлтæм. Уым сфæнд кодтой сæ фыды туг райсын. Раздæр амарын хъуыди Гугайы. Сæ хæрзгæнджытæ сæм фæхабар кодтой, уый Млеты Назхастæм уазæгуаты кæй уыдзæн, уый (Назхасидзетæ Ерыс-таутимæ хæлар уыдысты). Æфсымæртæн сæ сæрæндæр изæр-далынды уыцы хæдзары тъæпæн сæрма схызт æмæ ердойæ

уыны: йæ амæддаг арты фарсмæ бады, йæ хъæбысы — фысым-ты сывæллон. Сывæллон куы æрæвæрид, уымæ банхæлмæ кæсынмæ хъавыди тугисæг, фæлæ йæ уæдмæ куыйтæ бамбæрстой æмæ йæм кæртæй уæлæмæ рæйынц. Бинонтæ дæр кæрты базмæлыдысты. Фæстиатгæнæн нал уыд, æмæ тугисæг уазæджы сæрмæ æрхъавыд. Уæдмæ уымæ дæр уынæр байхъуыст æмæ йæ бынатæй фæгæпп ласта. Уазæджы фестад æмæ гæрах баиу сты, нæмыг сывæллоныл сæмбæлд æмæ фæмард. Гуга гыццыл цæфимæ аирвæзт. Тугисæг хæдзары сæрæй уыциу гæпп ракодта, фæлæ дурæй амад быруйы сæрты куыд фæцæйхызт, афтæ йæ нæмыг байæфта æмæ фæмард. Назхастæ марды радтой, фæлæ Реуазы сызгъæринæй фæлыст хъримæг уыдонæн баззад.

Нугзар куы базыдта, Реуазы фырттæ æмæ Хъуды цæрджытæ сæ туг райсыныл лæуд сты, уый, уæд йæхицæн дæр æмæ йæ фæсдзæуинтæн дæр сæ къах Сиданæй рæбындæр никуыуал уыди. Адæм æрбангомдæр сты, кæрæдзи хуыздæр æмбарын байдыдтой æмæ сыл раздæры хуызæн мæгуыр, фæлæ сæрибар цард бацайдагъ.

Реуазы дыууæ фырты, Луа æмæ Мирманоз, сæ сыгъд хæдзарæн цы къултæ баззад, уыдоныл ног хæдзар сарæзтой æмæ сæ фыды уæзæгыл æрæнцадысты. Абон уыдоны фæдонтæ Цæгат Ирыстоны сты 21 хæдзары, Къахеты дзы Рубашвилитæй чи ис, уыдон ма нымай, афтæмæй (Рубайтæ сæ сæхицæй нæ хонынц).

Цæмæн у, уый нæ зонын, фæлæ Секъа йæ уацмысты йæ фыдæлты — Хъуды комы цæрджыты — æвдисы æлдары æнæбон цагъайрæгтæй. Афтæмæй Хъуды ком никуы никæй дæлбар уыд, йæ цæрджытæ хæлон никæмæн фыстой. Рубайты Реуаз, цагъайраг уæвыны бæсты йæхицæн мæлæт равзæрста. Сидамонтæ райстой Ерыстауы уæздан ном æмæ æлдариуæг кодтой Хуссар Ирыстоны — сæхи райгуырæн Уанаты æмæ йæ алфæмблай хъæутыл, фæстæдæр та — Арагуйы комы дæр. Ахæм бар сын лæвæрд уыди Гуырдыстоны хицауадæй. Æрмæстдæр бар, фæлæ уыцы бар сæхиуыл бавзарын нæ бауагътой Хъуды комы цæрджытæ.

«ИРОН ГАЗЕТ» ФЫСТА

ДИНГÆНÆГ

— Дада, мæнæ нæ хъомтимæ кæйдæр рæуæд æрбацыд. Æнхæлдæн, ацы сыхаг нæу.

— Ахсæв уал æй скъæты бакæн. Хъомтæ банымай, бæхæн кæрдæг цæвæр... Æз мæзджытмæ цæуын: ечынды афон у.

Лæппу рæуæды скъæты бакодта, дуаргау ыл равæрдта, фос бафснайдта æмæ йе 'мгæрттимæ хъазынмæ уынгмæ азгъордта.

Аннæ изæр зæронд лæг фæрсы йæ фырты:

— Цы фæци уыцы рæуæд? Агурæг æй нæ уыди?

— Цæуылнæ... Дæлæ иу дæлæсыхаг ус, иубон йæ иунæг лæппу кæмæн амард, уый абондæргъы, йæ цæссыг калгæйæ агуры рæуæд. Куыд амоны, афтæмæй сыгъдæгæй не скъæты цы рæуæд ис, уый. Нæ кæртмæ æрбакæс-æрбакæс кодта, мæн дæр æртæ хатты бафарста, цыма комкоммæ зыдта: рæуæд махмæ ис. Йæ тæригъæдмæ куы нæуал фæрæзтон, уæд æй рауадзынмæ хъавыдтæн, фæлæ мæм ды куы хæцай, уымæй тарстæн...

— Бирæ ма дзур, фæлæ дæлæ Налыхъмæ ныууай æмæ йæ ардæм ракæн.

Налыхъ — бæзæрхыг саулагъз лæппулæг. Цæудзæн ыл 30 азы бæрц. Йæ сау зачъетæ цыбыр æлвыд, цæстытæ æнæууæнк каст кæнынц, уадултæ стыр, ных ныллæг, бинаг æфсæр — æддæдæр, дæндæгтæ бирæгъы дæндæгты хуызæн, йæ сæрыл — ныллæг худ, цухъхъа æмæ зæнгæйттæ — зыгъуыммæ конд, рон — цухъхъайы мидæг баст. Къæхтыл хъусджын сæрак дзабыртæ. Налыхъхъæн йæ иу бакаст дæр дзырдта: «Бирæ роды хъус бахордтон; дæ бæх дзæгъæл ма ауадз; дорттæ фидар дар». Цæры Налыхъ йæ зæронд мадимæ хъæутæрон, йæ кæртæн кæрон дæр нæй. Кæрты астæу сахъарийæ хæдзар, хъæмпæй æмбæрзт. Чысыл æддæдæр, фæсфæдгомау, стыр фидар скъæт, афтæмæй-йæм иу бæх йеддæмæ ницы ис; бæлвырд нæ зонын, фæлæ адæм афтæ дзурынц: скъæты бын, дам, стыр ныккæнд ис æнæ дуарбæрæг.

Хæдзарæй скъæты æхсæн сарайы зæронд: æрæфтæн сæ фылдæр æрзæбул, цæджындзтæ фæтасыдысты, æмæ чысыл дымгæ куы раканы, уæд сара джеллау кæнын байдайы. Йæ быны зæронд уæрдоны хæлдзаг, къуымых фæрæт, дыууæ суджы талайы æмæ иу къодах. Уыцы къодахыл ныр бадти Налыхъ; уæрдоны рæтæнæгъдтыл æмæ сугтыл та бадт æндæр æртæ лæппуйы. Изæр талынгæрæтты дзæбæх нæ зындысты. Фæлæ сæ дзурын цыди: «Бæхтæ фидар ран сты... хъомтæ дзы ис... Кау... Куыйтæ... Берданкæ... Бавзарæм...»

Уалынмæ Налыхъмæ бадзырдæуыд. Налыхъ рауади дзурæгмæ æмæ 10 минутæ фæстæмæ баздæхт дзургæ: — Дæ мард фесæфа, зæрондæй дæр ма йæ кæнон нæ уадзы. Сивыры фыд уæ чи хæры, уый чысыл фæстæдæр ууылты рацод.

Хуыцау куы раттид ныр рæуæды фыд давон цæхдонимæ, зæгъгæ, лæппутæ сыстадысты æмæ дæлæмæ айвгъуыдтой. Налыхъ та хонæджимæ рацыди...

— Æгас цу, Налыхъ! Кæм фесæфтæ, куы никуыуал зыныс?.. Дысон нæм иу кæцондæр рæуæд хъомимæ æрбадзæгъæл æмæ æдзухдæр мадмæ уасы. Нал дзы фæразæм. Марадз-ма, мæнæ йæ лæппуимæ бафснайут. Мæнæн мæхи не 'вдæлы, ламаз кæнын афон у... Ныр дыууиссæдз азы мæ ламаз нæ ныууагътон. Уæлдайдæр лæгæн зæрондырдæм йæ мæрдтæмвæндаг хъуыды кæнын хъæуы, ахæрæты джиауыртимæ куыннæ уа, афтæ... Лæппу! Уæртæ уал ламаздыхъхъ рахæсс... Дыууиссæдз азы ацы ламаздыхъхъыл Хуыцауæн фæкуывтон. Æркæс-ма, Налыхъ, мæнæ уæраджы æмæ ныхы бынæттæ куыд сгæмæх сты... Афтæ, мæ хур, стыр Хуыцауæн ламаз кæн æмæ ахæрæты Хуыцауы уарзонтимæ уыдзынæ...

Зæронд ламаздыхъхъ æрæвæрдта, дзабыртæ раласта, къухтæ, къæхтæ цæхсадта æмæ ламаз кæнын байдыдта. Налыхъ скъæты рæуæд æрбырста, йæ къæхтæ йын сæрбосæй сбаста æмæ цыл лæппуйы ныххæцын кодта...

Зæронд лæг кæрты ламаз кæны...

Налыхъ рæуæды хурхыл кард æрбавæрдта...

Зæронд лæг кæрты кувы йæ мæрдтæмвæндаджы тыххæй.

Рæуæд ма скъæты иу мехъ фæласта, стæй йæ хæр-хæр ссыд...

Зæронд лæг ламаз кæны...

Дæлæсыхæй хъуг йæ родмæ уасы...

Дыдын-бындз

ХУССАРЫ ИРÆЙ

Рагæй-æрæгмæ кæмæ бæллыдыстæм, кæмæ нæ былтæ хордтам, кæмæ ивæзтой сæхи нæ зæрдæйы уидæгтæ?

Ирон газетмæ!..

Алы адæммæ хæлæг цæй тыххæй кодтам æмæ нæ цæстытæ цæмæ ныуурс сты, уыцы газеты фенын нын куы бантыстис, уæд ракастыстæм худгæйæ, барухс и цæсгом, бахъæлдзæг зæрдæ, барог сты уæнгтæ...

Хур сдардта йæ был нæ уарзон хæхтæй, йæ худгæ цæсгом равдыста махмæ æмæ нын нæ зæрдæ бахъæлдзæг кодта... Байрæзай, байрæзай, нæ ноггуырды æмæ дын бантыса бирæ хорз æгъдауттæ... Байтау нын, байтау дæ хорз зонды мыггаг алы ран, мах та йын йæ зад куыристы бæстон куыд бæттæм!..

Августы 2 бон Чъребайы (Цхинвал) изæры 5 сахатыл райстам не 'нхæлцау зынаргъ ирон газет. Стыр диссаг уыдис уыцы изæр ирон адæмы циндзинад! Зæрдæ пæлхъ-пæлхъ кодта, æддæмæ йæхи тыдта фырцинæй...

Иу ранмæ бакæс — иу къордæй фæрсынц нæ хабартауджы; иу æрбазгъоры иннæмæ хæрзæггуæггаг: уæртæ æрхæццæ газет!..

Згъордтой мæм хæлæфæй æмæ скъæфтой алырдæм ирон газет.

Тынгдæр мын мæ зæрдæ бауынгæг кодта иу æмгар: раскъæфта газет мæ къухтæй, фæракæс-бакæс æм кодта, стæй йын ныппъ-пъа кодта æмæ загъта: «Æгас цу, æгас, мæ зынаргъ æмбал». Æмæ фырцинæй йæ цæстысыг æркалдта...

Бирæ байуарстам алы адæмæн æмæ цæ фервыстам алы хъæутæм дæр, бирæйы зæрдæтæ сæрибар сулæфыдысты газеты фендæй...

Гулиты Ефим

Чъребæ

«Ирон газет», 1906, № 7

НӘ РАЗАГЪДЫ ЛӘГГӘ

Мамытты Стефан

ХУАДОНТЫ Фатимæ

ДЫУУÆ НЫХАСЫ МАМЫТТЫ СТЕФАНЫ ТЫХХÆЙ

*Зæрдиагæй маæ фæнды, цæмæй сабиты сæ
мадæлон ирон æвзагыл ахуыр кæнынаен, маæ
бон цы у, уымæй исты ахъаз фæуон.*

Мамытты Стефаны фыстæгæй¹

Сауджын Мамытты Барисы (Борыхъойы) фырт Стефан (Аха) райгуырд Зæрæмæджы. Йæ цардвæндаджы сæйраг цаутæ æмæ бæстæйы уæды рæстæджы историон æмæ æхсæнадон уавæр нымайгæйæ, чи зоны, 1849 азы. «Чи зоны» уымæн зæгъын, æмæ дызæрдъгæн бынат цæмæй ма уа, уый тыххæй бæлвырд æрмæджытæ хъæуы, уыдон та къухы нæма сты. Бæлвырдгонд нæу йæ амæлæты аз (1919?), стæй, йæ зæххон фæндаг цы ран фæци æмæ йæ кæм бавæрдтой, уый дæр (Ардаган? Дзæуджыхъæу?). Фæлæ уыйхыгъд базадысты йæ чингуытæ æмæ нын абон дæр цин хæссынц.

Чырыстон дин рапарахат кæныны руаджы йæ рæстæджы Ирыстоны рахъомыл, йæ цардвæндаг дины куыстимæ баст кæмæн æрцыд æмæ йæ адæмæн цæргæбонты цырагъдар чи уыди, ахæм фæрнæйдзаг æмæ ахуыргонд фæлтæр. Хъыгагæн, Цорæты Васили, Колыты Аксо, Гатуты Алекси, Цомайты Харламп, Коцойты Моисей æмæ бирæ æндæртæ, се 'хсæн — Мамытты Стефан дæр, ирон культурæйæн цы удуæлдай лæггад бакодтой, уымæн абон дæр ма аккаг аргъгонд не 'рцыд. Æгæрыстæмæй сын сæ нæмттæ дæр алчи нæ зоны. Уæдæ се сфæлдыстадон бынтæ та зындгонд сты æрмæстдæр ахуыргæндты чысыл къордæн. Афтамæй та уыдон сты, стырæй-чысылæй мах сæрыстыр кæмæй хъуамæ уаиккам, нæ алыбоны царды дæр нын фæзминаг чи у, нæ цины дæр æмæ нæ хъыджы дæр кæй нæмттæ хъуамæ мысиккам, нацийы ахæм минæвæрттæ. Рухстауджытæ,

¹ Стефаны къам ист у чиныгæй: Цабаев В. Юго-Осетинский театр. Цхинвал, 1961.

ахуыргæнджытæ, фысджытæ, уыдон, æхсæв-бон не 'взаргæйæ æмæ зындзинæдтæ ницæмæ даргæйæ, сæ удæй арт цагътой, уæдæ ма æдæмæн исты уа, уæдæ Ирыстон рæгъмæ рацæуа, зæгъгæ.

Наукон литературæйы Мамытты Стефаны тыххæй бæргæ бакæсæн ис, ирон æвзагмæ дины чингуытæ æмæ æндæр алыхуызон уацмыстæ тæлмац кодта, ирон скъолатæн ахуыргæнæн чингуытæ фыста², зæгъгæ, фæлæ, уæлдæр куыд загътам, абоны онг дæр нæма сбæлвырд сты йæ райгуырд æмæ йæ амæлæты азтæ, æмбырдгонд æмæ наукон æгъдауæй иртæст нæма æрцыдысты йе сфæлдыстадон бынтæ.

Мамытты Стефаны цард æмæ сфæлдыстадмæ æппæты фыццаг чи бацымыдис æмæ уый тыххæй æрмæг æмбырд кæнынмæ чи бавнæлдта, уый уыди профессор Æлборты Барысби. Кæронмæ йын кусын цы къухфыстыл нæ бантысти — «История осетинской литературы. Докостаевский период» (IX, 1949 г.)³, уым лæвæрд цæуынц, документты руаджы абоны онг дæр бæлвырдгонд чи нæма æрцыди, фæлæ, уыцы æууæл ницæмæ даргæйæ, уæдæй фæстæмæ иртасджытæ иууылдæр кæмæй пайда кæнынц, ахæм цаутæ:

«Мамытты Стефан (1848—1918) райгуырди Зæрæмæджы, Уæлладжыры комы, 1848 азы 1 августы⁴. Каст фæци Дзæуджыхъæуы дины училище, уый фæстæ та, 1866 азы, Тифлисы дины семинар⁵. Уыцы аз æй ахуыргæнæгæй снысан кодтой Кутаисы дины училищемæ. 1877 азы 1 октябры сауджын сси. Протоиерейы онг (хистæр сауджын) схæццæ и. Амард 1918 азы 20 декабры⁶.

Йæхи хардзæй джиппы рауагъта ахæм чингуытæ:

1. Священная история Ветхого и Нового Завета с кратким катехизисом — Хуыцауы диныл ахуыркæнæн чиныг. Батум, 1911 г.

2. Детская книга I ч. — Сывæллæтты чиныг — I-аг хай (Батум, 1908 г.)

3. Детская книга II ч. — Батум, 1908 г.

4. Начальные беседы миропведения — Батум, 1917 г.

Къухфыстæй йын баззади, Тифлисы ирон сценæйы æвæрд чи æрцыди, ахæм дыууæ комедийы, дохтыр Лункевичы адæймаджы физиологи, ирон-уырыссаг дзырдурат⁷, ирон сылгоймаджы цардыл уырыссагау фыст драмæ «Дядя Мурзабек», «Дуняша» æмæ æнд. радзырдтæ. Сабитæн æм цы

чингуытæ фыст и, уыдоны бирæ и сывæллæтты тыххæй фольклорон æрмæг, зарджытæ æмæ æндæртæ».

Сауджын Мамытты Стефаны тыххæй ма цыдæр хабæрттæ ис 1905 азы бæрæгзонæн чиныджы дæр (справочник): «56-аздыд. 1869 азы 27 ноябрь. Мингрелы дини училищейы ахуыргæнæг; 1877 аз. Кавказы епархийы сауджын; 1887 аз. Хъубаны 1-аг фазылбырæг батальоны; 1903 аз. Ардаганы 260-æм фистæг резервон полчтъ; 1898 азы 6 май. Камилавка (бæрзонд худ, чырыстон сауджынты цытджын хæрзиуæг. — *Авторы фиппаинаг*). Хæстон стæрты нæ уыди»⁸.

Хъыгагæн, иу хатт ма йæ зæгъын, Стефаны цардвæндаг документты фæрцы абоны онг бæлвырдгонд нæма у. Цы кадавар æрмæг нæм ис, уый фæудджындæр кæнынæн та ахъаз сты йæ байзæддæгты мысинæгтæ дæр. Уыдон сæ рæстæджы бæргæ ацархайдтой ахуыргæндты цæстæнгас Мамытты Стефаны бынтæм аздахынмæ æмæ йын йæ ном ирон культурæйы сног кæнынмæ. Дзырдæн, 1961 азы Хаситы Петры фырт Алыксандр (Стефаны чызджы чызг Бурцева Нинæ Михайлы чызг йæ бинойнаг уыд) фыста Цæгат Ирыстоны наукон-иртасæг институты директор Чьерджиаты Хазбимæ⁹:

«Институты библиотекайы æфснайдæй лæууынц Мамытты Стефаны «Сывæллæтты чиныг», 1-аг æмæ 2-аг хæйттæ, скъола æмæ хæдзары кæсыны бирæ текстимæ, стæй ма ноджы, дини хæрзвæткыл чи ахуыр кæны, ахæм чиныг иронау¹⁰. Уыцы чингуытæн стыр зонадон ахадындзинад и: 1. «Сывæллæтты чиныг» арæст у, ныртæккæ дæр цымыдисаг чи у, ахæм хъæздыг фольклорон æрмæгæй; 2. Йæ рæстæджы хуыздæрæй цы уыди адамæн кæсынæн — адæймаг æмæ зæххысконды тыххæй, уыдон иронау рацарæзта, æмæ кæсыны тексттæ та уыдон сты; 3. Чингуытæ тынг æххæст сты дзырднатон æгъдауæй дæр, цы наукон терминтæ сæ ис, уыдонæй бирæтæ абон дæр ма пайда кæнынæн бабæздзысты; 4. Чингуыты графикæ æмæ орфографи сæхи халдих сты æмæ сæ раиртасын æххуыс уыздæн ирон æвзаджы уыцы фарстатыл кусгæйæ; 5. Æвзаджы хицæндзинæдтæ æмæ ныхасы æууæлтæ та, зæгъæн дæр ын нæй, ахæм хæзна сты, автор иттæг хорз кæй зоны, уыцы туаллаг ныхасыздæхт наукон æгъдауæй иртасгæйæ.

Автор йæхæдæг дæр, Мамытты С., диссаджы зæрдæмæдзæугæ удыхъæды хицау у, фылдæр ахæм уыдысты иры фыццаг

рухстауджытæ: царди йæ фыды уæзæгæй дард — Турчы арæнмæ хæстæг иу талынг ран, Ардаган, зæгъгæ, уым, ныр туркæгты баци; йæхи капечытæй саразын кодта ирон шрифт, Батумы типографийы джиппы уагъта йæ чингуытæ¹¹ æмæ сæ лæвар æрвыста Ирыстоны скъолатæн (Хуссары æмæ Цæгаты), уый тыххæй зонынц скъолайы ахуыргæнджытæ æмæ йын йæ ном арфæимæ мысынц¹².

Æппæт уыдæттæ уымæн дзурын, æмæ мын дызæрдыггаг нæу, дæу кæй бафæнддзæн, цæргæбонты йæ адæмы æхсæн хорздзинад æмæ фарн фидар кæныныл чи архайдта, уыцы адæймаджы ном дыууæ зæрдæбын ныхасæй мыхуыры ссарын. Дызæрдыг нæ кæнын ууыл дæр, ды йын йæ литературон бынтæм æркæсыны хæсыл дæхи кæй нæ атигъ кæндзынæ.

10.05.1961

Хаситы А. ».

Кæд æмæ директор институты кусæгæн Мамытты Стефаны чингуыты тыххæй йæ хъуыды ныффыссын бахæс кодта, уæддæр Хасийы-фырты курдиатмæ, бæлвырд, хъусдард не 'рцыди¹³.

Ацы рæнхъыты автор Мамытты Стефаны кой дæс-дыууадæс азы размæ фыццаг хатт фехъуыста йæ мæскуыйаг хæстæджытæй. Бæлвырддæр куы дзурон, уæд та мын йæ куырыхон фыдæлы кой ракодта, уæлдæр кæй фыстæг æрхастон æмæ мæнæн дæр хион чи æййафы, уыцы Алыксандры чызг — Хаситы-Гуловская Наталья. Мамытты Стефаны чызг Варварæ уымæн у йæ мадымад¹⁴. Æз æм бахатыдтон, цæмæй Стефаны тыххæй йæ мысинæгтæ ныффысса. Уый æхсызгонæй сразы и æмæ, цыдæриддæр йæ зæрдыл лæууыд, уыдон ныффыста. Уый уыди 1995 азы. Ацы ран мыхуыргонд цæуынц æнæ исты аивгæйæ, æрмæст, кæй зæгъын æй хъæуы, ирон æвзагмæ тæлмацæй:

«Нæ зонын, кæмæ бакувон, цавæр кусæндон бацымыдис уыдзæн ацы æрмæгмæ?! Мæныл ныр дзæвгар цæуы (1920 азы райгуырдтæн) æмæ, мæнмæ гæстæ, ацы темæмæ мæн йеддæмæ ничиуал раздæхдзæн. Уый хъыгаг у, уымæн æмæ уый дæр Ир æмæ йæ хъæбулты кады иу æртах уæддæр у.

Мæ мадымадыфыд Мамытты Стефаны тыххæй мæ зæгъын фæнды. Афтæ мæм кæсы, дзæбæх агур, уæд æнæмæнг, мæ ныхæстæ раст кæй сты, уый æвдисæг гæххæттытæ дæр къухы

бафтиккой. Раст зæгъгæйæ, цы зонин, уыдон уыйбæрц бирæ не сты: мæхæдæг æй удагасæй не' рæййæфтон, рæстæг та ахæм уыди, æмæ дæ сауджын дадайы кой цас къаддæр кодтаис, уыйбæрц хуыздæр уыд.

Мамытты Стефаны (йæ ирон ном Аха) миссионертæ хæрз гыццылæй ракодтой хæххон хъæу Зæрæмæгæй æмæ йæ Стъараполы семинармæ ахуыр кæнынмæ барвыстой. Уыцы семинар Ирыстонæн дæр æмæ æгас Цæгат Кавказæн дæр стыр ахъаз фæци ахуыры хъуыддаджы. Мæ царды мидæг æз бирæ хæттыты фембæлдтæн, уым чи сахуыр кодта, ахæм адæймагтыл. Кæддæриддæр мæ сæ бирæ зонындзинæдтæ æмæ бæрзонд культурæйæ дисы æфтыдтой.

Семинар каст куы фæци, уæд мæ дада иуцасдæр акуыста ахуыргæнæгæй, уый фæстæ сауджын сси æмæ йæ Мæздæгмæ кусынмæ арвыстой. Уыцы ран йæ бинойнаг амард æмæ æртæ æнахъом сывæллонимæ баззад (кæстæрыл цыд авд мæйы)¹⁵. Зын ын уыди Мæздæджы уый фæстæ баззайын, фæлæ, нæ бинонты æхсæн куыд дзырдтой, сæйрагдæр та уый уыд, æмæ йæм аргъауыны тыххæй уырнджытæй æхца исын худинаг каст. Курдиат ныффыста, цæмæй йæ сауджынæй æфсадмæ арвитой. Хъубаны хъазахъхъы æфсæдтæм æй айстой æмæ йын мызд снысан кодтой. Сауджыны пæлæзы архайдта се'ппæт хабæртты дæр, Турчы хæстæй суанг 1914 азы хæсты онг. Уыди тынг хъæбатыр адæймаг, дæсны бæхылбадæг (цыфæнды знæт хорз бæхы дæр дам-иу æрцахуыр кодта), бирæ хæстон хæрзиуджытæ йæм уыди, уымæн æмæ кæддæриддæр æфсады раззаг хæйттимæ уыди. Тохы фæстæ агурæг цыди цæф хæстонтæм æмæ-иу сæ арæх тохы быдырæй дæр йæхæдæг рахаста. Иу тохы рæстæг знаджы хæцæнгарз дæр байста. Йæ бирæ хæрзиуджыты æхсæн уыди салдаты «Георгий» дæр æмæ афицеры «Георгий» дæр. Бирæ ордентæ кæй райста, уый тыххæй йын саккаг кодтой, фыдæй фыртмæ дæттæн кæмæн уыди, дворянины уыцы ном¹⁶.

Чидæриддæр æй зыдта, иууылдæр æй уарзтой, афицеры намысыл чи дзуры, уыцы хъуыддагты йæ ном бæрзонд уыди.

Хуыцауысконд адæймаг, бинонтæ æмæ йæ хæстæг хиуæттæ хъулон уарзт кодтой, фæлæ, кæй зæгъын æй хъæуы, Стефаны кой æз æддагонæй никæмæн скæнин, Ирыстоны рухстауджытæй иу куы нæ уайд, уæд. Йæ царды стырдæр лæгдзинад уый уыди, Ирыстоны райдайæн скъолатæн ирон æвзагыл кæй сарæзта æмæ

йæхи хардзæй чингуытæ кæй рауагъта. Афтамæй йæ мызд та ницанæбæрæг уыд. Уымæй ахсджиагдæр куыст ма цы уа? Райсæм, зæгъæм, уæд æй куыд хуыдтой, «Æрдзон истори»¹⁷. Уыцы ахуыргæнæн чынгæн уый ирон æвзагыл сарæзта наукон терминологи. Мæ Фыдыбæстæйыл кæд цыфæнды бæллæхтæ æрцыд, уæддæр мæ нæ уырны, æмæ уыцы чингуытæ макуы разыной (дзæвгар уыдысты).

Зонын, мæ фыдæл æмæ Æмбалты Цоцко (адæмон ахуыргæнæг, фыссæг) бирæ рæстæг кæрæдзимæ фыстæджытæ кæй æрвыстой. Мæ сабибонтæй мæ зæрдыл лæууы, Цоцко мын, адæмы дзыхæй-иу цы аргъæуттæ æмæ таурагътæ ныффыста, уыдон куыд тæлмац кодта. Диссаджы удыхъæды хицау уыд, бакастæй дæр рæсугъд, алцыдæр лыстæг æнкъардта, æцæг интеллигент кæмæй фæзæгъынц, ахæм.

Æмткæй зæгъгæйæ, уыцы рæстæджы ирон интеллигенци, 30-æм азты цагъды куы баййæфтой, уæды онг, хицæн чыныджы аккаг сты.

Æз æнахъом уыдтæн æмæ уыйбæрц ницы хъуыды кæнын, фæлæ мæ сæр лыгмæ раттин — ахæм бæрзонд удыхъæды хицау интеллигенттæ æндæр никуыуал уыди. Ирон æгъдау æмæ раззагдæр уырыссаг культурæ сиу сты сæ удыхъæды æмæ кæрæдзийы æххæст кодтой.

Æхсызгон мын у, кæд бирæ рæстæг нæ, уæддæр уыцы адæмы æхсæн иуцасдæр кæй ацардтæн. Мæ фыд, Хаситы Петры фырт Алыксандр¹⁸ йæхæдæг дæр уыдонæй уыд. Кæд цыфæнды чысыл уыдтæн, уæддæр дзы бирæты диссаджы цæсгæмттæ ныртæккæ дæр уыцы ирдæй мæ цæстыты раз лæууынц: Хъаныхъуаты Иналыхъ, бирæ кæй уарзтон, уыцы Цоцко, Саламты Николай¹⁹, Тхостаты инженер, — мæ сабийы мысинæгтæм гæсгæ мын тынг зынаргъ адæймæгтæ. Тотиты Даки (æнæниздзинадхъахъ-хъæныны адæмон комиссар), йе 'фсымæр Тотиты Абрам, ахуыргæнæг, бирæты зæрдыл лæууы. Се 'ппатæй мын хæстæгдæр æмæ зынаргъдæр уыди Борыхъуаты Хъазыбег²⁰. Уый кой бирæтæ фехъуыстой, фæлæ куыд уæздан æмæ фырнымд уыди, уый алчи нæ зоны. Цæстæй хорз нæ уыдта æмæ æдзух, зонгæ искауыл куы фембæлон æмæ йын, мыййаг, салам куы нæ радтон, зæгъгæ, уынджы кæддæриддæр йæ алыварсмæ уыцы къæрцхъусæй лæууыди. Мæн та афтæ фæндыд, цæмæй æдзухдæр æрмæст мæнмæ хъуса. Мæ зæрдыл лæууы, парчы кæнæ-иу бульвары куы бадтыстæм, уæд-иу уый

бынтон æрыгон лæппутæн дæр сыстад æмæ сын афтæмæй салам лæвардта.

Æз æрмæст цалдæр адæймаджы нæмттæ ранымадтон, фæлæ бирæ уыдысты. Мæ зæрдыл куы æрлæууынц, уæд, æз дæр ирон кæй дæн, уымæй уæлдай сæрыстыр вæййын.

Мæ боныл, уыцы зынаргъ адæймагтæн сæ ацыд дæр фæдтон. Хуыцауæн табу, Борыхъуаты Хъазыбег æмæ Тотиты Даки сæхи уаты амардысты, фæлæ иннæты аныхъуырда ГУЛАГ.

Хаситы-Гуловская Н.

21/III 95 аз».

Цыбыр уацы Мамытты Стефаны цардвæндаджы сусæгтæ раргом кæныны амал нæй. Йæ куыстытыл дæр ын дыууæ ныхасæй нæ зæгъдынæ. Уый хыгъд бæлвырд у иу хъуыддаг: рухстауæджы фæллæйттæ фæсдуар ныууадзынæн æвгъау сты — уыдон хъуамæ рухс фенон, хъуамæ сæ, дунейы рæсугъддзинад кæмæ хъары, нæ уыцы кæстæртæ æнæхай ма фæуой.

¹Мамытты Стефан 1910 азы 24 сентябры Дзæуджыхъæуы алчер Агапитмæ кæй ныффыста, уыцы фыстæгæй. — Цæгат Ирыстоны гуманитарон æмæ социалон иртасæнты институты (ЦИГСИИ). Къухфыст æрмæджыты хайад (КТÆХ). Фонд 9, æрфыст 1, хъуыддаг 11, сыф 8.

²Кæс: **Тотоев М. С.** Очерки истории культуры и общественной мысли в Северной Осетии в пореформенный период. Орджоникидзе, 1957; **Ардасенов Х. Н.** Очерк развития осетинской литературы. Орджоникидзе, 1959; **Цабаев В.** Юго-Осетинский театр. Цхинвал, 1961; **Хадарцева А. А.** История осетинской драмы. В 2-х ч. Орджоникидзе, 1983. Ч. 1.; **Салагаева З. М.** От Нузальской надписи к роману. Орджоникидзе, 1984;

Мамытты Стефаны кой æмæ йæ уац ис: Периодическая печать Кавказа об Осетии и осетинах. /Сост. Л. А. Чибиров. Т. III. 1987; Т. V. 1991.

Журнал «Мах дуг» ныммыхуыр кодта: Мамытты Стефаны «Сывæллæтты чиныг». 1 хай (1996, № 1); пьесæ «Налхъуытæ», Стефаны тыххæй Хъантемыраты Риммæйы уацимæ (1996, № 5); «Сывæллæтты чиныг». 2 хай (1997, № 7); «Косе» æмæ æндæр радзырдтæ (1997, № 8).

Хъантемыраты Риммæ, Стефаны амæлæты фæстæ фыццаг хатт, æмбырдгондæй рауагъта рухстауæджы уацмыстæ, æмбырдгондæн йæхæдæг разыхас ныффыста, афтæмæй. Кæс: **Мамытты Стефан**. Косе. Радзырдтæ, драмæ, аргъæуттæ, тæлмацтæ. Дзæуджыхъæу: ЦИПУ-йы рауагъдад. 2005. (Хъыгагæн, ацы чиныгæн æнцонтæй ссарæн нæй – йæ тираж дæлæмæ дæр æмæ уæлæмæ дæр 100 экзemplяры йеддæмæ нæу).

³ЦИГСИИ, КЪÆХ, Æлборты Барысбийы фонд. 19 (лит.), æрфыст 1, æфснайды иуæг 219, сыф 218—219.

⁴Документтæм гæсгæ бæлвырдгонд нæма у. Стефаны чызджы чызджы чызг Хаситы-Гуловская Н. А. (Мæскуыйы царæг) куыд зæгъы, афтæмæй йæ фыдæл æцæгдæр августы гуырд уыди, фæлæ азы тыххæй дызæрдыг кæны.

⁵Хаситы-Гуловская Н. А. йæ мысинæгты (лавард цауынц дæлдæр) зæгъы, Стъараполы дини семинар, дам, фæци каст.

Сауджын Гатуты Алексийы ныхæстæм гæсгæ та, Стефан семинар цы аз фæци каст, уый бынтон æндæр у: «1869 азы семинар каст фесты Мамыты-фырт, Гæбæрайы-фырт, Сихъойы-фырт, Джиойы-фырт, — уыдон се ’ппæтдæр ирон приходтæм сауджынтæй нысангонд æрцыдысты». — А. Гатуев «Христианство в Осетии» («Терские ведомости», 1891, № 46) // Периодическая печать Кавказа об Осетии и осетинах. / Сост. Л. А. Чибиров. Цхинвал, 1987. Т. III. С. 289). Алекси уыцы аз цæмæ гæсгæ амоны, уый бæрæг нæу. Афтæ, абоны онг дæр Стефаны тыххæй бæлвырдгонд нæу, нæдæр, цавæр семинары (Тифлисы æви Стъараполы?) сахуыр кодта, уый, нæдæр, каст æй кæд фæци, уый (1866 æви 1869 азы?).

⁶Хаситы-Гуловская Н. А. амоны æндæр аз — 1919. Йæхæдæг йæ зæронд дадайы фæстæ райгуырд, 1920 азы. Йæ хъуыдымæ гæсгæ, Стефан йæ царды фæстаг азтæ Дзæуджыхъæуы арвыста, Ирон аргъуаны сауджынай куыста æмæ йæ ныгæнгæ дæр бакодтой аргъуаны кæрты, рахизæрдыгæй, æртыккаг рудзынджы бакоммæ. Уый фæстæ ингæн бæрæг нал уыд. Наталья Алыксандры чызг Ирон аргъуаны хистæр сауджынмæ фыста, куырдта дзы, цæмæй, дини фæтк кæнгæйæ, ацы куæндонны ф. Стефаны ном дæр арой.

⁷Гæнæн ис, Æлборты Барысби рæдийы, дзырдует Мамытты Стефаны арæзт кæй хоны, уымæй кæнæ та, чи зоны, дзырдует къухфыстæй баззад.

⁸«Список священноцерковнослужителей и церквей, состоящих в ведомстве протопресвитера военного и морского духовенства 1905 года». СПб., 1905. С. 266.

⁹ЦИГСИИ, КЪÆХ, Чъерджиаты Хазбийы фонд, æрфыст 1, хъуыддаг 51.

¹⁰Чи зоны, дзырд цæуы «Хуыцауы Дуне», зæгъгæ, уыцы чиныгыл. (Батум, 1910).

¹¹Кæс: Бутаев А. «Новые издания на осетинском языке» («Терек», 1908, № 207) // Периодическая печать Кавказа об Осетии и осетинах. / Сост. Чибиров Л. А. Цхинвали. 1991. Т. V. С. 217-219.

¹²Мамытты Стефаны чингуытæ, алчер Иосиф (И. Чепиговский) æмæ Хъаныхъуаты Алмахситты абетау, стыр ахъаз фесты ирон æвзагыл рухстауыны хъуыддагæн. Кæс, зæгъгæм: Гуыриаты М. Райдайæн кълæсты мадæлон æвзаджы методикæ. Орджоникидзе. 1978. Ф. 10-11.

¹³ЦИГСИИ, КЪÆХ, Чъерджиаты Хазбийы фонд, æрфыст 1, хъуыддаг 1.

¹⁴Хаситы-Гуловская Н. А. куыд зæгъы, афтæмæй Варварæ Степаны чызг смой кодта афицер Бурцев Михаил Яковы фыртмæ. Цот сын рацыд: Нина æмæ Барис; Нинайæн уыди чызджытæ: Наталья (ацы ран кæй мысинæгтæ мыхуыргонд цæуынц, уый) æмæ Валентинæ (цæры Киевы). Мамытты Стефаны чызджы лæппу Бурцев Барис Михайлы фырт фидæны зындгонд фыссæг Гæздæнты Гайтоимæ йæ рæстæджы Хъырымыл ахызт Константинопольмæ, уырдыгæй ацыд Болгаримæ æмæ, æппынфæстаг, æрбынат кодта Парижы.

¹⁵Архивы æвдисæндартæм гæсгæ, Мамытты Борыхъойы фырт Стъепанæн уыди æртæ сывæллоны: хистæр фырт Алыксандр, чызг Варварæ æмæ кæстæр фырт Стъепан (кæс: Документ «№ 129. Посемейные списки селения Верхний Зарамаг 3 участка отселок Кар-тита Владикавказского округа Терской области, составлен в 1886 г.». — РЦИ—Аланийы Центрон паддзахадон архив. Фонд 30, æрфыст 1, хъуыддаг 84, сыф 14). Уыцы гæххæттæй ма базонаен ис, уыцы рæстæджы Налцыччы зылды, Луковская, зæгъгæ, уыцы станицæйы приходы сауджын кæй уыди Мамыты-фырт, уый дæр.

Автор бузныг у Зассеты Ларисæйæ, ацы архивон æрмæгмæ йын сæрмагондæй кæй бацамыдта, уацыл кусгæйæ йын цæстуарзон æххуыс кæй бакодта, уый тыххæй. Зæрдæбынæй бузныг — Ленник Людмилайæн дæр.

¹⁶Ацы факттæ чи сфидар кæна, ахæм документтæ нырма къухы нæй.

¹⁷Æвæццæгæн, дзырд цæуы «Хуыцауы Дуне», зæгъгæ, уыцы чиныгыл. Кæс: Фипп. 11.

¹⁸Хаситы Петры фырт Алыксандр, райгуырæд 1893 азы, Зруджы. «Осколхозсоюз», зæгъгæ, уыцы ран куыста экономистæй. 1931 азы 27 январы йын «тройка» æхсыны тæрхон рахаста (кæс: Книга памяти жертв политических репрессий РСФСР—Алания / Сост. Зураев А. Б. Владикавказ. 1999. Т. 1. С. 246). Цæмæдæр гæсгæ тæрхон æххæстгонд

не 'рцыди, Хасийы-фырты сраст кодтой. Зонгæ уыди Александр Солженицынимæ, æмæ уый йæ чынг «Архипелаг ГУЛАГ»-мæ кæй бахаста, ахæм цыдæр хабæрттæ дæр ын ракодта. Репрессигонд æрцыди йæ къухфысты тыххæй («Социально-экономическое и культурное развитие Осетии»).

¹⁹Саламты Никъалайы тыххæй Дзагуырты Гуыбады фыссы: «Саламты Михалы фырт Николай (1894–1965) хауы демократон интеллигенцийы революцион хаймæ. Йæ хуыздæр æмбæлттæ уыдысты Тогойты Данел, Бутаты Хъазыбег, Мамсыраты Саханджери, Гибизты Дебола, Къесаты Колка, Гоститы Андрей, Борыхъуаты Хъазыбег, Золойты Николай æмæ иннæтæ».

Гуыбадыйы ныхæстæм гæсгæ, Саламты Николай райгуырди Чырыстонхъæуы (ныры Дигора). Йæ фыд, прогрессивон адæмон ахуыргæнæг Саламты Мæхæмæт (Михал), уыди ирон ахуыргæнджыты хистæр (дыккаг) фæлтæрæй. XIX æнусы 80-æм азты стыр æмæ цæстуарзон æххуыс бакодта зынгæ ахуыргонд Вс. Ф. Миллерæн: ахуыргонды курдиатмæ гæсгæ йын дыгуронау дзæвгар æрæмбырд кодта æмбисæндтæ. Стъараполы гимнази уыцы рæстæджы хуыздæрыл нымæд уыд Кавказы. Мæхæмæт йæ фырты йæхæдæг бацæттæ кодта æмæ йæ уырдæм ахуырмæ барвыста. Фæстæдæр, æвæццæгæн, Николай бацыд Мæскуыйы университетмæ. Куыд студент, афтæ йæм 1916 азы æфсадмæ фæсидтысты. 17 азæй фæстæмæ разæнгардæй архайдта, Терчы облæсты дæр æмæ Ирыстоны дæр цы хабæрттæ цыди, уыдоны. 1925 азы æвзæрст æрцыди Цæгат Ирыстоны обкомы президиумы бæрнон секретарæй, 1927 азы — облæххæсткомы сæрдарæй. 1928 азы сæрды Саламты Николай æмæ Борыхъуаты Хъазыбеджы (обкомы секретарь) аивтой Цæгат Кавказы крайкоммæ, уырдыгæй та — партийы центрон комитетмæ Мæскуымæ. Мæскуыйы райдыдтой йæ бæллæхтæ. 1930 азы партийы рæнхъытæй æппæрст æмæ репрессигонд æрцыд. Бирæ рæстæг йæ ахастдзинадтæ рæстмæ нæ уыдысты хицауадимæ, фæлæ йæ фæстæдæр сраст кодтой. Йæ царды фæстаг азтæ арвыста сæйгæйæ. — ЦИГСИИ, КЪÆХ, Дзагуырты Гуыбадыйы фонд, æрфыст 1, хъуыддаг 189. Ноджы кæс: Книга памяти жертв политических репрессий РСО–Алания/Сост. Зураев А. Б. Владикавказ, 2006. Т. 2. С. 468 («Саламты Николай Михалы фырт, 1894 азы гуыр, чырыстонхъæууккаг, ирон, куы йæ 'рцахстой, уæд никуы куыста. 1939 азы 14 — 23 июлы йын Цæгат Кавказы Æфсæддон зылды Æфсæддон трибунал растгæнæн-фæллоадон лагерыты (ИТА) 10 азы снысан кодта. 1949 азы 9 февралы йын ССРЦ Паддзахадон æдасдзинады министрад хасты тæрхон рахаста»).

²⁰Дзагуырты Гуыбадыйы фонды (ЦИГСИИ, КЪÆХ, Дзагуырты Гуыбадыйы фонд, æрфыст 1, хъуыддаг 67а, л. 437) æрмæг ссарæн ис Борыхъуаты Хъазыбеджы тыххæй дæр: «Борыхъуаты Хъауырбеджы фырт Хъазыбег (1890 — 14.12.1931). Терчы облæсты бæрнон кусджытæ æмæ советон хицауадыл тохгæнджытæй иу. Ахуыр кодта Стъараполы гимназы, 1914 азы каст фæци Бетъырбухы университеты историон-филологон хайад. Зындгонд философ Радлов Э. Л. фæндон бахаста, цæмæй Борыхъуаты Хъазыбег философийы кафедрæйы баззаид, фæлæ уый не сразы. Йе'мтохгæнджытæ æмæ æмбæлттæ Борыхъуайы-фырты тыххæй мысинæгтæ æмæ уацтæ ныууагътой. Зæгъæм, кæс: **Саламов Н. М.** «Борукаев К. К.», «Что сохранила память о Борукаеве К. К.». ЦИГСИИ, КЪÆХ, фонд 30, æрфыст 1, хъуыддаг 6, 7—9; **Хасиев А. П.** «Деятельность Борукаева К. К. в области финансирования», 11. 05. 1961. — ЦИГСИИ, КЪÆХ, фонд 30, æрфыст 1, æфснайды иуæг 10; «Памяти славного сына осетинского народа К. Борукаева», 1964. — ЦИГСИИ, КЪÆХ, фонд 30, æрфыст 1, хъуыддаг 13.

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

ГУСАЛТЫ Барис

ФЫССÆГ — ФÆНДАГСАРЫ УАСТЫРДЖИ

(Чиныджы разныхас цыбыргондæй)

...Дзæнæты дæр ма-иу æрымысин уыцы бон, уыцы фæндаг. 2005 азы октябры райдиан къуыри телеуынаы куджытимæ, сæ сæргъы Хостыхъоты Ирина, афтæмæй зæронд къобор гал — «УАЗ»-æй цыдыстæм Урстуалгомы рæбынмæ — Едысы хъæумæ, Дзесты Куыдзæджы фыдæлты уæзæгмæ, йæ райгуырæн бæстæм. Уыцы аз декабры мæй фыссæджы райгуырдыл æххæст кодта 100 азы.

Кæд ма уæлæон дунейыл искæм иу ахæм хæхбæстæ сфæлдыста Дунескæнæг, æмæ ма раст йæхи зæрдæ дæр кæй уындæй барад, йæхицæй кæй тыххæй ныббуц, мæнæ мын цы алæмæты бæстыхæд сфæлдисын бантыст, зæгъгæ, уæд дыккаг ахæм у ацы ком.

Нæ, адæймаджы бæрны цы æвзаг ис, уый дзырдæвæрæнæфснайæн къæбицы мæгуырауыл уайсахат басæттис, куыддæр хъæбæрдзыхæй дæ ныфс дæ алыварс æрдзы диссæгтæ радзурынмæ бахæссыс, афтæ. Уæдæмæ ныхъхъус у æмæ сæм дæ зæрдæйы кæрæф æмæ зыдыка цæстытæй æнцад кæс. Кæс сæм æнцад, дæ сонт хъæрзын уромгæйæ, дæ уды рис ныхъуыргæйæ: цæй цыбыр дæ, цæй, лæджы цард æмæ цæй талф-тулфаг, æндæр дæ уæдæ макуы æвдæлæд æнцад-æнцойæ дæ Хуыцауы лæвар дунейыл уд-хос цинтæ кæнынмæ, дæ зæрдæйы хæрæмттæ æнхъæвзынмæ, йæ хъæдгæмттæ йын мæнæ ацы æвдадзы хосæй сæрдынмæ...

Уæддæр ма иу хорз, æмæ дæм хъары — æмæ ма дæм хъары! — куыд æвæтчиаг, куыд æвидауц, æнæхъола, куыд ницытæ æмæ мацытæ сты нæ хъаугъатæ, быцæутæ, нæ кæрæдзи ратон-батонтæ, суанг ма нæ тугкалæн хæстытæ дæр адоны, æнусон хæхты фендджын æмæ зондджын цæстытæй кæсгæйæ. Иу сулæфт æмæ иу раулæфт йеддæмæ ма хæссæд дæ иунæг царды дуг, афтæмæй ма дæ уыдæттæм дæр æвдæлæд!..

Æмæ та зæрдæ ныррæхуыстæуы: ацы комбæстæ дæр та нын хъаугъайаг куы сси, æнæхъæн хуссарварсы Ирыстонау. Мæнæ ацы уæлвæзтæ æмæ дæлвæзтæ, уайсадæг хъæдтæ æмæ æнæрын-цойæ зарæгтæнæг дугъон сыгъдæг дæттæ — æмткæй, дзæнæтæн дæр ма хæлæггаг аивтæ дуне, нæ туаллаг фыдæлты хид æмæ тугæй æфсæст зæххытæ...

Фыдæлты уæзæг дын уæд æнусты дæргъы, уæд дæ райгуырæн зæхх, æмæ, дам, мах, гуырдызыйы территори у?! Уыдон Хуыцауы диссæгтæ нæ, фæлæ адæмы æнæджелбетт диссæгтæ сты.

Æндæр уæдæ мингай азты сыхаг адæмтæй цæрыны фаг уæд дæ хорз зонд, каубыдау æддæг-мидæг ауай, каистæ-сиæхстæ кæнгæйæ, бахæрæфыртджынтæ ут, алы æхсызгон хæрзты цæут кæрæдзийæн æнусты мидæг, хæстæдисонæн дæр бæзз, стæй, о, зон тæбæгъты хъæлæба æмæ тугæрхæм цæфтæ дæр иуæй иннæмæн, фæлæ та уæддæр сыхаджы фыдæлтыккон фарнæй цардхъом су, æмæ та ногæй...

О Хуыцау, зæххыл цæрынæн цы хъæуы фыдæбойнагæй, фæлæ, сæйраджыдæр, уæддæр фидыдæй, уый нын куы радтай: æппæтылæххæстæ зонд, зæрдæ æмæ уд, æфсарм кæй ис, уый æмбарын, раст æмæ зылын фæндæгтæ, уæд... уæд...

Уæд нæхи дæ цæсты афтæ разæнгардæй цæмæн æфтауæм, цæмæн? Цæмæн афтæ тæригъæдджын кæнæм нæхи дæ цуры, æмæ ма суанг нæ азарæй, хъомыл адæмы налат азарæй нæ рæзинæгтæ дæр сау сыгъд куы бакодтой сæ бæрæгбоны, сæ цины къæсæрыл, сæ ахуыры фæндагыл... Ацы хæхты дæлбазыр, нæ егъау паддзахады цæстдардæй... Мæнæ йын цы зын у мæрдты дæр Куыдзæгæн фыссæджы ном хæссын, иугæр йæ аив дзырд ницы фæахъаз æмæ йæ уарзон адæмыл ахæм æбуалгъы цау кæм æрцыд, уым. Фæлæ...

Хъыг макæмæ фæкæсæд, фæлæ æппæт бæлццæттæ æмхуызон амондджын фæндараст нæ фæвæййынц, зæгъгæ, уæд мауал табу кæнæм Фæндагсары Уастырджийæн? Фыссæгæн?..

Рагацау-иу æй куы зонид уд, фыссæджы удхайраг уд кæй уызæн, уый, уæд-иу ныттабутæ-ныллæгъстæ кæнид, бахиз мæ уыцы хъысмæтæй, ме сфæлдисæг, зæгъгæ. Фæлæ дын нывгонд цы уа, уый сæрты нал ис ахизæн. Æмæ бацауы æцæг фыссæг, æцæг Куыдзæг уыцы бæрны бын, уыцы уæззау, зды-уæззау хæс сæргъæвы йе 'ккоймæ — Фæндагсар Уастырджийы хæс:

мæстджын адæймагæн — æлгъыстаг, арфæйагæн — табуйаг хæс.

Фыссæг арфæйаг цæмæй уа, уымæн та йæ бирæтæ нæ хъæуы: цы адæмæй дæ фæкодта Хуыцау, уыцы адæм сæ номыл æнувыд куы вæййынц, уæд. Номгæнæг та сын у сæ удагайæн мадæлон æвзаг.

...Цы стыр хорз-иу æрцыд, цы стыр æхсызгон-иу амбæлд нæ цардагур тыхст-уырыд фыдæлтыл, сæхицæн цæрæнбынат агургæйæ-иу мæнæ ахæм — Едысы хуызæн — бæстæвæрдыл куы бамбæлдысты æдзæрæг рæтты, уæд! О: æвадат, æвæрæз, уæрдонæ цалхæн дзы фæд кæй нæй, уыйадыл, ноджы ма дзы зымæгон лæджы æмбæрц мит куы ныууары, уæд — зындон. Фæлæ-ма йын уыйхыгъд кæсгæ кæн, кæсгæ йæ сæрвæттæ, йæ уыгæрдæнтæ, хъугомтæ, æрнæджытæ-гæмæхтæм! Йæ алымыггаг хъæдарæхмæ! Йæ донæрæхмæ! Ноджы цавæр дæттæ — далæ дын Леуахийы тындзгæ-нæргæ урсбарц барæг, йæ уæлбыл æнхызгæ суар — уый æвдæдзы хос уыдзæн алы низтæн, нуазызмæ æлутон. Ноджы раст алы къæдзæхы бынæй дæр райгæ райдзастæй згъорынц. Уалæ уыцы æмлæгъз лæнкау та — хæдзæрттæ æмæ цæхæрадæттæн...

Лæг амалæн у, æмæ дзы цардамал кæд кæниккой, æддæрдыгæй сæм цардхалæг тыхгæнæгæй мачи зынад, æндæр...

Сфæлдыстадон фæллойдгæнæджы туджы ахаст, йæ удысконды æууæлтæ, йæ зæрдæ лыскъзæрдæ цæуыннæ у, уыдæттæ, дам, дæ бæлвырд æмæ бæстондæр базонын куы фæнда, уæд ын йæ райгуырæн бæстæ бабæрæг кæн, йæ сабидуджы йæ риумæ алы хорздзинæдтæ кæм æфтауц кодта, уыцы куывддон бынат.

Ам, Едысы хуссæрттыл, ныххурдзаг Куыдзæджы хорз зæрдæ; ам, йæ домбай фыдæлты уæзæгыл, сфæрнджын йæ курдиатæргом удысконд. Ам ссис, ам, афтæ æнæбассæндгæ, æнæбасæттон йæ ныфс, хохаг сыгъдæгзæрдæ лæджы ныфс — зыдта йæ кæддæриддæр æмæ кæмдæриддæр: Хуыцау йæ фарс у, хуыты мыггагæн æй хæрын нæ бауадздзæн!.. Ам ныууæрæх, сбæрзонд сты йæ хъуыдыйы хæтæнтæ, авналæнтæ. Ам сахуыр æнæхин, æнæмæст, æнæфыдæх лæджыхъæдыл — ахæм ахуыргæнджытæ йын дзы уыд: зæдтæхæн, зæдбадæн, Хуыцау дæр сæрыстыр цы сфæлдыстадæй у, уыцы хæхтæ.

Æмæ ахæм гуырдты цур цас тæригъæдджын у, цас, налатуаг, цъаммарзонд хицаудзинад йæ удхор, йæ зондгалиугæнæг идеологиимæ! Уæнгбастæй, хурхæлхъывдæй дæ баппæрстаид йæ

цѣиувѣдистѣнѣг уѣрдоны ѣмѣ дын дзы йѣхиуыл иудзѣстон, иухъусон, иухъуыдыон уѣйыгыл зарджытѣ-каджытѣ мысын кодтаид. Науѣд, дам...

Науѣд, дам, дын, Суликъойы ингѣнау, ничиуал базондзѣн, дѣ ингѣн кѣм ис, уый. Ёмѣ уѣд куыд ѣмѣ цы уыдзысты дѣ уѣлмѣрдмѣ сугхѣсджытѣ, кѣй мард сѣм-иу схиздзѣн йѣхи сѣ артмѣ батавынмѣ?..

Фѣлѣ... Гъы, цѣаммар, цѣаммар, Хуыцауы ѣвастѣй цѣхгѣрмагуырѣ Советство уѣйыг! Чи дыл-иу зарыд, дѣ уѣрдоны дын-иу дѣ зарѣг чи кодта, уыдон дѣр уыцы хал куы ахордтой, куы: кѣм сты сѣ цытджын ингѣнтѣ Куыдзѣджы уѣѣфсымѣртѣн: Ёрнигонѣн, Фѣрнионѣн, Ёмбалонѣн, Къубалонѣн, Малионѣн, Зѣнджионѣн, Бѣджызонѣн, Тыбылонѣн ѣмѣ нѣ иннѣ разагъды лѣгтѣн?

Ёмѣ ѣнусты диссагѣн хѣссинаг та ма уый у, уый, ѣмѣ нын уѣддѣр уарзон уыд, адджын уыд, зынаргъ нын уыд — ѣндѣр ѣй, уѣдѣ, зѣрдѣрисгѣйѣ цѣмѣн мысѣм Историый дзѣгъѣлзѣд цардѣрѣзты?

Иѣ цѣхджын сайдѣй нѣ зомбитѣ рауад, ѣви, уыцы рѣстѣджытѣм кѣй ѣрѣйѣфта нѣ гуырѣн-цѣрѣн-хѣрѣн, масты-уарзты дуг, уый тыххѣй уѣ?..

Иутѣ та афтѣ бакѣнынц, зѣгъгѣ, советон хицаудзинад куы нѣ уыдаид, уѣд, дам, ѣз хуыгѣс — фыййау — хъомгѣсѣй баззадин. Баззай! Фѣлтау иу рѣстудѣй мард куы аирвѣзтаид! Стѣй цыма советон бѣстѣйы ничиуал баззад хуыгѣс — фыййауѣй, уыйау...

...Ёвѣцѣгѣн, бынтон стыр ныхас нѣ уыдзѣн, афтѣ куы зѣгъон, уѣд: чи зоны, ѣнѣхъѣн дунеон литературѣйы дѣр бирѣ нѣ разындзѣн, Дзесты Куыдзѣджы «Хорхѣссѣг»-ѣй трагедондѣр йѣ мидисѣй ѣмѣ тыхджындѣр фыст радзыртѣ. Фырымѣд Куыдзѣгѣн йѣхимѣ ѣгѣр стауѣн ныхас ма фѣкѣсѣд...

Фыссѣг цѣй номыл бавналы йѣ фыссѣнгарзмѣ, цы равзары йѣ зѣрдѣиѣг ныхасы сѣрѣн, уыдѣттѣ дѣр куыд не сты нымаинаг, фѣлѣ сѣйрагдѣр ѣндѣр хабар у: куыд фыссы, цас бавѣйы йѣ 'рмдзѣф, йѣ куыстыхъѣд дзырѣаивадѣн, уый. Ёмѣ уѣдѣ йѣ алы сынѣк-фѣлхынцъѣй, йѣ мидбыд ѣмѣ бѣстытѣй, йѣ психологон ѣнѣфѣгѣды уырнинагѣй ѣмѣ йѣ логикон ѣцѣгдзинадѣй ацы чысыл уѣцмыс у ѣцѣг шедевр, ирон райстбавѣрды аив дзырдѣн номгѣнѣг.

Æмæ мæхи, дисгæнгæйæ, фæрсын: куыд сразæнгард кодта йæхи Куыдзæг, фондз æмæ ссæдзæдзæд нывгæнæг, ахæм уæззау трагеди алы лыстæг хъуыддаджы онг ирд ахорæнтæй снывæндынмæ? Цы йæ самидин кодта? Цæмæй хохæгты фыдбылызæмхиц цард равдиса, фæндаг сæ куыд ахсджиæгæн хъæуы, уый зæгъа? Æвæццæгæн, нæ. Уый йын æгæр уæлæнгай, утилитарон хæс уыдаид. Ахæм нысаны ахадындзинад йæхи æмвæз, йæхи æмсар кæны фыссæджы фæллойы ахадындзинад дæр — газеты уацхъуыды æмрæнхъ æвæры аивадон уацмыс.

Нæ, ноджыдæр ма — нæ! Исты мын, эстетикон æфсарм æмæ тас йæ фæсонæрхæджы дæр кæмæн не сты, ахæм хъæбатыр графоман куына уыд. Бæрзонд аивадон нысаны охыл «амардта» йæ удæн адджын персонажты, æндæр цæйдæр тыххæй сæ æрхаста нывондæн, иу Дзаххо-æххуысгæнæг сын нæ рауагъта сæ размæ. Ноджы ма дзы советон литературæйы сæйраг метод дæр уый домдта — Тыбылты Алыксандр ын æй комкоммæ бадардта йæ цæстмæ: «Темсыр æмæ Доди къæдзæхæй кæй акалдысты, уый æппындæр ницæмæн хъуыдис» (Тыбылты Алыксандр. Уацмысты æмбырдгонд. «Ирыстон», Цхинвал. 1988, 165 ф.)

Фæлæ аивадмæ дзæгъæл хатыртæ нæй, уый нæдæр фыссæгæн йæхицæн бары (Куыдзæг сыл цæргæ-цæрæнбонты йæ зæрдæйы тугтæ кæй калдтаид, уый гуырысхойаг нæу), нæдæр уацмысы архайджытæн. Æмæ, зæгъæм, аирвæзтысты, науæд та сæ æрмæст Доди дæр аирвæзæд, сывæллон, уæд та... Уæд та радзырд йæхæдæг амардаид! Стæй, ахæм амондджын кæрон кæмæн ис, уый номыл бафыдæбон кæнын йæ зæрды уæвгæ дæр не 'рæфтыдаид фыссæгæн.

Фæндаг та абон дæр хъæуы уыцы мидхохмæ. Æцæг уый дæр зонæм, æмæ ныры уæрæх æмæ биллиарды стъолау лæгъз фæндагтыл дæр цы фыдбылызтæ æрцæуы, хъыгагæн, уый...

О, фæлæ ма «æгъатыр» фыссæгмæ фыд æмæ йе 'нахъом фыртты сæфт дæр фаг нæ фæкаст — рухс дзæнæты сæмбæлой, уый дæр ма сын йæ цæст нæ бауарзта. Æмæ уымæй радзырдкæсæджы стыр сагъæсы æфтауы, ахæм фыдæнæнгæнæджы тæрхон та ма сын цæмæн рахаста, зæгъгæ: куы ничи нæ æнхъæлмæ каст тæхудыгæнгæйæ сæ дæлдунейы амондджын фембæлдмæ! Уæд æй цæмæн, цæй номыл бахъуыд ацы штрих, ацы бæлвырдгæнæн фиппаинаг: «Арф ингæн-комы та сæмбæлдысты фыд æмæ фырт, фæлæ ацы хатт кæрæдзи нал базыдтой»?

Ам, æвæццæган, афон у Мамиаты Изетæйы фæллоуæ раппалын — æрæджиауы хорзæх мæ уæд! Уый уартæ 1990 азы чиныгæй рауагъта ахъазаджы иртасæн куыст «Кудзаг Дзесов. Очерк творчества». Рæстæджы идеологон догмæтæй чысылтæ куынæ сæид, уæд бынтон хорз уайд, фæлæ афтæмæй дæр, кæсын чи зоны, уыдонæн йемæ базонгæ уæвын пайдайаг уыдзæн — ирон ахуыргæнджытæ, студенттæ, критиктæн...

О, æмæ чиныгкæсæджы уæлдай сагъæсса цы ныхæстæ кæнынц, уыдоны — уыцы «ударная фраза»-йы тыххæй Изетæ йæ чиныджы 92 фарсыл фыссы: «Она не только означает развязку действия, но и составляет философию концовки».

Бафæрсын, ай-гъай, нæ уыдзæн аипп: æмæ, арф ингæн-коммæ кæй асхъиудтой, уый æгъгъæд нæу кæроны философийæн? Уæлдайдæр, уыцы философи мæнæ æндæр кæд ницы у, уæд: «Не мифы о загробной жизни, а счастье земного бытия — вот что требует К. Дзесов для своего простого и великого труженика».

Кæд цыфæнды дзæбæх, рæсугъд ныхæстæ сты Изетæйæн, уæддæр цыма фыссæджы философи æххæстæй не 'мбарын кæнынц, афтæ хъуыды кæнын.

Кæд фыссæг æцæгдæр искæмæй исты домæ, уæд æрмæстдæр махæй, нæ алкæмæй дæр, чи йæ кæса, уыдонæй. Домæ нæ, цæмæй адæймагтæ уæм, цæмæй цардæн аргъ кæнæм, цæмæй цард дæр æмæ адæймаг дæр нæ цæсты цытджын уой — ирон æмбисонд куыд зæгъы, афтæмæй кæрæдзийæн хуыцæуттæ уæм. Уымæн, æмæ — уынут, куыд нæ фæриссын кодта цавæрдæр Темсыр æмæ йæ фырт Додийы мæлæт!

Нæй уымæй уæлдæр нысан аивадæн: адæймаг цæмæй ма рох кæна, адæймаг кæй у, уый.

Нæй аивадæн уымæй уæлдæр, уымæй вазыгджындæр нысан: адæймагæн, адæймаг кæй у, уый дæ аив дзырды фæрцы рох кæнын ма уадз, агай йын йæ уды фæлмæнтæ, фæлмæн ын кæн йæ зæрдæйы хъæбæртæ; адæмы 'хсæн адæймагæй цæрынæн цæмæй бæзза, уыцы зонд ын арæхстгай садз йæ дзæгъæлтæгæнаг сæры, ирвæзын æй кæн фыдæхтауæг идеологиты уацарæй, æфсармы деграцийæ...

Уд сыгъдæггæнæн рысты охыл — катарсисы сæраппонд нын нынкъуыста автор бындзарæй нæ риссаг зæрдæтæ, нæ адæймагон зæрдæтæ. Æмæ, уыцы нысанмæ тыргъайæ, уымæн афтæ балхынцъ кодта йæ радзырды æвирхъау кæрон: кæд, дам, сын

сæ тæригъæддаджы сæфтæй нæ зианджын кæнут, мард уыл не 'рцыд, уæд уын уый та тæккæ зæрдæрахойæн: сæмбæлдысты фыд æмæ фырт, фæлæ... фæлæ ацы хатт кæрæдзи...

Мæлæт та аивадон литературæйы хуымæтæг нывкæнынады мадзалай уæлдай ницы у, æмæ дзы иттæг арæхстджынай спайда кодта Куыдзæг. Коммунистон быларæфтауæг дуджы рæстудæй кæй байсæфтой, уыцы милуанты рыст нæм уымæн нæ хъары, айдагъ къуырма статистикæ нын уымæн у, æмæ нын уыцы амæддæгты, Дзесы-фырт нын Темсыр æмæ Додийы куыд бауарзын кодта, раст нын сæ нæ хæдзайраг куыд скодта, афтæ ничима скодта. Æмæ нæм уыйадыл нæма хъары се 'буалгъы трагеди — Барахъты Гинойы хæрзчысыл уацхъуыд, «Æгъгæд у», зæгъгæ, уым диссаджы хъуыдыйад ис: «Цæй зын у æнæмбаргæ уарзинаджы къухæй фесæфын!»

Эйфорийы уылантæ сæ сæ уæлныхты систой æмæ йæ уарзтой, уæдæ йæ нæ уарзтой сæ советон ног бæстæ дзыллæйы хуыздæр лæгтæ дæр, размæцыддæр сæ чи уыд, уыдон дæр, фæлæ сыл уый, æнæмбаргæ уарзинаг, фыдæй рацыд æмæ сæ лæгæвзæрстæй арф ингæн-коммæ фæкалдта, сæ фæдыл æмдзæгъд æмæ æхситгæнгæйæ...

Æмæ нын Куыдзæг афтæ хион-хæстæг кæй скодта йæ персонажты, уымæй нын нæ зæрдæтæ тынгдæр фæцагайдта рисæй, удсыгъдæггæнæг, зæрдæдзæбæхгæнæг рисæй — бар-æнæбары зæрдыл æрбалæууынц Тютчевы ныхæстæ: «И нам сочувствие дается, как нам дается благодать...» Уымæн, æмæ адæймаг иннæ царæгойтæй сæйрадждæр уымæй хицæн кæны, æмæ искæй хъыг йæ зын свæййы, искæй цин та — йæ бæрæгбон.

Фыссæг дæр йæ хор — йæ æхсæст аив дзырдты уаргъ — тæссаг æфцгуытыл кæй хæссы, былæйхауæнты тæккæ кæрæтты, уый æгæр хорз дæр ма сбæрæг фарон æнусы æртынаем азты. Фæлæ, иу хатт ма йæ зæгъон, уыцы хорхæсджыты сæфтыл — Фæндагсар Уастырджитæн сæхи бæллæхыл — æндæр Куыдзæг ницыма ныффыста...

Нæ генитыл кæуын рагæй нæ зонæм, рагæй — Къоста та уымæн дæр æвдисæн, стæй нæм не 'рвылбоны зиантыл хъарæггæнджытæ дæр нал ис, уæдæ нæ бон афтæ зæгъын дæр нал у, æмæ «Фезмæлæн нал уыдис абон нæ уæлмæрдты», зæгъгæ: марды фæдыл ма нымад цалдæр лæгæй ацæуынц, иннæтæ...

Фыссæджы ахæм стыр номæй кæй схуыдтон — Фæндагсар

Уастырджийы номæй, — уый мæм, мæнæ хъæдбыны дæр цы стыр ныхас нæ фидауы, ахæм нæ кæсы. Æмæ раст кæй у ахæм аргъ, уымæн дæр та йæ фарсхæцæг рæстæг йæхæдæг разынд: кæддæр иу ракурсæй цы уацмыстæм кастыстæм, иувæрсырдыгæй, уыдонæн ныр се 'ннæ тигъ дæр сæрттывта, æмæ та нæ худæджы хал схауд. Худтыстæм æмæ тынг хъазуатæй тох кодтам нæ фыдæлты æгъдæутты ныхмæ, сфидиссаг сæ кодтам, бацъапп сыл ластам ярлык-гакк «пережитки прошлого»; худтыстæм, æлгыбастаг кодтам нæ дин, нæ уырнинæгтæ, кæд искуы исчи йæ рухс кувæндæттæй йæ фырджауырай хынджылæг кодта, уæд — мах, коммунизмы цæхæркалгæ бæрзæндтæй куырм адæм, уæлауон дзæнæты урсцагъд къуымбилмæ сæхи нывзилæг æрра фыййæуттæ. Æмæ нын ахæм НОГ адæмы исты нæ пехуымпар фысджытæ зæрдæрисгæйæ не 'вдыстой, нæ фыцгæ зонд нын нæ уазал кодтой? Кодтой. Æцæг сæм хъусæг нæ уыд, æдылы дзурджытæм, зонды хъæр кæмæ ис, ахæм хъусджытæ. Æмæ нын ныр фæсмойнаг цæстытæй бакæсинаг сты ахæм уацмыстæ, уыдонимæ Куызæдджы радзырдтæ «Фыдгæнд» æмæ «Фæстаг аргъау»...

Фыдæлтæ мингай азты дæргъы цы 'фсарм, цы царды фæтк фæфарсыгътой, срæсуг кодтой æмæ йæ æхсæндзарды бындурæн райстой, уый мах рыгау асæрфтам. Ныр сæ раздахыны фæлтæрæнтæ кæнæм, фароны мит агурæгау. Ноджы ма сæ фæском ерысæй чи сæфта, сæ уæлæ къах-къухтыл кафгæйæ, реаниматортæ дæр сын уыдон сты, фыдæлты бынхортæ. Æмæ, дам, нæ фæсивæд абон АХÆМТÆ цæмæн сты... Мидæгмæуынаг цæстытæй уал нæхимæ бакæсæм, сæ хистæртæ...

Йæ тæккæ сфæлдыстадон æмæ лæджы тыхы куы бацыд Куызæг, йæ тæккæ хъомысджын куы ссис сфæлдыстады, уæд ын йæ уд бæндибæстытæ скодтой æмæ йын æй афтæмæй дæсгай азты фæдардтой дæлзындоны. Æмæ ма кæд фæрнджын лæгæй баззад, хохаг фæрнджын лæгæй, ирон туг æмæ стæгæй, уæддæр егъау советон паддзахад-империйы æфсæн идеологийы æндон хъадамантæ ахæм уæззау разындысты, æмæ дзы фыссæджы курдиат сæхирдæм æртасын кодтой: Чъеурийау ын æххуырст сси. Стæй дзы уæд Чъеурийау йæ маст дæр райсдзæн, уымæн æмæ Куызæдджы ном дæр æмæ йæ уацмыстæ дæр цæрæццагдæр разындысты йе 'фхæрæг ног дунейæ.

Фæлæ ма уартæ чысыл сæрибаргомауæй улæфын куы уæндыд йæ фыссæджы туг; куы ма йæ уырныдта, æмæ хæрзгæнæджы

хуызы фыд кай не ссардзæн йæ уарзинаджы советон бæстæйырдыхæй — уарзгæ та йæ куыд нæ кодта, куыд нæ, царды æнхæлцау уалдзæгау! — уæд ын бантыстысты дыууæ ахъаз-заг сатирикон уацмысы, худгæбыл цæссыгналгæйæ сæ сфæлдыста, Гоголы традициты рагвæдыл — «Рапорт» æмæ «Бирæкрат».

Уæды рæстæгæй нæм иу ахæм хъызгæмхасæнты худæджы ныхас æрхæццæ: «Нам нужны советские Щедрины и Гоголи, но — чур! — чтобы они нас не трогали». Не трогали, о, æмæ фыссæг йæ аууонай дæр тæрсын райдыдта, æмæ аив дзырдæй, æмткæй, литературæйæ фæсдзæуин рауад, хицауады дзыхмæ кæсæг фельдфебель дзы рауад: чего, дам, изволите-сь?.. Ома козбауы миниуджытæ йæ туджы ахъардтой æмæ цагъайраджы коммæгæс-уисæнгæнæгæй æххæст кодта партийы алы заказтæ. Кæддæр ыл Михаил Шолохов æргомæй басаст, зæгъгæ, дам, нас упрекают на Западе, что мы, советские писатели, пишем по указке Партии. Фæлæ, дам, каждый из нас пишет по указке своего сердца, а сердца наши принадлежат Партии и родному народу, которым мы служим своим искусством.

Уый та уымæй фыддæр! Дзырдтæй эквилибристикæгæнæг хуыйны ахæм...

О, æмæ цас хуыздæр служить кодтай, цас хуыздæр чтырæйдзæгъдæг-гример-косметолог-визажист-лакировщик уыдтæ, уыйас дын фылдæр кад, фылдæр тиражтæ, фылдæр гонорар, фылдæр премитæ æмæ, сæйраджыдæр, уыйас дæ цард æдасдæр. Хорз чи нæ каст хицаудзинады дзыхмæ, арæхстджын козбау чи нæ уыд, йæ астæу хорз кæмæн нæ тасыд æмæ йе 'взаг фаг даргъ кæмæн нæ уыд, фаг арæхстджын сдæрынмæ, уыдоныл та-иу Михаил Зощенкойы, Михаил Булгаковы, Дзесты Куыдзæджы æмæ ма ноджы фыддæр бонтæ акодта — советон Мукара сын-иу сæ сæртæ йæ сæрдасæнæй ракуырдта...

Куыддæр ацы радзырдтæ «Фидиуæджы» фæзындысты («Бирæкрат» — 1935, № 9—10; «Рапорт» — 1936, № 1), афтæ сыл сæхи андзæрстой критиктæ-цербертæ, æрра куыдзы сæтæй фыссæг зоилтæ: Тыбылты Л., Габуты М., Хъайтыхъты М., Бæдулаты Хъ. Чи йын сæ «троцкистон контрабандæ» схуыдта, чи «контрреволюцион пропаганда», чи цы...

Æмæ та рæстæвзарæн рæстæг раст разынд: Куыдзæгтæ ай æцæгæй куы уыдысты уыцы цардарæзты, уыцы удласты, уыцы

хицаудзинад æмæ выкыпыбыйы знæгтæ, æцæг! Уымæн, æмæ æцæг аивад æцæг нæ разындаид абон, æппæт уыдæтты ныхмæ куынæ уыдаид, уæд!

Нæ йын сæ рауад фельдфебель-литературæйы уацмыстæ æмæ æвдай азы фæстæ фыццаг хатт чиныджы цæуынц боны рухсмæ. Рæстæгыл фæуæлахиз сты — уæлахизты уæлахиз фесты!

Мæгуыр у, уæдæ нæу, адæмы хæрзæбонæн йæ уд нывондæн чи æрхæссы, уыцы фыссæг. Йæ сыгъдæгзæрдæйæ свæййы идеалист дæр, æнæхин романтик, адæймаджы мидæг хуыздæрæй цы ис, уыдонæн табугæнæг, уыдон ын агайæг. Фæлæ та йыл æгæнон цард йæхи худæгæй схæссы: уый дæу тыххæй загъдæуыд, дæу — сыгъдæг æмæ æнæхин зæрдæйы хицауы тыххæй уартæ рагон Ромы: «Порядочный человек всегда простак». Историуы дæмон дæр ахæмтыл худы.

Хур не 'ххæссы æппæтыл, стæй æппæтыл чи æххæссы, æппæты зæрдæмæ чи цæуы, ахæм рæстдзинад дæр нæй, уымæн æмæ та фысджытæ дæр хъулаæттæй рантысынц: ис се 'хсæн «революцийы буревестниктæ», «зовущие Русь к топору», æндæр фæндæгтыл фæсмойнагæй цæуæг æмæ адæмы йæ фæдыл сайæг Ленин, æндон Сосо æмæ æфсæн Феликсæн табугæнджытæ. Стæй абон афтæ дæр загъдæуыд цæхгæрæй, зæгъгæ, дам, Уæрæсейы — æмæ йемæ мах дæр! — кæнæ ног Сталин фервæзын кæндзæн, кæнæ Хуыцау.

Лæг куы цæра, уæд цынæ хъусы, цынæ: абон коммунист номыр один чи у, Геннади Зюганов, уый, дам, айфыццаг æмбисондæн хæссинаг хатдзæг скодта: «Россия свой лимит революций исчерпала!»

Хуыцау, дæуæй разы, фæлæ — мæгъа, мæгъа: æгæр дымст у арыгæтты масты дзæкъул, æгæр æфхæрд сты сæ хистæртæ дæр, æгæр æгæргæнæг сты чиновникæй, олигархæй, æмæ та фæзындзæн иу зынгдзæгъдæг ахæм хус топныхосы цур йе 'хсонимæ... Уæд та ма, гуыппы тыххæй къалабæлас чи афæлдахы, уыдонæй исчи.

Риссаг, фæдисон зæрдæ зонды дæр дæрдтыл зилдух кæнын кæны, фæлæ ма фыссæджы курдиат цыфæндыйæ дæр табуйаг уый тыххæй дæр у, æмæ уæнгбастæй дæр куы фæфыссы, йæ мидцензор-редакторы цæстдард æмæ хъусдардæй, уæддæр йæ курдиаты æвæтчиаг сызгъæринай — æвæтчиаг та æлдариуæггæнæг идеологийæн ваййы — æртадзы йæ уацмысмæ. Æмæ йæ уыйадыл сцæрæцпаг кæны, тæлфаг уд дзы бауадзы — йæ

кæсгæйæ дæ зæрдæ нæ хæссы, мæнæ соцреализмы лакæй бæзджын ахуырст уацмысыл куыд акъуырыс дæ былтæ, афтæ: фыссæг былалгæй кæй феппæлы, уый бæрæг фæдары, æмæ йын æй фæбарыс — бæгæныйы фынчытау ын афу кæн уыцы «дежурный» хус ныхæстæ, цъиувæдис ныхæстæ, æмæ йын йæ фæрсыгд æлутон нуаз. Æлутон та вæййы йæ дзырд, дзырдты алдымбыд, сæ тыбар-тыбур аивады хурмæ.

Ацы хъуыдытæн мын агургæ æмæ æнаргæ æвдисæн дæр у радзырд «Лæг нæ дæ». Сæттын ыл: мæ уд дзы баззад, стыр дисы мæ бафтыдта æрмæст йе стилæй дæр, йæ аив литературон æууæлтæй. Бæрзонд профессионалон æрмдзæф. Афтæмæй бирæ азы рохуаты баззад: фыццаг хатт чиныджы фæрстыл фæзынд 70 азы размæ, ныр дыккаг хатт цæуы.

Цымæ, цæмæн афтæ рауад йæ хъысмæт, афтæ æнæрай?

Мæнмæ гæсгæ, уымæн, æмæ советон литературæйы хрестоматион схемæтыл амад нæу, алцыдæр дзы хæрзæууылд æмæ уыйадыл æнад нæу — не сты, хъуыды кæнын домь, лæмбынæгæй кæсын, детальтæ æвзарын, йæ сусæг дзæбæхдзинæдтæ иртасын — иу дзырдæй, Заболоцкийы загъдау, йæ кæсгæйæ «душа обязана трудиться». Уæд цъиувæдис æмæ цъæлхъæр литературæмæ уыдыстæм æргомыздæхт. Стæй æдас дæр нæ уыдысты нæ критиктæ, уацмысы хъысмæтаразджытæ: æппæты разæй йыл йæ цæст чи æрæвæрдта, кæй зæрдæ дзы барухс, уый та «адæмы знаг» Тыбылты Алыксандр уыд — сæркъуыртæн æмдзæгъдгæнæг, сæ разæгъдонтыл амдзæгъдгæнæг адæмæн Алыксандрау хорз лæгтæ хъуамæ знæгтæ уыдаиккой: «Уый-хыгъд æмбисонды рæсугъд уацмысимæ ралæууыди Куыдзæг “Мах дуджы” дыккаг номыры (1934 азы. — Г.Б.). Уыцы уацмысæн йæ ном — “Лæг нæ дæ”. Цард æнхъызы Куыдзæджы радзырдæн йæ алы фисынай. Комсомолы рæнхъыты сæвзæрдис (уый дзы лаборатори уыдис, уый! — Г.Б.) ног адæймаг ног хъуыдытæ æмæ ног зæрдæимæ, æмæ уыцы адæймаджы Куыдзæг æвдисы Бедтойы удæгас фæлгонц, æвæджиау сюжет ахæм дæсныйæ нывæнды Куыдзæг, æмæ йæ иугæндзон зæрдæ йæхимæ исы. Уымæ дзаджджын, рæсугъд æвзаг». (Амынд чиныг, 193 ф.)

Цы ныфсæй æнхъæлцау уыд, цымæ, Библи сфæлдисæг дæр?.. Адæймаг цы у, чи у, уый æгæр хорз дæр ма куы зыдтой... Нæ, абоны æдылы нын нæу фыссæг дæр, рагон, незаманты фæсонтзæрдæ, фæтабугæнæг Адæймагæн.

Æмæ та зианджынæн йæ ахсджиаджы кой — йæ дзуринаг: афтæ кæуинаг-дзыназинаг-æрдиагæнинаг куына уайд нæ уарзон советон бæстæйы сæфт, уæд артæнхæлдæй худæг дæр куыд не сты, куыд, нæ царциаты хабæрттæ! Дæ цардбарæн азты дыл иу ахæм бон ма скæнæд, иу ахæм сабыр аз, æмæ искæй хæдзарыл тугуарæн кæд нæ рауагътай, стæй...

Стæй никуы ехсы къæрцц, никуы бæхы армаццаг, никуы хæрæджы æрвгæлæн уасын, афтæмæй бадургай-бахъæдгай у, бахъентæ-ментæ!

Адæймаджы тугæй терчтыæ æнхъæвзын-ивылын кæн, милуангай хъысмæттæ Хъæриуæй дæ риумæ бæрзæйздыхст фæкæн, ма паддзахад фидар кæнын, зæгъгæ, сабийы цæссыгтæй дæ цырыхъхъытæ æхс — сæ ныййарджыты тугæй амæст цырыхъхъытæ, — дунейы æмбис дæ быны банорд, стæй...

Стæй уыцы импери, сæрдыгон дæргъæй-дæргъмæ, уæрæхæй-уæрæхмæ бон дынджыр хур иу афæлгæстæн кæуыл не 'ххæссыд, уыцы егъау импери тæфæй конд разынæд, фæркгай-паддзахгай фæхауæд, æмæ та алкæмæн йæ лауыз йæ мæрдтæн — хæлар!..

Уый цагъайраг аив дзырд райста йæ маст, цагъайраг дзырд — Спартак, кæй йæ сбардакк-сцагъайраг кодтой, уыцы маст! Нæ федтон, нæ фехъуыстон мачи зæгъæд... Стæй, абон куыд у, афтæ дæр, æхсæны уазæгау, уынджы къæйыл куы баззайа аив дзырд, уæд дæр мæстджын кæны, уæдæ нæ кæны, фысымæн ын чи нæуал бæззы, уыдонмæ...

Æви, æцæгæй дæр, ау, афтæ уа, æмæ «история учит тому, что она ничему никого не учит»?! Æмæ ма уæд цæй охыл цæрæм — халамæрзæнтыл ногæй-ногмæ лаууыны охыл æмæ дзы нæ ныхты пырх калыны номыл?!

Йæ бонæй уа, йæ бонæй, махмæ дардæй чи каст æмæ ныл æдас ранæй йæхи худæгæй чи хаста!

Хъыдзы дæ кодтой, фæлæ ды та — ма худ! Фæлдахгæ над дын кодтой — доны тъысгæ æмæ сурыл нæмгæ над, фæлæ — ма ку! Хъуыдыгæнæг у, фæлæ ма хъуыды кæн. Фыссæг у, дзурæг у, фæлæ ма фысс, ма дзур.

Цы суинагтæ дын уыдис, цы, ирон литературæ, æмæ кæмæй бавдæлон дæ... Фыццаг ма зæрдæ кæуынхъус фæвæййы Фæрниаты лæппу-фыссæгыл, хъæбатыр æнахъом фыссæгыл. Фæрнион... Къоф... Нæ йын бауагътой йæ фарн райхæлын. Булæмæргътæй физонджытæ чи уарзта, уыдон. Æндæр-ма байхъусæм ацы

æнæнтыст ссæдзæдздыд фыссæгмæ — уартæ 1928 азы цытæ агуырда йæ нæртон зæрдæ: «Мæнмæ гæстæйæ, царды уаг куыд у, афтæ хъуамæ алы лæгмæ дæр æхсар уа, йæ зæрдæ цы ис, уый зæгъыны фаг» (газет «Хурзæрин», 24 номыр, 1928 аз.)

Æхсар æм уыд, фæлæ бартæ та нæ. Стæй та йын йæ рæзгæ цард дæр байстой... Тæхудиæг æрбауа, чиныгкæсæгæй дæр амонд кæй фæвæййы, ахæм фыссæг. Фæлæ йæ хъул æцæг уæд абады сах, æмæ йæ критичы, литератураиртасæджы амонд куы фæвæййы. Æндæр уæдæ ай цы у, ай: «Куыдзæджы сфæлдыстад дих кæны дыууæ хайыл: Октябры революцийы размæ фыст уацмыстæ æмæ ног, советон дуджы фыст уацмыстæ».

Нæ дих кæны! Уымæн нæ дих кæны, æмæ дзы цы адих кæна, цы дзы радта уыцы æнæхайыры Октябры революцийы размæйæн, уый йæм нæй — ницы ныффыста абетæ-бебетæй уæлдай: 12 азы йеддæмæ йыл нæма цыд!

Ахæм биографи йын скодтой 1998 азы 7 къласæн ирон литературæйы хрестомати саразджытæ. Стæй, «Хорхæссæг» цы хуызы æвзарынц, уымæй дæр æй Хуыцау æндæр хатт бахизæд. Мæнæ дзы ахæм æнæхъола фарста дæр ис сабиты зонд агайынæн: «Цæмæй бæрæг у ацы радзырды, анахуыргонд адæм диныл æууæндаг кæй сты?»

Адæм дингæнæг вæййынц, æууæндгæ та Хуыцауыл фæкæнынц. Стæй, цымæ, дины тыххæй уыцы æнæфенд ныхæстæ кæдмæ кæндзыстæм скъоладзаутæн, æнæфенд æмæ хæрзæдылы, æцæгдæр анахуыргонд атеисты ныхæстæ?!

Быхс, Куыдзæг, быхс — дæу быхсын ахуыр кæнын, мыййаг, куына хъæуы. Быхс мæ фыстытæн дæр: æз дæр фæдзæхст нæ дæн бар-æнабæры дæ зæрдæхудт райсынæй...

Здæхæм «Лæг нæ дæ»-мæ. Фарсласæг у, о, ацы радзырд мæ ныхæстæн идеологон фынчыты-хæрвы тыххæй. Кæд йæ кæронырæм «уæрдоны зарджытæй» у, уæддæр æвæджиауы дæсны фыст рауад, нæй йæм къухбакæнæн нæдæр психологийырдыгæй, нæдæр, хицæн ситуациы архайд куыд æвдыст цæуы логикон барæнтæм гæстæ, уымæ. Романтизмы тæваг дзы ис банкъарæн, фæлæ уæддæр йæ хъайтартæ иттæг цардхуыз сты, ирдæй уайынц цæстытыл. Стæй сыл, цыма дæ рагон хорз зонгæтæ сты, уыйау зæрдиæгæй бацин кæныс. Кæд уацмысы архайд ницы уадиссаг у йæ динамикæмæ гæстæ, кæд æгæр хиуылхæцгæ уæздан у, уæддæр æй кæрæй-кæронмæ цымыдисæй кæсыс.

Парахатай дзы спайда кодта мидмонологы мадзалай Куыдзæг. Æмæ дзы нæ фæлмæцыс, не стыхсыс, уымæн æмæ Бедтойы мидхъуыдытæ æдзæлгъæд сагъæстæ не сты, не сты уæлæнгай философи, зæгъæм, мæнæ ахæм æмвæзадыл: адæмыл, æвæдза, æууæнк нæй; мит дæр рæсугъд у, фæлæ дзы къæхтæ сийынц...

Архайджыты алы хыгтæ æмæ цинтæ зæрдæмæхъаргæдæр кæны фыссæджы æвзаг, хъæздыг æвæрæнджын æвзаг — æрттивгæ ирон дзырд. Уæдæ арæхстджынаы спайда кодта бавæргæ новеллæйæ дæр — уый хорзырдæм фæзынд радзырды иумайаг хæрзхъæддзинадыл, йæ эстетикон микроклимæтыл. Æз æй мæхицæн раст фæскъæвда хурбонау райдзаст радзырд схуыдтон.

Куыдзæджы юмори тыххæй бирæтæ фыстой, алкæй зæрдæмæ дæр цæуы, йæ ахадындзинад дæр ын фæбæрæг кæнынц. Йæ кæрдаг, фæлæ зæрдæхæлар цыргъ ныхас, йæ 'нæхæрам сарказм, йæ рæстмæаудæг юморæн ис æцæг ирон национ хъапц, у фыдæлты удыскондыл дзурæг, комдзог цæуæг, нæ тугахастæн æвдисæн: немæ хæлар æмæ фидыдæй цæринаг чи у, уымæн нæ сæры астæуты дæр фæндаг...

Йæ аивадон хъомыс æнæгуырысхойаг цы уацмысæн ваййы, уый рауайы æппæтрæстæгон-заманон, алыдугон. Радзырды ис нæ абоны æнхъызгæ царды проблемæ дæр, моралон-социалон проблемæ йæ схонæм: æцæг лæг, æцæг нæлгоймаг чи у, цахæм у, уый тыххæй быцæу — радзырды сæргонд дæр уымæ баст у...

Фыссæджы къух нæ фæмæнг, хæдæфсарм ирон чызджы сурæт куы нывгарст кодта, уæд дæр — цæсты цин æмæ зæрдæйы сой рауад Хадизæты фæлгонц. Се сфæлдисæг сæ Бедтоимæ кæрæдзийæн кæй сфæлдыста, уый уынæм æмæ нын хи амондау æхсызгон у. Æмæ фæзæгъыс: цы хорз у, цы, зæххыл цыфæндыйæ дæр уарзондзинад кæй ис, æппæт аивгæнæг, æппæт зæрдæхæларгæнæг уарзт кæй ис, уый цы хорз у, цы!

Æмæ та фæбузныг ваййыс фыссæгæй, арфæйаг цæстытæй та ногæй бакæсыс авторы ном æмæ мыггаг: Дзесты Куыдзæг. Æмæ ныррифмæ кæныс: Куыдзæг Дзесты, дæ фыдæбæттæ дзæгъæлы нæ фесты!..

О: райдзаст, хурвæлыст радзырд, йæ «фæскомцæдисон», йæ трафаретон кæрон та уæды рæстæджы фадынагæй уæлдай ницы ахады. Фæлæ радзырды хур-хурид арвыл сау мигъы иу цъупп,

фыдбылызы хъуынджын уæрццау, гæппæввонгæй лæууы — туджы сахатæ кæй рацæудзæн æмæ Бедтойы хуызæн сыгъдæгзæрдæ æмæ уыйадыл комкоммæныхас, æргомныхас гуырдтæ æвзæртæн цæгъдинаг кæй фæуыдзысты, уый зоньы æмæ сын тæрсыс Хадизæтимæ сæ амондæн: адæмы хæрзæджытæй тынг стæмтæ аирвæзтысты 1937 азы арф ингæн-комы æфцæгыл сæ уды бæркады рифтæгтимæ...

Куыд нæ ис, куыд нæ фыссæджы уæлхур амонд дæр: уарзæгой зæрдæйæ ныффыстай дæ уацмыс, баради дзы дæхи зæрдæ дæр — Пушкины синдром æй схонæн ис ахæм мидуавæр: уый, «Борис Годунов» куы ныффыста, уæд фырцинæй хъæр кодта, ай да Пушкин, ай да сукин сын, зæгъгæ. Уалынджы адæмы зæрдæмæ дæр фæцыд дæ куыст, уарзон сын сси, кæрæдзийæн æй нымудзынц, бакæс-ма йæ, зæгъгæ. Уый, дæ адджын хъæбул дзыллæйы æхсæн рад æмæ кадимæ цæрын куы райдайна, уыцы цинæй къаддæр цин нæу.

Æмæ ахæм хъысмæт æрхауд Куыдзæджы уацау «Фæндагсары Уастырджи»-мæ дæр.

Иу кæцыдæр хатт вæййы афтæ: æнæзонгæ лæгимæ айдагъ цæстæнгасæй кæрæдзийæн цалдæр ныхасы фæзæгъут, цъус аныхас кæнут, æрмæстдæр цъус, фæлæ дын уыцы уысм сфаг вæййы йæ бамбарын-базонынæн, цæмæй йыл мыггагмæ баууæндай, уымæн. Æмæ дæхимидæг куыддæр амондджынæй банкъарыс дæхи, адæймаг кæй дæ, æрмæст уыйадыл дæр. Ды — адæймаг, уый — адæймаг, æмæ фембæлдыстут Хуыцауы фæндæй, æмæ та дуне сфидыдта, сбæззыд та адæймагон адæймагæй цæрынæн...

Кæсыс уацау, æмæ уыныс Дзаххойы хорз цæстытæ, дæ цард дæр кæуыл баууæндзынæ, ахæм адæймаджы цæстытæ; кæсыс уацау, æмæ уыныс Дзиттайы рæвдыддзаг цæстытæ, мадыадгæнæг сылгоймаджы рæдау хъæлæс хъусыс æмæ, дæхимæ æвзæрæй цы фæзоныс, уыдоныл æрхудыс, бар-æнæбары æфсæрмай ссудзыс, Дзаххо æмæ Дзиттайы раз дæхи къæмдзæстыгæй банкъарыс.

Уый у, уый, æцæг аивады тых! Йæ удрухсгæнæн хур. Æмæ батæхуды кæныс, царды фæллад бæлцон: йæх, æмæ йæ цард-вæндагыл иу Дзаххо æмбæлæг кæмæн фæвæййы; йæх, æмæ фæллад фæндаггонæй Дзаххо æмæ Дзита фысымтæ кæмæн разыны — сæ уæйлаг нымæты æнгом тыхтæй сæ хъарм къонайы фарсмæ ног лыстæн хъæмпыл тарф фынæй ма бау, дæ ристæ, дæ уды схъистæ æндадзæг тарф фынæй...

Æмæ ма иу æнахуыр цин банкъары: амæй фæстæмæ æндæр Темсыр йæ фыртимæ æнæфыдбылыз уыдзысты, æгас хæдзар-иу ссардзысты бинонты амондæн дзагармæй, уымæн æмæ дунейыл фæзынд зæххон Фæндагсары Уастырджи — Дзаххо! Стæй дын ис — гъей, ирон! — нæртон фыссæг: цæмæй дын дæ хъыгыл уды арфæй бахъыг кæна, уый охыл йæ риуы тæлфы адæймаджы зæрдæ; цæмæй дын дæ циныл æхсызгонæй бацин кæна, уый охыл та йæ риуы цæлхъ-цæлхъ кæны зæды зæрдæ...

Фæлæ дæм чысыл фæстæдæр иннæрдыгæй æрбагуылф ласы дæлвæндаджы уылæн-хъуыды: гъæй, адæм, Дзаххо-Куыдзæгтæ дæр сыхах æхсæнæй куы рантысынц, уæд йед цæмæн стут, йед... йедтæ... О, цæй, æфсæрмыйаг, уайдзæфты аккаг цæмæйты стæм, уыдон нын нымаинаг не сты — фыццаг хатт сæ нæ фехъус-дзыстæм исты...

Уацауæн йæ куыстадон-фыстадон мадзæлттыл куы дзурæм, уæд ын æргом сты, бæрæг дарынц — уый дын æмæ пастораль-буколикæ-идилли Аркадийы бæстæйы, стæй у сыгъдæг роман-тизмы æхсыт. Æмæ — цы? Ницы. Уыдæттæ йæ æппындæр нæ хъыгдарынц, фыссæг ма сын йæхæдæг хорзы бацыд, ног хуызы сæ фæцæрæццæг кодта, ног рæстæджы æууæлтæ-уавæрты. Стæй та ам дæр æппæтхъомысджын курдиат йæхионтæ кæны: ис дзы, о, сæкæр, фæлæ аивадон нывыл, нæ фегæр, нæ дзы æлгъæд кæнæм, бæзджын сироп дзы нæ рауад. Уый дæр та уымæн, æмæ фыссæг йæ сæйрагдæр хæс — маделон æвзадджы раз хæс — хæлæггаг таучелæй фиды. Ирон æвзаг уацауы мидæг йæхи раст аргъæутты саурæсугъдау æнкъары: мæйтæ æмæ дзы хуртæ кæсынц, хъазынц, цæхæр калы; у хæхтæн сæхи уæлдæфау — нæ дзы æфсæдыс улæфынæй...

Кувинæгты кувинаг хорз æрцæудзæн Дзаххо æмæ Дзиттайыл: фестъæлф-фестъæлфгæнгæ, зæрдæуынгæгæй кæмæ æнхъæлмæ кæсынц, уый сæм фæзындзæн — сæ фырт Дзамболат. Ноджы ма афицерæй.

Афицер...

Æмæ та уыцы сау мигъы цъупп зæрдæйы æнæкъæм арвы кæрон фæзыны — Дзамболатæн дæр та стæрсыс, уымæн, æмæ та амæн дæр йæ фидæн рагацау зоныс, сызгъæринпъагонджынæн. Ахæм пъагæттæ Барахъты Гинойыл дæр уыд, стæй ма кæд уый нæ ныккалдта туг, советон хицаудзинады фарс хæстонæй...

Раст афтæ стæрсис Чъеурийæн дæр: æгæр, æвирхъау æгæр бирæты бахъуыд сæ цины куывд, сæ гуыпхъазтыты фæстæ дурæй дзæнгæрæг — хурæй хъæргæнæг... Фидæны фæлтæртæ-иу сæ уæрджытæ æрхойдзысты уæды диссæгтæ базонгæйæ, ау, уый та куыд, цы 'гъдауæй, цæй сæрвæлтау цагътой-мардтой хиуæтты дæр, зæгъгæ. Æмæ æцæгдæр: иу дамгъæ дæр цы адæмтæм нæ уыд, суанг ма уыдонæн дæр ахуырмæ уæрæх фæндæгтæ байтындз, æппæты дæр сразæнгæрд кæн «наукæйы айнаг æхсыннмæ», дысвæлдæхтæй, удуæлдайæ кусын-фæллой кæнынмæ, сомбоны тьуннелы кæрон сын социализм-коммунизмы тæмæнтæкалгæ цырагъ ссудз, æмæ йæм дзыллæтæ дæр, фæллад цы æнхæлцауы бæх нæ зоны, афтæ ныххæррæтт кæнæнт, стæй... Стæй рацæй-рабон уæд, æмæ сæ лæгæвзæрстæй лæгæргæвст кæн! Уый дæр ма дын сæм фаг ма фæкæсæд, фæлæ сын рæстудæй цы азар бафтыдтай, уымæй ма сын азимаг кæн сæ цот, сæ бинонты дæр.

Раст сæ цыма лæг-нывондаг скодтай дæ ныббаст куывдæн — коммунизмы уæлахизæн — æмæ сæ уый номыл æндæрæны миддон-мидхорæй фæхастай, уыйау...

«Хорхæссæг»-æй æнæхъуыстгонддæр нæу ацы радзырд — «Чъеури». Фæлæ фыццаг — мидсæрибар фыссæджы æхцон улафтæй фыст шедевр, ай та — соцреализмы лекалотæм гæсгæ нывгонд æмæ карст уацмыс, сæрæй гуырмæ рæстæджы шаблонты-фæлгæтты сфæлдыст.

Фæлæ та амæн дæр уыдон æрмæст йæ идеологон хæрв сты, йе 'нцон аппарæн хæрвцъар. Уый бын та уæнгуæгъдæй йæ туг тыхджынай цæвы аивадæн — Куыдзæджы æнæмæлгæ юмор æй цардхуыз кæны, бынтон фельдфебель цы курдиат не ссис, уый йын йæ рæуджытæм уæлдæф уадзы. «Чъеури» мæм кæсы, мæнæ хызы цы кæф бахауа æмæ дæ йæ нуарджын буары змæлдæй дисы чи 'фтауа, уыйау радзырд — дæхи йыл нæ атигъ кæндзынæ, де 'нкъарæнтæ дын æнæфæцагайгæйæ нæ ныууадздзæн. Æхсызгонæй йæ кæсыс, æхсызгон дын у йæ эстетикон фæлыст дæр, æмæ йын йæ лæмæгъ детективон фæзилæнтæ дæр ныббарыс. Уымæн, æмæ йæ æмбарыс, цы фадæтты æмæ уавæрты фыста йæ уацмыстæ уæдыккон фыссæг, уый...

Æз дзы сæрмагондæй мæ цæст цæуыл æрæвæрдтон, цы дзы фæнысан кодтон, уый та... Уый та ирон литературæйы Коцойты Арсены традици схонин: дуне иу саумылазон ахорæнæй нæ

ахорын, суанг уыцы дуне не 'нæуынон хъæздгуыты дуне куы уа, уæддæр — æз æй цас зонын, уымæй цыма æппæты фыццæг Арсен бауæндыд «тугцъиры» тыххæй «антисоветон» ныхæстæ зæгъын: «Афæдзæй фылдæр рацыди, афтæ амарди Леуаны фыд — кънйаз Иосеб Амилатари. Уый уыди стыр ахуыргонд лæг, æфсæддон куысты лæуд. Стыр кадимæ æрвыста уый йæ цæрæнбонтæ. Кад паддзахы раз, кад æгас Гуырдзыстоны, кад йæ зæххыл цæрæг мæгуыр хизанты астæу» (радзырд «Æнхъæл нæ уыдысты». 1927 аз.)

Ныр уыцы мæгуыр хизантæ та, æнхъæлдæн, ирæттæ уыдысты. Æмæ ма дзы ахæм диссаджы замантæ уыдзæн — бирæгъæн фысты æхсæн, цъулберæн йæ амæддæгты 'хсæн кад?

Кæд цыфæнды æвзонг уыди советон литературæ, уæддæр ын цыбыр рæстæгмæ бантыст йæхи штамптæ-трафареттæ скæнын. Зæгъæм, ныхас паддзахы афицерыл куы цæуа, уæд æй хъуамæ æвдисай нозтыл йæ пырх калгæйæ, тугдзых æгъатырæй, уымæн æмæ йæ мæрдты удхæссæг сты мæгуыртæ. Æмæ йæ хæрд — цъæм-цъæм, йæ цыд — сæпп-сæпп, цы фæзæгъынц. Гъемæ уыцы бæрæг джиппы уагъд сты «Чъеури»-йы Барысби æмæ йе 'мбал афицертæ. Æмæ уæд хæрзæдылытæ нæ уыдысты ирон адæм, хæрзæдылытæ, сæ ноггуырд лæппутæн-иу сæ хуыздæр арфæ ахæм кæмæн уыд, уыдон:

— Хуыцау æй афицер скæнæд!

Фæлæ Куыдзæг æппæты цыдæр патологон-клиникон сау-сауид ахорæнæй нæ ахоры: зæронд булкъон Тæтæрхъан у «амы цæрджыты æхсæн каджын æмæ дзыррдзæугæ», мидхæсты архайæг куы суайд, уый фæдыл æм хатынц, фæлæ уымæн йæ дзуапп у æцæг афицеры — æфсады афицеры дзуапп: «Кæд фæсарæнты паддзахæдтæй исчи лæбуры Уæрæсемæ, уæд зæрондæй дæр, табуафси, цæттæ дæн, кæд хицауады мæ сæр хъæуы, уæд. Фæлæ, мæнæ нæхимæ сагæйттæ æмæ фæрæттæй чи хæцы, уыдонимæ хæцынæн пъæлицæ ис, æмæ хæцæд йæхæдæг, уый мæ хъуыддаг нæу».

Фæлæ йæ диссаджы хæраймаг бæллæх дæр уый уыд, æмæ ахæм нейтралитет дæр хъуыддаджы нæ цыд, уымæн æмæ большевикты лозунг уый нæ амыдта — фарста цæхгæр лыг кодта: «Махимæ чи нæй, уый нæ ныхмæ у!» Æмæ Тæтæрхъаны хуызæттæн дæр иуахæмы æрымысдзысты, чи уыдысты революцийы размæ æмæ уый фæстæ цы мигæнæг уыдысты, уыдæттæ —

фæрсырдыгæй зонджынаы кæсæгæн дзы бынат нæ уыд... Нæ аирвæзтысты, йæ афицеры бæрзонд ном чи бафтыдта цæсты, ома ног цардарæзты ныхмæ сагæйттæ æмæ фæрæттæй хæцæг зæхкусджыты джебогъ æмæ нæмыгæй дæр ма нæ, фæлæ ипри-ты марджы тæфæй чи фæцагъта, зæгъæм, уыцы маршæл Тухачевский дæр...

Уалынджы цард тæбæгъы донау иннæрдæм фæкъул, дуне фæфæлдæхт, рæстæджытæ æмдзæхгæр аивтой, æмæ зноны рæстдзинады бынат æндæр рæстдзинад — знон худæг чи уыд, тарды, уыцы рæстдзинад æрцахста, æмæ паддзахы афицер Барысби раст разынд: «Дуне сæфы, æмæ йæ не 'мбарут».

Адæмыл дис кæнынаы Хуыцау куыд нæ тыхсы, уый дæр æнæдиссаг нæу: цы къабузыл фæбадынц, уый лыг кæнын сæ бауадз, æндæр сæ хæрд дæр нæ хъæуы. Дуне бын кæны? Бабын уæд! Цымæ, уæд та цы уайд, зæгъгæ сæ ахæм цымыдис сæрсæфæнмæ тæры. Æмæ Чъеури-Бимболыл дæр рагон цæхджын сайд æрцыд: иу цагъардзинад ногыл, сæрибарæнхæл, баивта — хæдхæцæг паддзахы тæдзынæгæй хæдхæцæг диктаторы цыхцырæгмæ бахаудта... бахаудзæн. Ныр та уал советон аргъау, колхозон царды идилли-эйфори: «Дзуапп лæвардта колхозы сæрдар Бимбол. Хорз рауад йæ куыст: хъæздыг фæззæг, дзаджджын фæллойдон».

Фæлæ, хъуыды кæнын æмæ дунемæ парахат цæстæй кæсын йæ туджы кæмæн ис, уый йæ фыдæлтæй кæмæн баззад, уыдонæй рох нæу æндæр номдзыд сæрдар — Гуыбиаты Исламы хъысмæт дæр: «Акодтой нæ дыууæйæ фистæгæй æфсæнвæндаджы вагзалмæ æмæ нæ уым ахсттæласæн вагоны бакодтой...

Кæсæм рудзынгæй, æмæ уалынмæ Ислам фæххæр кодта:
— Кæс-ма, уартæ нæхиуæттæ!

Цæвиттон, Исламы бинонтæ зыдтой, кæд нæ ласдзысты, уый, æмæ ма суанг Фарныхъæумæ дæр фехъусын кодтой. Гъемæ ныр æрбацыдысты хъæуæй иу-авд лæджы бæрц. (Цалынмæ нæм ахæм авд лæджы уа, уæдмæ адæмы ном хæсдзыстæм. — Г. Б.) Хæрз æввахс сæ не 'рбауагътой, фæлæ нæм сæ ныхас куыд хъуыстаид, уыйбæрц æрбацыдысты. Се 'ппæт дæр — æнкъард, тардзæсгом, цыма, сæ номдзыд колхозы сæрдар цы æнамонд фæндагыл фæцæуы, уыцы хъуыддаджы адон дæр азымджын сты, уыйау.

Уæвгæ дæр диссаг куыд нæ у! Дыууæ азы размæ Фарныхъæуы колхозы ном айхъуыст æгас Советон Цæдисыл. 1935—1936

азтæн цы политграмотæйы чиныг уагъд æрцыд, уым дæр ма уыд, колхоз Калининæн цы фæллойбон балæвар кодта, уый...

Гуыбиаты Ислам æмæ Цорæты Мылыхойы койæ фылдæр нæхи æмæ Цæгат Кавказы крайы газетты никæй кой уыд, æмæ ныр уыцы Ислам æмбойны «адæмы знаг» фестад... (Дзесты Куыдзæг. «Зæрдæйы ностæ», Дзæуджыхъæу, «ИР», 2002 аз, 88—89 фф.)

Мæнæ ма минтæй иу æндæр æвдисæн, Чъеури-Бимболмæ разæй цы цыхцырæг, цы куыройы фыдтæ æнхæлмæ кæсынц, уымæн: «1933—1937 азты Гуткаты Мæхæмæт (Гæбæт) куыста Хъæдгæроны “Литвинов”-ы номыл колхозы сæргълаууæгæй, уый размæ та куыста хъæусоветы сæрдарæй. Уыцы азты царды уавæртæ уыдысты тынг зын, фæлæ Мæхæмæт архайдта колхоз йæ къæхтыл слæууын кæныныл, колхозонты царды уавæртæ фæхуыздæр кæныныл. Уыцы æвадат рæстæджы цал æмæ цал мæгуыр сидзæргæс усæн баххуыс кодта Мæхæмæт алы мадзæлттæй, кæмæн уазал рæстæг хъæдæй суг ласын кодта, кæмæн та йæ сидзæр æххормаг сывæллæттæн хорæй æххуыс кодта.

...1937 азы Хъæдгæроны æхсæнадон кусджытæй ахст, мард, Сыбырма хаст чи ’рцыдис, уыдонимæ уыдис Гуткаты Гадойы фырт Мæхæмæт дæр» (газет «Рæстдзинад», № 29, 2007 аз, уацхъуыд «Уыдоны рох кæнæн нæй».)

Стæй нæй рохгæнæн уымæн дæр, æмæ ахæм Дзаххоттæ-Бимболтæ-Исламтæ-Мæхæмæттæ нæхи хъазуатон, бархион дзырдхæсджыты сау дзыхтæй кæй сæфтысты; нæй рохгæнæн уымæн дæр, æмæ ахæм ерысæй, æзфæраздæронæй дзырдхæсджытыл стыр кад æмæ радимæ нæ æнæферохгæнгæ, рухсы бадинаг советон бæстæ кæй æмбæлд! Алы хуызы дæр сæ разæнгард кæй кодта нымудзынмæ.

Куыдзæг та æцæг лæджыхъæдджын фыссæг уыд. Амал æмæ гæнæнæй дунейы скондмæ хæд-зонд адæймаджы уæрæхгом цæстытæй кæй каст, уымæн ма иу ахъаззаджы ирд æвдисæндар: искуыдæр ма гуырздзиаг меньшевикты æфсады æхсæн кæйдæр адæймагæнгæстæй фен!

Æрмæстдæр уынаг зонд, цырddзаст зæрдæйæ уыд ахæмты рахатæн. Стæй ныфс хъуыд уыдонмæ бацамонынæн.

Иуырдыгæй Дзанджы эпикон фæлгонц (радзырд «Хур скæсæнырдæм нæ ныгуылы»), иннæрдыгæй урс æмæ сауы хуызæн контраст-ныхмæвардæй кобрæгонд, питонхуыз афицер — цъаммар, куыдзы тугæй хаст æмæ æхсад адæймаджы символ,

лæджы ном æлгъаггæнæг цыдæр хилæгой. Иннæ афицертæ дæр уый фаззон æфсымæртæ.

Фæлæ: «Сбирæ сты гæрæхтæ Дзанджырдаæм. Уымæн та ма цы уæлдай уыд! Кардæй йемæ чи хæцыд, уый райста йæ сæрыл-хæцæджы туг. Фæлæ нæмгуытæй иу, æфсæддонтæй кæйдæр рæстдзæвин хъавдæй æрбацыд æмæ Дзанджы марæг афицеры сæрымагъз ныппырх кодта».

Разынд уый сæры дæр та магъз... О, æмæ цардхалæн бæллæх дæр уый у, уый, æмæ сæрымагъзджын адæм дæр сæ кæрæдзимæ цардхор политикайы ардыдæй кæй фæвæййынц!..

Дыууæ ныхмæлæууæгæй та зондджындæр æмæ — уæлахиз-дзау! — уый разыны, æмæ йæ абоны знæгты æхсæн рæстдзæвин хъавæджы чи раиртасы æмæ уый руаджы йе знагæй йæ лымæн чи скæны. Дæ цæвæн дур та, куыд вæййы-цы вæййы, зæгъгæ, дæ фæсчылдыммæ цæттæйæ дар — фыдæлты ныстуан дæ рох ма кæнæд фырцинæй...

Кæд историон цаутæ æмæ рæстæджы æууæлтæм гæсгæ периодтыл дих кæнæм нæ литературæйы фæндаджы рæст, уæд дзы иу та у «оттепелы» дуг — «уалдзæджы комулæфты» цыбыр дуг. Æмæ уæд Куыдзæгæн дæр фадат фæцис уацау «Мæт» ныффыссынæн — уæды цардыуаджы хъæнтæм бавнал-бавнал, бандзæв-бандзæвгæнгæйæ, цыдæртæ зæгъын, хæрзчысыл цыдæртæ барлæвæрд уæндонæй. Кæддæры ахъаззаджы сатирикæн... Фæлæ йæ æрцахуыртæ кодтой йæ фыссæн къухтæ йæхимæ мидæгдæр дарын, йæ зæгъинаггæ ныхъуырын, рæнхъыты æхсæнмæ-хсæнты дæлгоммæ ныхас кæнын.

Уыцы цыбырдым дуджы фæзынд ног схемæ-штамп: мæнæ дын колхоз, завод, скъола, рынчындон — иу дзырдæй, советон куыстуат. Йæ зæронд хицау-директор у ретроград, чи скъозо, ахæм. Ноджы ма Сталины куырмадзы æхсыст, æнауый царды дæр æмæ партион царды дæр ленинон демократон принциптæ халæг. Ног директор-хицау та йæ антагонист, размæцыд, куыстуаты бирæ хъуаг-дзинæдтæ иуварсгæнæг, адæмыл аудæг, ома æцæг коммунист, Ленинæн табугæнæг, культы фæстиуджытимæ æнауæрдонæй тохгæнæг.

Æмæ фыссæг дæр уыцы уæлæнгæйтты хуым кæны, нæй йын йæ цыргъ гутон бындæр ауадзæн, бындуртæм æвналæн. О, хъуамæ дзы уа алы æппæрццæг архайджытæ дæр — цыдæр хилæгой æнгæс фæлитойтæ, нозтуарзджытæ, сæ бинонтимæ чи нæ фидауы æмæ фæстагмæ сæхиуыл чи 'рхуды, ахæмтæ.

Мәнә сәйрагдәр «революцион» ивддзинад: «Ногәй ницы баййәфта Дзәрәх йә рагон кабинеты. Әрмәст әддаг уаты секретарь-дуаргәс нал уыд, мидәгәй кабинеты кьулыл та — Сталины портрет».

Цы мидтухитимә фыстаид Куыдзәг ацы уацау, уый әргом бәрәг у: нәй дзы йә хьәздыг әвзаджы фыццагон бәрджытә, фәлурсбын сты — схематикон йә архайджытә, уәлдайдәр сәйрагтә. Фәлә йә аивадон мадзәлттәй бахуызәнонтә кәны-ныл дәр тынг зәрдиагәй архайдта, әрмәст, зәрдә кәм нәй, әцәг дә цы нә риссы, кәнә та дә кәуын цәуыл нә уадзынц, удәй риссын, ууыл фыссын дәр курдиатджынай нә уайы...

Брытъиаты Елбыздыхъойы «Цад», Куыдзәджы «Зондджын әмә әрратә», Арсены «Цәукъа әмә фыркъа» кәрәдзийән хәстәг-хион сты. Ацы әвәджиауы дәсны фыст аллегоритә фатадзагъд кәнынц адәмән тыхгәнәг, сәрибарыссәндәг пад-дзахадон системәты ныхмә, әппәты фыццаг та тоталитарон паддзахадарәзтады ныхмә.

Куыдзәджы аргъау кәсгәйә мә зәрдыл уадидагән әрба-ләууыд иу фәлварән-эксперимент, мәнә «стадное чувство» кәй хонынц, уый бәлвырдгәнәг. Цәвиттон, сабидоны дәс әнахъом чызг әмә ләппуйән радтой пырындзы кас. Фарастан уыд ад-джын, сәкәрджын, иу чызгән та цәхджын, цәххәргом. Куыд хордтой, афтә сә фәрсынц, куыд у уә кас, зәгъгә. Фарастәй ай-гъай загътой әмхьәләсәй, адджын у, зәгъгә. Дәсәм дәр иннатәм гәсгә сразы — йә цәхджын кас сәкәрджын схуыдта...

Хъуыды кәнын йә уәнджы кәмән ис, уый йәхәдәг хатдзәгтә кәндзән.

...Дыккаг бон Едысәй куы здәхтыстәм, уәд дын тәккә хьәу-гәрон нә машинайы рудзынгәй фәкомкоммә дән иу әнахуыр нывмә: скъолайы хәлддзәгты тигъмә стыр кьәдзәхдурыл әмраст бадт ацәргә сылгоймаг зианджыны сау фәлысты. Ма-шинайы уынармә йә сәр дәр нә раздәхта, стәй йә, әвәццәгән, ницавәр уынармә разылдтаид — йә акомкоммә нәзыхьәдәй әхгәд хохы фәхсмә афтә әдзынәг каст, цыма ныртәккә уым арвы дуар байгом уыдзән әмә дзы йә ахсджиаг рахиздзән...

Хәрзаив цәсгом ын, аив әвәрд уәнгтә — хәрзконд кәй у, бәрзонд, уый йыл бадгәйә дәр бәрәг дары.

Арв хуры рухсән йәхи парахат байтыгъта, дун-дунетә не 'фсәдынц сәхимә кәсынай, хәхтә дәр, цыма сә исчи ныв

кæны, уыйау æнæнкъуысгæ æнцад лæууынц, ай та... Ай та сау мигъы æмбатъæйау бады сау къæдзæх дурыл æмæ Хуыцауы цæстытæм комкоммæ, æнæфæныкъулгæйæ кæсы.

— Мидæг Ерманæй у, — загъта немæ рацæуæг, нæ фæрныг фысым Дзесты Тотырбеджы фырт Сослан. — Æрбацæуы уырдыгæй ардæм æмæ афтæ изæрмæ фæбады ахæм дурдзæфау уыцы бадтæй...

Ирон аив дзырд, цымæ мæм уыцы æфхæрд сылгоймагау цæмæн кæсыс ацы æрттивгæ дунейы мидæг?..

...Цы хæлæггаг амонджын дæ, цы, Дзесты Куыдзæджы хæрзад рæнхъытæ фыццаг хатт чи кæсдзæн æмæ ирон дзырды удаудæн йæхиуыл чи 'нкъардзæн, уый!

Стæй сæ ногæй-ногмæ бакæсын дæр кæй зæрдæ æрцагурдзæн, уый дæр Хуыцауæй арфæгонд у, уæдæ нæу, нæу...

ИРОН
ПОЭЗИИ
АНТОЛОГИ

ХЪОДАЛАТЫ ГЕРСАН

(1938)

Хъодалаты Зурабы фырт Герсан райгуырди Хуссар Ирыстоны Уæллаг Захъоры. Каст фæцис астæуккаг скъола æмæ Хуссар Ирыстоны паддзахадон педагогон институт. Куыста Хуссар Ирыстоны радиойы, газет «Советон Ирыстон»-ы, журнал «Фи-диуæджы». Ныртæккæ у ацы журналы сæйраг редактор.

Мыхуыры йын рацыди бирæ поэтикон чингуытæ, сæ ахсдзиагдæртæ сты: «Бæлццон» (Цхинвал, 1964), «Ирон зæрдæ» (Цхинвал, 1968), «Æвронг зарæг» (Цхинвал, 1971), «Худы уæз» (Цхинвал, 1974), «Лæгдырагъ» (1977), «Табуафси» (Цхинвал, 1980), «Æртвæдис» (Цхинвал, 1983), «Куырыхон» (Цхинвал, 1986), «Уастырджи» (Цхинвал, 1989).

* * *

Саргъ æппæлыд: «Барæг, æз — дæ ныфс,
дæ хæссæг рагæй!»
Загъта бæх: «Цæут уæхæдæг, æз фæцудыдтон
уæрагæй».

* * *

Хæрхæмбæлд фестæм уынджы абон,
Фæлæ та бамыр и мæ дзых...
Дæуæн та цыма «уарзын» загътон, —
Дæ цæсгом уардийау фæсырх.

Нæ, уый зæринбазыр сæуæхсид
Ыссыгъд дæ уадултыл, фæхудт.
Тæхуды, уый фæстæ куы скæсид
Мæныл дæ сау цæстыты хур!

1960

* * *

Уалдзæг...

Чызджытæ дидинаг рафтыдтой.

Мæ цæстытæ мын, мыдыбындзытау,

Зиугуыстыл бафтыдтой...

Уалдзæг...

Мæ зæрдæ уарзты нектарæй

Мыдычыргъæдау байдзаг...

* * *

Ды мæ зæрдæйы къæсæрæй

Къах куы бавæрдтай, уæдæй

Кафы уадтымыгъ мæ сæрыл,

Алцы бавæрстон фыдæй.

Афтæ ацæуы мæ уалдзæг, —

Хурæй не 'нтысы тæмæн.

Цæй, цы дын кодтон, ныууадз мæ,

Хурхæй мауал æргæвд мæн.

1980

* * *

Фæткъуыбæлас йæ цонг æнхъæлцау дары,

Хæларзæрдæ мæгуыргурау, тæссармæ.

Æрæвæрдта йын хъулон цъиу — бындары —

Хæмпус гуылау, хъæрмуст ахстон йæ армы.

1986

ФАНТАЗИ

Тыхст уыдис арв... Уынгæг — йæ хъæрзт,

Тыдта йæ дзыккутæ бындзыгтай.

Бæргæ ма мигъ-хъæццулы 'мбæхст,

Фæлæ йæ цæссыг фергом, мæхст,

Йæ уд фæцæйкодта зынджы хай.

Фæсæвгъæд раирд æмæ ныр
Кæны йæ амондмæ тæхуды:
Йæ хъæбысы — сызгъæрин тыр,
Æнæниз, цардбæллон, ыстыр —
Цæлхыдзаг хур цыренæй худы.

* * *

Макаæ, цъиу-лæппын, ахстонæй ма 'рхау
Æмæ зæххыл дæ тыбыртæ ма сцæгъд.
Байрæз, акæн уал иу пæррæст, маргъау,
Иунæг хатт уал дæ уадындзæй ацæгъд!..

Макаæ, сау бадай, хауынвæнд ма скæ,
Мад тæригъæд у, сагъæстæй дзаг у, —
Ног та цъус раздæр атахт бындзагур, —
Тагъд фæзындзæн æд хæринаг, уасгæ.

Æмæ, де 'мдзæрин фаззон лæппынтау,
Ды куы нæ сдарай уымæ дæ бур дзых,
Уæд йæ базырты нал уыдзæн мур тых,
Нал базондзæни зарын æппындæр...

«Цъипп-цъипп...» — къутæртæй д' агургæ уасдзæн.
«Цъипп-цъипп...» — бæласы цонгæй кæудзæни.
«Цъипп-цъипп...» — æмбонды михæй дзыназдзæн.
«Цъипп-цъипп...» — иудадзыг марой кæндзæни

'Хсæв дæр, райсом дæр, бон дæр, изæр дæр,
Æмæ рисдзæн мæнæн дæр мæ зæрдæ.

...Афтæ хатыдтæн цъиуы лæппынмæ,
Фæлæ мады мæгуыр зæрдæ скъахта.
Федтон: рахауди бæласы бынмæ
Æмæ зæххыл йæ тыбыртæ цагъта...

* * *

Зынгбазыр бәллицтә... Мә зәрдә та схур и,
Хъыджы сагъәс ахылди, мигъау, мә риуәй.
Дә ном дын тәрсгәйә мәхимид куы сдзурын,
Уәд акәсын дунемә урссәр Хъәриуәй.

Әнәрхъәц бәллицтә... Кәдәмдәр мә хоныңц,
Хәцыңц мын мә цонгыл, цыма дән сывәллон.
Дыууә сау әрфыджы... Сынтытау мә тонынц,
Дыууә әрвгъуыз цәсты... Ыскодтой мә 'вәлмон.

Кәцәй та мәм касти, кә, ацы фыдадзал?
Куыд та феуәгъд ысты мә зәрдәйы рохтә?
Әз афтә куы 'нхәәлдтон: чъырын арт әруазал,
Әз афтә куы 'нхәәлдтон: тәлтәг уарзтәй рох дән!

Сызгъәрин бәллицтә... Сызгъәрин фәрдгуытә
Ызмәлынц, әрттивынц мызул-мызул халәй...
Бындары рәсугъд чызг, сә кәнәг ды куы дә,
Уәд ма сә дә цәсгом куыд бахъәцы халын?

Цы загъдәуа? Басур йә бырынкъ мә сисәен...
Уый атахт мә рәзты дә рухс фәлгонц, маргъау.
Нәй зәрдәйән алы уәздан къухтәм исәен...
Мә ләппу мәм хаты: «Цәй, ракән мын аргъау...»

Фәу ды рәствәндаг! Мән арв дәр ныццәвәд,
Ныххурх та кәндзынән мә зәрдәйы 'рра монц...
Әрмәст дыл мә цәстән йә иу тигъ нызәвәд,
Әмә мыл тындздзәнис йә рухс базыр амонд!

БУЗНЫГ, НЫГЪУЫЛИ!

Стаhti ныгъуыли
Армыдзыхъхъйас
Зәххы фәдджийә.
Йә базырты нызәвәдәй
Кәрдәджы дәллагхъуыртәй

Æрызгъæлдысты,
Цины цæссыгтау,
Сæууон æртæхтæ.
Дзуццæджы 'рбадтæн.
Хъавгæ нывнæлдтон:
Ахстон — хъарм.
Дыккаджы гыццийы арм.
Дзыгъуыр æйчытæ —
Цыма зынджытæ —
Æндавынц...
Зæрдæйыл аныдзæвд
Цины хъыдзы.
Дадзинтæ срухс ысты
Хуры тыны хæлттау.
Диссаг: ме 'нгуылдзтæ
Куыд нæ ыссыгъдысты
Мыдадзын цырæгътау!
Бузыг, ныгъуыли,
Дæ ахстоны хъармæй —
Цыма гыццийы армæй —
Афтæ стæфсти мæ уд, —
Сабийы бонтæй нырмæ
Нал зоны 'ргъæфсын...

1975

КЪУЫПАЙЫ БАЛЛАДÆ

Иунæг цæнкуыл сыфтæр сусхъæды цъуппыл
Фæззæгæй уалдзæгмæ ризгæ лæзæрыд.
Диссаг: цы тых ын ныххæцыд йæ удыл,
Æви бындары ном баззайы 'взæрыл?

Уыцы карз дымгæтæм, уартау, фæлæууыд, —
Йе 'рду дæр уымæн нæ фæкодтой тасын.
Уалынмæ барджынæй уалдзæг æрлæууыд,
Атыхсти, цинкалгæ, сусхъæд бæласыл.

Къалиуты падæггай базмæлыд салд туг,
Мæнæ сæ нал хъæуы бирæ фæцъæхмæ.
Рахæтыд хивæнд сыфтæрыл йæ «хъал» дуг, —
Сабыр, æнæсымæй расхъиудта зæхмæ.

Афтæ чысыл къуыпа мадзура, сонтæй
Галæгоны дæр фæхудинаг кодта!..

1978

ЗÆРДÆХСАЙД

Афонмæ кæм фæтæхынц Африкæмæ бардзæй
Ам — цъыкк, уым — цъыкгæнджытæ, табуйаг
мæргъзæдтæ?

Зонын æз: сæ зын фæндаг удыбæстæ ссардзæн,
Гъеуæддæр сæм, сау бада, ахсайдта мæ зæрдæ:

Чи зоны сыл хурæнхъæл искуы их ныууарыд,
Чи дзы бацц базырсаг, чи — цæсткъахтæй
бакуырм;

Чи зоны сæ карз æнтæф хухулæгæй мары,
Науæд та фырхуылыдзæй сыстади сæ пакъуы.

Чи зоны сæ зилгæуад арвы къуымтæм систа,
Удаистæй тар мигъты агурынц сæ фæндаг;
Ацагъта дзы хъæрццыгъа искæмæн йæ систа,
Хин рувас дзы искæмæй асхъаудта йæ дæндаг.

Чи зоны, хъызт денджызы науы телтыл бадынц,
Фæстæлфынц сæ мидвыны уылæнты цæлхъытæм;
Оххай, уым сæ иуæн дæр нал цæгъды йæ уадынз,
Нал дзы 'нтысы иуæй дæр зарæджы рæнхъытæ...

Афонмæ кæм фæтæхынц, афонмæ кæм ысты?
Бафтыдысты урс хæхтæм, йе — цъæхвæлыст
фæзтæм?

Ме 'нæрцæф уæзæгонтæ, гъех, куыд тынг уæ мысын,
Афтæмæй та уыцы бон н' акастæн уæ фæстæ.

Афтæмæй та уыцы бон «хорзæй...» дæр нæ загътат,
Атахтыстут сусæгæй райсомы фæцъæхтыл.
Сыррдонцъиутæн у' ахстæттæ гомдуарæй ныууагътат,
Чичири-дзæнгæдатæ уырдыгæй фæцагъдынц...

1983

ЗÆД-МАРГЪ

Урсриу, саубазыр зæрватыкк
Абадт цъыфдзасты уæлхъус.
Уый ныр ифтыгъд у сæрфатыл —
Уалдзæг ралæууыди, кус!

Кус! Дæ быцъынæг дæр аскъуын,
Цæгъд дæ гыццыл удæй арт.
Зоныс: цас бумбули, цас хъуын
Дæу хæссын хъæудзæни дард.

Æмæ бацыдтæ дæ зиуы,
Раст кæркуасæны цъæхтæй
Нал фæцауæрдыс дæхиуыл,
Иу ран дын æрæнцой нæй.

Нал дæ 'ндавы, нал, дзынга дæр,
Нал — гæлæбу, нал — дыдын.
Ныр дæ цъелфытæ — зынгавæрд,
Хурæй ратæхæг сырх тын.

Ды кæйдæр хæдзары тыргъы
Аразыс дæхицæн къæс.
Не схæцы дæ цæст быдыргъыл,
Фысым — Уастырджийы 'нгæс.

Уæдæ райгæ кус, лæппынтæ
Рауадз, мадиуæг сын кæн.
Нæй хъыгдарæг дæу æппындæр, —
Ды зæды сих дæ лæгæн.

Мæн нæ уырны æмæ фехста
Искуы исчи де 'рдæм дур.
Уæд... уæд дын æмбойны фестæд
Иу æндæдзгæ цъыфы мур!

1996

ИРЫСТОНЫ МÆСГУЫТÆ

Æрзадысты бындзар-дуртæй Ирыстоныл,
Сæ сæрмæ-иу цы пиллон сыгъд, цы 'ртытæ!
Хæпыдысты нæртон лæгтау нæ рыст боны,
Ныр та лæууынц — нæ фыдæлтæн цыртытæ.

06.02.97

* * *

Æрттигъон фат. Батрадзимæ цæхæрæй
Хызы фидары ахызтис цæхгæрмæ.
Мæныл та цыма сифтыгъди цъæх хæрæг...

* * *

Абон уалдзæг карз зымæгыл рахæтдзæн, —
Бонахаст зæрдæвæндиаг рауæппæ.
Хур æргъæвсæг мигъты 'хсæнты нал хæтдзæн,
Донхæрисыл бур къуыпатæ рахæппдзæн,
Малусæгыл цины худæг бахæппдзæн,
Нал уыдзæни митыздух уад уасæппæ,
Хуры тын æй сабыр тохы басæтдзæн,
Хæхтæ æмæ мæсгуытимæ нал хæппдзæн,
Бæлæсты рæдæнг базгуыты нал сæтдзæн,
Салд цъитийæ худгæ цæссыг ратæдздзæн. —
Загътон æз, фæлæ мæ ныхас адæрддзæф:
Мартъи та йæ галиу митæм бахæппæ,
Акуыддæртæ, апыдæртæ, асæнтдзæф,
Абæттинаг, ницуал та йæ басæтдзæн,
Алкæй дуарыл сусæг-æргом бахæппдзæн,
Зæронд лæгты пецты къæхтæм бабæтдзæн,
Кæртмæ дæр сын хизыны бар нал дæтдзæн, —
Ивгæ цæсгом алцæмæ дæр бахъæппдзæн...

2003

Цъары фæрстыл:

1. Сæрд.
2. Уаргъ.
3. Фæндыры зæлтæ.
4. Зарæг.

* * *

Технический редактор	Виктория БОРАЕВА
Корректор	Заира КАРАЦЕВА
Компьютерный набор	Марина КИРГУЕВА
Компьютерная верстка	Ирида КОДЗАТИ
Дизайн	Залина ГУРИЕВА

* * *

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

*Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

*Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания*

*Подписано к печати 16.05.07. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура
шрифта МузI. Печать офсетная. Усл. п. л. 10,23. Учетно-изд. л. 8,31.
Тираж 1600 экз. Заказ № 2567.*

*Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru*

*Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.*

